

Tiedekunta – Fakultet – Faculty Humanistinen tiedekunta		Koulutusohjelma – Utbildningsprogram – Degree Programme Historian maisteriohjelma	
Opintosuunta – Studieriktning – Study Track Historian maisteriohjelma, suomenkielinen opintosuunta			
Tekijä – Författare – Author Riku Alarik Larmala			
Työn nimi – Arbetets titel – Title "Hän on kohottanut sen vihollisten oikean käden" – Eusebius Kesarealaisen tulkinta vainoista <i>Kirkkohistoriassa</i>			
Työn laji – Arbetets art – Level Syventävien opintojen tutkielma		Aika – Datum –Month and year 2019	Sivumäärä– Sidoantal – Number of pages 56
Tiivistelmä – Referat – Abstract <p>Eusebius Kesarealaisen <i>Kirkkohistoria</i> on yksi merkittävimmistä lähteistä varhaisen kristinuskon historiasta. Eusebius oli itse nuorta kristinuskon ravistelleiden Diocletianuksen vainojen ja niitä seuranneen nk. konstantinolaisen käänteeseen silmin näkijä. Tästä huolimatta tutkimuksessa on oltu kiinnostuneempia Eusebiuksen kirkon ja valtion suhteita koskevasta ajattelusta ja <i>Kirkkohistorian</i> syntyvaiheista kuin siitä, miten hän teoksessaan tulkitsee vainoja. Ainoastaan professori W. Tabbernee on esittänyt näkemyksen siitä, miten Eusebiuksen näkemys vainoista kehittyi, mutta tämä hänen teoriansa "vainojen teologian kehityksestä" ei ole saanut vastinetta akateemisessa keskustelussa. Tässä tutkielmassa kysytäänkin, miten Eusebius tulkitsi vainoja ja kestääkö Tabberneen esittämä teoria tulkinna kehityksestä tarkastelun <i>Kirkkohistorian</i> tekstin valossa.</p> <p>Koska <i>Kirkkohistorian</i> syntyprosessista käyty akateeminen keskustelu on tiivistynyt siihen, miten kirjoittaminen ajoittuu suhteessa Eusebiuksen oman ajan vainoihin, on tutkielmassa otettu kantaa myös tähän kysymykseen. Akateemista keskustelun perusteella voidaan olettaa, ettei Eusebius aloittanut <i>Kirkkohistorian</i> kirjoittamista ennen vainojen alkua vuonna 303. Hän aloitti lopulta kymmenen kirjaa käsittäneen teoksensa kirjoittamisen aikaisintaan 310-luvulla. Eusebius joutui kuitenkin valtakunnan tilanteen muuttuessa seuraavien vuosien aikana muokkaamaan teoksensa viimeisiä kirjoja ennen kuin se sai lopullisen asunsa vuonna 326. Kirjoittaessaan Eusebius myös muokkasi perinteisen antiikin historiankirjoituksen palvelemaan omaa tarkoitustaan eli puolustamaan kristinuskon. Tämän takia Eusebiuksen tekstiä tuleekin tarkastella esimerkkinä varhaiskristillisestä apologiasta.</p> <p>Tabbernee esitti Eusebiuksen vainojen tulkinnan muuttuneen sinä aikana kun hän kirjoitti <i>Kirkkohistorian</i>. Hän kuvasi nämä muutokset kolmena vaiheena, joiden merkittävien ero oli se, miten Eusebius esitti "jumalallisen koston" koituvan kristittyjen vainoajille. Tässä näkyi Tabberneen mukaan selvä ero siinä, kuinka alkuun "kosto" osui vain juutalaisiin ja vasta Eusebiuksen oman ajan kuvauksessa roomalaisiin. Hän ei kuitenkaan ota huomioon teoksen apologista luonnetta eikä hänen argumentaationsa kestä kriittistä tarkastelua <i>Kirkkohistorian</i> tekstiä vasten. Juutalaisten kärsimysten kuvauksella on teoksessa selkeä apologinen funktio. Roomalaisten vainojen kohtaloiden kuvauksessa Eusebius puolestaan käyttää raamatullista mallia, jossa kuninkaiden elämä ja kuolema tulkitaan sen perusteella, miten he suhtautuivat Jumalaan.</p> <p>Vaikka Tabberneen teoria Eusebiuksen ajattelun kehittymisestä ei osoittautu kestäväksi, jää Eusebiuksen esittämään vainojen tulkintaan ristiriita kahden <i>Kirkkohistoriassa</i> löytyvän näkökulman välillä. Toisaalta Eusebiuksen mukaan vainot olivat Jumalaa vastustavien voimien hyökkäystä kirkkoa kohtaan, toisaalta taas Jumalalta itseltään tuleva rangaistus kirkolle sen synneistä. Tätä ei kuitenkaan Tabberneen tavoin tarvitse pitää tekstissä näkyvänä jännitteenä Eusebiuksen ajattelun eri vaiheista tai ratkaisemattomana ristiriitana. Kun Eusebiuksen ajattelua tai hänen tekstejään pyritään ymmärtämään, on vastausta etsitty ajan politiikasta tai filosofiasta. Eusebius piti itseään kuitenkin ensisijaisesti raamatuntutkijana ja vaikka hänet nykyisin tunnetaan <i>Kirkkohistorian</i> kirjoittajana, on hän tehnyt varsinaisen elämäntyönsä tutkimalla kristinuskon pyhiä tekstejä.</p> <p>Eusebius ei todennäköisesti nähnyt ristiriitaa esittämiensä vainojen tulkintojen välillä, eikä hän pyrkinyt ratkaisemaan jännitettä. Pikemminkin kyse oli hänelle luonnollisesta asiasta. Eusebius ajatteli Raamatun muodostavan ratkaisun koko historiaa ja siksi tulkitsi myös oman aikansa tapahtumia Raamatusta löytyvien esimerkkien avulla. Tulkintansa vainoista Jumalalta tulevana rangaistuksena Eusebius liittää suoraan Jerusalemiä 580-luvulla eKr. kohdanneesta hävityksestä kertoviin raamatunkohtiin. Näissä tulkitaan katastrofin olleen Jumalan rangaistus israelilaisille heidän synneistään, vaikka vieraat kansat, joiden kautta rangaistus tuli olivat samalla Jumalan kansan vihollisia. Nämä raamatunkohdat todistavat sen, että Eusebius tulkitsi vainoja Raamatun avulla ja saattoi siksi esittää tulkintoja, jotka muista lähtökohdista ja ilman hänen historiallisen taustansa huomioonottamista vaikuttavat ristiriitaisilta.</p>			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords Eusebius, Kesarealainen, vainot, <i>Kirkkohistoria</i> , historianantulkinta, historiankirjoitus, raamatuntulkinta			
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited Helsingin yliopiston kirjasto			
Muita tietoja – Övriga uppgifter – Additional information			

”Hän on kohottanut sen vihollisten oikean käden”

Eusebius Kesarealaisen tulkinta vainoista
Kirkkohistoriassa

Riku Larmala
Syventävien opintojen tutkielma
Historian maisteriohjelma
Humanistinen tiedekunta
Helsingin yliopisto
Lokakuu 2019

Sisällysluettelo

1. JOHDANTO.....	1
1.1 AIKAISEMPI TUTKIMUS	1
1.2. TUTKIMUSKYSYMYKSIÄ JA -METODI	4
1.3 HISTORIAALINEN TAUSTA	5
1.3.1 Vainottu kirkko Rooman valtakunnassa.....	5
1.3.2 Diocletianuksen vainot ja ”konstantinolainen käänne”	7
1.3.3 Eusebius Pamphili, Kesarean piispa.....	9
1.4. PÄÄLÄHDE: EKKLESIASTIKA HISTORIA	12
2. KIRKKOHISTORIAN KIRJOITTAMINEN	17
2.1 VARHAINEN ENSIMMÄINEN EDITIO	18
2.2 VARHAISEN VERSION KRITIIKKI	19
2.3 KOMPROMISSI: LUONNOSTEORIA.....	22
2.4 MISTÄ KIRKKOHISTORIA KERTOO?	24
2.4.1 Historiankirjoitus antiikissa	24
2.4.2 Kristillinen apologia.....	26
2.4.3 Kysymys kirjallisuuden lajista.....	28
3. VAINOJEN TEORIAN KRITIIKKI	30
3.1 EUSEBIUS JA VAINOT TUTKIMUSKIRJALLISUUDESSA.....	30
3.2 TABBERNEEN TEORIA ”VAINOJEN TEOLOGIAN” KEHITYKSESTÄ	31
3.2.1. Ensimmäinen vaihe: tutkija	31
3.2.2. Toinen vaihe: marttyyri.....	33
3.2.3 Kolmas vaihe: piispa.....	34
3.3 MUUTOS RANGAISTUKSISSA?.....	36
3.3.1 Eusebius ja juutalaisten kärsimykset	36
3.3.2 Rankaisemattomat keisarit	40
3.3.3 Rikos ja rangaistus.....	41
4. VAINOJEN SYY.....	44
4.1 EUSEBIUKSEN ESITYS DIOCLETIANUKSEN VAINOISTA	44
4.2 RAAMATUNTUTKIJA HISTORIOITSIJANA	46
4.3 HISTORIA TOISTAA ITSEÄÄN	48
5. JOHTOPÄÄTÖKSET	51
LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	54
PAINETUT LÄHTEET.....	54
TUTKIMUSKIRJALLISUUS.....	54

1. Johdanto

Eusebius Kesarealainen (n. 260 – n. 339) eli ja kirjoitti koko Euroopan historian kannalta käänteentekevässä aikana. Hänen elinaikanaan kristittyjen vainot lakkasivat Rooman valtakunnassa ja keisari alkoi avoimesti suosia kristinuskoa, mikä johti aikaisemmin marginaalisen liikkeen muuttumiseen valtion tukemaksi valtavirran uskonnoksi. Näin Eusebius ja erityisesti hänen tunnetuin teoksensa, *Kirkkohistoria*, edustavat merkittävää siirtymää kristinuskon ja samalla koko Euroopan historiassa.¹ Vaikka *Kirkkohistoria* käsittelee laajasti kristinuskon kolmea ensimmäistä vuosisataa,² erityisen mielenkiintoiseksi teoksen tekee se, että se on silminnäkijän kokemus vainottua yhteisöä koskeneesta muutoksesta.³ Kuten monille aikalaisille oli tämä käänne Eusebiukselle valtava, koko maailmanhistoriassa ratkaiseva muutos.⁴ Samalla Eusebius myös todisti ja teki tulkintoja vainoista vainotun yhteisön jäsenen näkökulmasta.

1.1 Aikaisempi tutkimus

Kristinuskon varhaiset vaiheet nousivat erityiseksi kiinnostuksen kohteeksi 1800-luvulla. Tästä syystä heräsi myös kiinnostus Eusebiuksen *Kirkkohistoriaa* kohtaan, sillä se tarjoaa varhaisimman ja kattavimman kokonaisesityksen kristinuskon kolmesta ensimmäisestä vuosisadasta.⁵ Heräsi kysymys, kuinka luotettava teos Eusebiuksen *Kirkkohistoria* oikeastaan on, sillä teos muodostaa tunnetusti lähteen varhaisen kirkon historiasta. Tämän takia Eusebiukseen kohdistunut tutkimus keskittyi alkuun varsinkin *Kirkkohistorian* historialliseen luotettavuuteen. Koska raamatuntutkimuksen puolella oli alettu tutkia tekstien syntyprosesseja, kysyttiin nyt, millaisten vaiheiden kautta Eusebiuksen teos syntyi; huomio siirtyi tekstin lopullisen version luotettavuudesta sen kirjoitushistoriaan. Toisaalta hänen avoin ihailunsa keisari Konstantinusta kohtaan sai tutkijat pohtimaan Eusebiuksen näkemystä kirkon ja valtiovallan suhteesta.

Tekstikritiikki (erityisesti käsikirjoitusten vertailu) paljasti sen, että Eusebiuksen oli täytynyt kirjoittaa teoksestaan useampia versioita.⁶ Tästä tutkijat ovat yksimielisiä, mutta siihen yksimielisyys loppuu: koko 1900-luvun ajan akateeminen keskustelu Eusebiuksen *Kirkkohistorian* ympärillä tuntuu keskittyneen kysymykseen näiden versioiden määrästä ja niiden ajoituksesta. Jo 1800-luvulla tultiin siihen tulokseen, että teoksen ensimmäinen

---

¹ Young 2008, 251, 253.

² Barnes 1981, 131–132.

³ Tabbernee 1997, 326.

⁴ Sato 1992, 621.

⁵ Cardman 2008, 947.

⁶ Burgess 1997, 483.

versio olisi valmistunut kahdeksan kirjan laajuisena 310-luvulla. Tällöin kahdeksas kirja olisi ollut varsin erilainen lopullisesta.⁷ Luontevana ajankohtana tämän version valmistumiselle pidettiin vuotta 313, kun vainot lakkasivat idässä.⁸

Myöhemmin saman vuosikymmenen aikana Eusebius olisi uudistanut kahdeksannen kirjan kokonaan. Eusebius erotti alkuperäinen kahdeksannen kirjan kokonaan omaksi teoksekseen, joka kulkee nimellä *Palestiinan marttyyrit*.⁹ Jo tämä versio olisi näiden tutkijoiden mukaan sisältänyt myös kirjat yhdeksän ja kymmenen, mutta Konstantinuksen ja Liciniuksen rikkoutunut liittouma vaati Eusebiusta vielä kirjoittamaan näitä viimeisiä kirjoja uudestaan viimeistään 325 (nk. kolmas versio). Tätäkin versiota uudistettiin vielä seuraavana vuonna, kun keisari Konstantinuksen poika Crispus teloitettiin, ja häntä koskevia kohtia oli tarpeen muuttaa; tätä osa tutkijoista pitää neljäntenä versiona.¹⁰

Tämä näkemys, jonka mukaan Eusebius olisi kirjoittanut teoksensa vasta vainojen alettua, sai haastajansa, kun Richard Laquer esitti, että *Kirkkohistorian* ensimmäinen versio olisi kirjoitettu jo ennen vainojen alkamista vuonna 303 ja se olisi käsittänyt vain teoksen kirjat ensimmäisestä seitsemänteen. Eusebiuksen oman ajan vainoihin viittaavat kohdat hän tulkitse myöhemmin muokatuiksi tai lisätyiksi osiksi.¹¹ Brittiprofessori T. D. Barnes työnsi 1980-luvulla kirjassaan *Constantine and Eusebius* teoksen ensimmäisen version ajoitusta vieläkin aikaisemmaksi, mahdollisesti 280-luvulle. Hänen mukaansa Eusebiuksen ”alkuperäisen” narratiivin loppuminen ja epätarkkuus piispojen suksessiossa 280-luvulta puhuu sen puolesta, että ensimmäinen versio olisi saatu valmiiksi juuri 280-luvulla tai viimeistään 290-luvulla. Takarajana tälle *Kirkkohistorian* ensimmäiselle versiolle Barnes pitää vuotta 295.¹² Barnesin ajatusta tukee se, että hän, kuten myös muutamat muut tutkijat, uskoo Eusebiuksen halunneen alun perin esittää kristinuskon voittokulun, jolle vainot eivät olisi luonteva lopetus.¹³ Tämä tarkoittaisi kuitenkin, etenkin seitsemännen kirjan osalta, vielä voimakkaampaa tekstin muokkausta, kuin mitä aikaisemmin oli esitetty.¹⁴ Teoksen loppuosien synnyn kannalta Barnes ja hänen tukijansa pitivät alkuperäistä teoriaa tyydyttävänä.¹⁵

Barnesin varhainen teoria sai varauksettoman kannatuksen ohella myös kritiikkiä. Vuonna 1990 julkaistussa artikkelissaan professori Andrew Louth tutkii yksityiskohtaisesti

---

⁷ Barnes 1980, 199.

⁸ Barnes 1980, 194, 196; Chesnut 1986, 113.

⁹ Barnes 1981, 156–157.

¹⁰ Chesnut 1986, 113–114; Louth 1990, 111–112; Burgess 1997, 483.

¹¹ Barnes 1980, 191; Chesnut 1986, 114–115; Louth 1990, 113.

¹² Barnes 1980, 199–200; Chesnut 1986, 116.

¹³ Barnes 1981, 131–132; 148.

¹⁴ Chesnut 1986, 117.

¹⁵ Barnes 1980, 200–201.

Barnesin argumentteja varhaisemman ajoituksen puolesta, eikä katso niiden yksiselitteisesti tukevan ainakaan Barnesin esittämää hyvin varhaista ajoitusta.¹⁶ Vielä voimakkaampaa kritiikkiä ensimmäisen version varhaista ajoitusta kohtaan esittää vuoden 1997 artikkelissaan R. W. Burgess, joka katsoo voivansa kiistatta puolustaa myöhempiä ajoitusta tekstikriittisin perustein.¹⁷ Myöhemmin jopa Barnes itse myönsi erehtyneensä varhaisen ajoituksen suhteen ja Louthin ja Burgessin kumonneen hänen sen tueksi esittämät argumenttinsa.¹⁸

Samana vuonna Burgessin kanssa, mitä ilmeisemmin toisistaan tietämättä, julkaisi kuitenkin myös amerikkalainen professori William Tabbernee oman Eusebiuksen *Kirkkohistorian* syntyprosessia koskeneen artikkelinsa. Tässä artikkelissa Tabbernee katsoo Eusebiuksen teoksesta voitavan löytää kehityksen tämän vainoja koskevassa ajattelussa, mikä kuitenkin edellyttää sitä, että Eusebius olisi kirjoittanut osia teoksesta ennen vainojen alkua.¹⁹ Näin hän esittää kirkkohistorioitsijan luonnostelleen teostaan ennen vainojen alkua, mutta että perinteisen näkemyksen mukainen ensimmäisen version ”julkaisuajankohta” pitäisi yhä paikkansa.²⁰

Eusebiuksen pääteos on ollut ahkeran tutkimuksen kohteena, mutta tämä tutkimus on ollut varsin keskittynyt edellä esitetyn *Kirkkohistorian* kirjoitusprosessin sekä lähteiden käytön ja tätä myötä tekstin luotettavuuden selvittämiseen. Joitain yksittäisiä teemoja tai tekstijaksoja on tutkittu tarkemmin yksittäisissä artikkeleissa ja niitä on verrattu muiden ajan kirjailijoiden näkemyksiin. Vaikka Eusebius nimeääkin vainojen kuvaamisen yhdeksi syyksi teoksen kirjoittamiselle,²¹ ei hänen näkemystään vainoista ole juurikaan tutkittu. Tätä teemaa kyllä sivutaan tutkimuksissa, mutta yleensä se saa tutkimuskirjallisuudessa vain pakollisen sivumaininnan verran tilaa. Professori William Tabberneen tutkimus Eusebiuksen vainojen teologian kehityksestä on ainoa ensisijaisesti tähän aihepiiriin keskittyvä tutkimus. Tämän lisäksi Eusebiuksen kokemusta ja näkemystä vainoista Timothy D. Barnes käsittelee teoksessaan *Constantine and Eusebius* sekä tämän näkemyksen suhdetta historiankirjoitukseen Chesnut teoksessaan *The First Christian Historians*.²² He toteavat Eusebiuksen käsityksessä vainoista vallitsevan ristiriidan. He esittävät, että Eusebius näki vainot toisaalta hyökkäyksenä Jumalaa kohtaan ja toisaalta

---

¹⁶ Louth 1990, 117–119.

¹⁷ Burgess 1997, 484–494.

¹⁸ Barnes 2009, 6–7.

¹⁹ Tabbernee 1997, 324–330; 333–334.

²⁰ Tabbernee 1997, 319 (ennen Tabberneen artikkelia tämän suuntaisen ajatuksen esitti jo Chesnut, ks. Chesnut 1987, 121, 123)

²¹ HE i.i.2.

²² Barnes 1981, Chesnut 1986, Tabbernee 1997.

Jumalan lähettämänä rangaistuksena. Saman ajatuksen toistaa myös Frend vainoja yleisesti koskevassa artikkelissaan.²³

Vaikuttaisi siltä, että Eusebiuksen näkemys vainoista nousee esille vain kun se on liitetty mainintana johonkin toiseen kokonaisuuteen; muuten se on jäänyt syntyprosessikysymyksen varjoon. Mielenkiintoista on se, että Tabberneen julkaisema, käytännössä ainoa Eusebiuksen vainoja koskevaan ajatteluun keskittyvä artikkeli on jäänyt täysin huomiotta ja vaille vastausta myöhemmässä Eusebius-tutkimuksessa kahden vuosikymmenen ajan.²⁴ Tabbernee kuitenkin tekee samalla oman teoriansa tueksi varsin voimakkaita kannanottoja koskien kysymystä *Kirkkohistorian* syntyprosessista.²⁵ Jo tästäkin syystä voisi kuvitella, että hänen artikkelinsa olisi joutunut kiihkeän keskustelun kohteeksi. Se kuitenkin vaikuttaa vain jääneen Burgessin artikkelin varjoon ja siksi unohduksiin.

1.2 Tutkimuskysymys ja -metodi

Tässä tutkielmassa keskitytään Eusebiuksen *Kirkkohistoriassa* esittämään näkemykseen vainoista. Erityisesti pyritään vastaamaan niihin kahteen ongelmakohtaan, jotka aikaisempi tutkimus ja akateeminen keskustelu on jättänyt huomiotta: onko Tabberneen teoria Eusebiuksen vainojen tulkinnan kehityksestä kestävä ja miksi Eusebius esittää vainot sekä kirkon ulkopuolisena, jumalattomana uhkana että Jumalalta tulevana rangaistuksena?

Ensimmäinen johdantoluku taustoittaa vainoja sekä Eusebiuksen elämää ja *Kirkkohistoriaa* teoksena yleisellä tasolla. Johdantolukua seuraavassa luvussa avataan teoksen syntyhistoriasta läpi 1900-luvun jatkunutta akateemista keskustelua, jossa professorit Timothy D. Barnes, Andrew Louth ja Richard Burgess ovat avainkeskustelijoita. Koska kysymys syntyprosessista ja ensimmäisen version ajoituksesta liittyy erityisesti vainoihin, otetaan siihen tässä kantaa. Samalla tarkastellaan myös teoksen kirjallista luonnetta: onko kyseessä tyylipuhdas antiikin historiankirjoitus vai jotain muuta? Jotta vainojen asemaa ja tulkintaa teoksessa voidaan ymmärtää, on ymmärrettävä, mistä teoksessa on kysymys.

Kolmas luku keskittyy siihen, miten Eusebiuksen vainoja koskevaa ajattelua on esitetty tutkimuskirjallisuudessa. Vaikka tässä sivutaan myös muiden tutkijoiden esittämiä näkemyksiä, keskitytään arvioimaan nimenomaan Tabberneen teoriansa tueksi esittämää argumentointia. Tämä arviointi tehdään tarkastelemalla sitä, kuinka hyvin Eusebiuksen

---

²³ Frend 2006, 519.

²⁴ Tätä tutkielmaa tehtäessä ei löytynyt alan julkaisuista yhtäkään viitettä tai kommenttia koskien Tabberneen teoriaa.

²⁵ Tabbernee 1997, 333–334.

teksti tukee Tabberneen havaintoja ja johtopäätelmien perusteluita. Niitä peilataan edellisessä luvussa saatuihin tuloksiin.

Tutkielman neljännessä luvussa pyritään vastaamaan siihen Eusebiuksen vainojen tulkintaa koskevaan ristiriitaan, jonka Tabbernee ja muut tutkijat esittävät: Eusebiuksen *Kirkkohistoriassa* vainot ovat sekä Jumalaa vastaan kohdistuva hyökkäys että Jumalan aktiivisesti sallima rangaistus kirkolle.²⁶ Miksi Eusebius esittää näin ristiriitaiset tulkinnat vainoista? Usein Eusebiuksen näkemyksiin on pyritty löytämään selitys hänen aikansa filosofisista suuntauksista. Hän kuitenkin vaikuttaa olleen monien tutkijoiden mukaan varsin itsenäinen ajattelija, jolle merkittävämpi kuin ajan filosofiset koulukunnat ja ajatussuunnat oli hänen raamatuntutkimuksensa. Siksi tässä tutkielmassa lähestytään Eusebiuksen vainoja koskevaa tulkintaa hänen eksegeettisen työskentelynsä näkökulmasta.

Kirkkohistoriasta on tässä tutkielmassa käytetty arvostettua Jacques-Paul Mignen editiota, joka on julkaistu *Patrologiae Graecae*-sarjassa. Kaikki suomennokset alkutekstistä ovat kirjoittajan itsensä tekemiä. Niissä on pyritty esittämään mahdollisimman sanatarkka käännös, jotta tarkastellun kysymyksen kannalta oleellinen tulee esille, jolloin käännöksen suomenkielinen ilmaisu on paikoin kärsinyt.

1.3 Historiallinen tausta

Jotta voidaan vastata kysymykseen siitä, miten Eusebius *Kirkkohistoriassaan* tulkitsee vainoja, on ensin tutustuttava siihen kontekstiin, jossa Eusebius kirjoitti vainoista. Vaikka kristinusko levisi jo antiikin aikana yli Rooman valtakunnan rajojen,²⁷ keskittyy Eusebius *Kirkkohistoriassaan* nimenomaan kertomaan kristillisestä kirkosta Rooman valtakunnassa.²⁸ Tästä syystä juuri vainotun kirkon historia Rooman valtakunnassa sekä erityisesti Eusebiuksen oman ajan vainojen vaiheet ovat avainasemassa Eusebiuksen tekstin ymmärtämiseen. Osana historiallista taustaa on tärkeä tutustua myös Eusebiuksen uraan ja henkilöhistoriaan.

1.3.1 Vainottu kirkko Rooman valtakunnassa

Tyypillisesti ensimmäinen mielikuva, joka varhaiseen kristinuskoon liitetään, on sitä kohdannut vaino. Tällä perusteella Rooman valtakunta saatetaan helposti mieltää uskonnollisesti erittäin suvaitsemattomaksi. Oikeastaan roomalaiset olivat hyvinkin sallivia uskonnon suhteen. Valtakunta oli moniuskontoinen, ja valloitetujen kansojen uskonnonharjoitus sai olla varsin rauhassa, kunhan nämä vain tunnustivat oman uskontonsa rinnalle roomalaiset jumaluudet. Koska lähes kaikkien valloitetujen kansojen

---

²⁶ Tabbernee 1997, 323; Frend 2006, 519.

²⁷ Chadwick 1984, 68.

²⁸ Barnes 1981, 132.

uskonnolliset perinteet olivat monijumalaisia eli polyteistisiä, tässä ei ollut suuriakaan ongelmia. Monet saattoivat jopa nähdä oman uskontonsa olevan vain erilainen ilmaisumuoto roomalaiselle uskonnolle; erimerkiksi omia jumaluuksia saatettiin rinnastaa Rooman jumalpantheonin hahmoihin.²⁹ Juutalaisuus muodosti tästä poikkeuksen monoteistisyytensä takia ja vaikka roomalaiset suhtautuivatkin siihen ajoittain epäilevästi, saivat juutalaiset harjoittaa omaa uskontoaan rauhassa, kunhan vain rukoilivat ja uhrasivat senaatin ja keisarin puolesta Jerusalemin temppelissä. Roomalaiset myös arvostivat juutalaisen uskonnon muinaisuutta.³⁰

Roomalaiset halusivat säilyttää *Pax Romanan*, ”roomalaisen rauhan”, joka ei tarkoittanut ainoastaan valtakunnan rauhanomaisia oloja ja rajojen turvaamista, vaan myös rauhaa jumalmaailman ja valtion välillä. Tätä hoidettiin suorittamalla uskonnolliset velvollisuudet jumaluuksia kohtaan.³¹ Näin ollen kieltäytyminen roomalaiseen valtionuskontoon osallistumisesta muodosti uhan tälle rauhalle ja sen pelättiin tuhoavan jopa koko Rooman valtion.³² Erottautuminen yhteisön yhteisestä uskonnonharjoituksesta asetti jopa henkilön roomalaisuuden kyseenalaiseksi.³³ Kuten yllä todettiin, ainoastaan juutalaiset oli vapautettu tästä, mutta heidänkin tuli sisällyttää omaan uskonnonharjoitukseensa Rooman valtiollisia tavoitteita tukevia elementtejä.³⁴

Niin pitkään kuin kristinusko nähtiin osana juutalaisuutta, saivat kristitytkin nauttia tästä juutalaisuudelle suodusta erivapaudesta. He olivat roomalaisten silmissä vain yksi keskenään kilpailevista juutalaisuuden suuntauksista, jonka toimiin tarvitsi puuttua vain, mikäli kilpailusta aiheutui haittaa yleiselle rauhalle. Kuitenkin oli alusta alkaen hyvin selvää, että juutalaiset suhtautuivat Jeesuksen seuraajiin hyvin kielteisesti ja pyrkivät tukahduttamaan liikkeen. Hyvin pian kristityt erotettiin synagogista ja viimeistään 60-luvulla he näyttäytyivät myös roomalaisille viranomaisille juutalaisuudesta erillisenä uskonnollisena ryhmittymänä. Ensimmäiset kristittyjen vainot roomalaisten toimesta alkoivatkin keisari Neron syytettyä kristittyjä Rooman palosta.³⁵

Tämän jälkeen kristinuskon vainoaminen yleistyi. Vainot olivat kuitenkin pitkälti paikallisia, ja niiden vakavuus myös vaihteli alueittain; toisaalla kristittyjä surmattiin, kun

---

²⁹ Hänninen, Kahlos ja Lehtinen 2012, 47–51.

³⁰ Ibid. 117–118.

³¹ Latinan sana ”religio” uskonto juontaa juurensa sääntöä tai velvollisuutta tarkoittavasta sanasta ja liittyy käsitykseen uskonnosta nimenomaan velvoituksena ja rituaalin suorittamisena. Ks. Hänninen, Kahlos ja Lehtonen 2012, 23–24.

³² Frend 2006, 518; Hänninen, Kahlos ja Lehtinen 2012, 289.

³³ Hänninen, Kahlos ja Lehtinen 2012, 288.

³⁴ Ibid. 118.

³⁵ Frend 2006, 504. Ks. myös HE ii.xxv.4.

muualla saatettiin selvittää omaisuuden takavarikoinnilla.³⁶ Klauckin mukaan Eusebiuksen väitteestä huolimatta ei Domitianuksen aikana ollut koko valtakunnan kattavaa vainoa.³⁷ Pikemminkin se oli keskittynyt Vähä-Aasian alueelle, joka oli kristinuskon varhaisia keskittymiä.³⁸

Toisella kristillisellä vuosisadalla vainoajien toteuttajat olivat ensisijaisesti paikallisia käskynhaltioita ja Rooman provinssien virkamiehiä.³⁹ Tunnettu tapaus tästä on Pliniuksen kysymys keisarille siitä, miten kristittyihin tulisi suhtautua.⁴⁰ Sen sijaan vasta kolmannella vuosisadalla kyse alkoi olla enemmänkin keisareista lähtöisin oleva aktiivinen toiminta. Ainoan poikkeuksen tästä muodostavat aikaisemmin mainitut ensimmäisen vuosisadan keisarit Domitianus ja Nero.⁴¹ Vainojen välillä saattoi olla pitkiäkin rauhanjaksoja, jotka omalta osaltaan mahdollistivat kristinuskon leviämisen yhä laajemmalle niin alueellisesti kuin yhteiskunnallisestikin. Parhaimmillaan voidaan puhua suoranaisestä vaurauden ajasta, jolloin kristittynä oleminen ei tarkoittanut yhteisöstä eristäytymistä.⁴² Eusebius itse syntyi ja vietti lapsuutensa tällaisen rauhallisen ajanjakson aikana, jolloin kristittyihin kohdistuvat väkivaltaiset iskut olivat vain ajoittaisia yksittäistapauksia eivätkä niinkään järjestäytyntä vainoa.⁴³ Eusebius kuvaakin kuinka kolmannen kristillisen vuosisadan lopulla kristittyjä oli niin armeijassa kuin keisarin hovissakin – jopa jotkut korkea-arvoisista virkamiehistä olivat kääntyneet kristityiksi.⁴⁴

1.3.2 Diocletianuksen vainot ja ”konstantinolainen käänne”

Erityisen merkittävä jakso *Kirkkohistoriassa* Eusebiuksen näkemystä vainoista tutkittaessa on niin kutsuttu Suuri vaino eli Diocletianuksen vaino. Tästä vainojen sarjasta Eusebius kertoo teoksensa kolmessa viimeisessä kirjassa kutsuen sitä ”oman aikamme vainoksi”.⁴⁵ Juuri neljännen kristillisen vuosisadan kolme ensimmäistä vuosikymmentä muodostavat myös ajanjakson, jona *Kirkkohistoria* saavutti lopullisen muotonsa. Jotta seuraavissa luvuissa esiteltäviä teorioita ja väitteitä voi seurata tarkemmin, on aiheellista luoda katsaus tuohon vainojen aikaan.

Kolmannella vuosisadalla Rooman valtakuntaa vaivasivat jatkuvat sodat ja epävakaat olosuhteet. Kaipuu rauhaan ja sen ylläpitämisen näkeminen valtiovallan tärkeimpänä

---

³⁶ Frend 2006, 520.

³⁷ HE iii.xvii.; Klauck 2006, 71.

³⁸ Frend 2006, 504–505.

³⁹ Ibid. 503.

⁴⁰ HE iii.xxxiii; Frend 2006, 506–508.

⁴¹ Frend 2006, 511–516.

⁴² Chadwick 2001, 178.

⁴³ Tabbernee 1997, 322.

⁴⁴ HE viii.i; Frend 2006, 517.

⁴⁵ HE vii.xxxii.29.

tehtävänä olivat aikaisille merkittäviä.⁴⁶ Rauhoittaakseen tilanteen ja lujittaakseen valtakunnan keisariksi noussut Diocletianus aloitti merkittävät uudistukset. Hän loi aivan uudenlaisen hallinnollisen instituution, tetrarkian, jossa alueisiin jaettua valtakuntaa johti neljä keisaria: kaksi ylempää *augustus*ta ja heidän nimitettynä apunaan ja tulevana seuraajinaan kaksi *caesaria*. Yksi näistä neljästä oli Constantius, Konstantinus ”Suuren” isä, ja pian Konstantinus itsekin pääsi mukaan.⁴⁷

Toinen tapa, jolla Diocletianus pyrki lujittamaan hajoavaa valtakuntaansa, oli kristittyjen laajamittainen vaino, valtiovallan puolelta viimeinen yritys hävittää kristinusko Rooman valtakunnasta.⁴⁸ Kirkolle vallinneen rauhan ajan jälkeen vaino alkoi armeijan kristityistä sotilaista (todennäköisesti vuonna 300)⁴⁹, erityisesti niissä yksiköissä, jotka sijaitsivat roomalaisessa Armeniassa.⁵⁰ Chadwickin mukaan tämä saattoi liittyä vastikään tapahtuneeseen Armenian kuninkaan kääntymiseen kristinuskoon, joka sai roomalaiset pelkäämään kristittyjen sotilaiden siirtyvän rajan taakse itsenäisen Armenian puolelle tai liittoutuvan samaa uskoa tunnustavan kuninkaan kanssa.⁵¹ Varsinaiset ensimmäiset kristittyjä vastaan suunnatut ediktit, joissa vaadittiin kirjojen ja omaisuuden takavarikoimista sekä kirkkojen tuhoamista, keisari Diocletianus antoi helmikuussa vuonna 303. Juuri tästä katsotaan vainojen yleisesti alkaneen.⁵² Keisarit julkaisivat uusia ediktejä, joiden myötä kristittyjä kohtaan suunnatut rangaistukset syvenivät; lopulta kristinuskon tunnustaminen oli syy kuolemantuomioon.⁵³ Arvioiden mukaan kymmeniätuhansia kristittyjä kuoli näissä vainoissa. Valta-osa heistä kuoli Pohjois-Afrikassa, Egyptissä tai Palestiinassa. Tästä syystä niitä kutsutaankin kristillisessä perinteessä nimellä ”Suuri vaino”.⁵⁴ Vainon aikana Eusebius ja monet muut kristityt saattoivat haaveilla rauhasta ja kristinuskon yhtäläisestä asemasta lain edessä muitten uskontojen rinnalla.

Suuri vaino päättyi valtakunnan itäosissa vuonna 311, kun tetrarkkikeisari Galerius antoi vain päiviä ennen kuolemaansa julistuksen, joka kielsi kristittyjen vainot. Se ei kuitenkaan vielä tuonut kristinuskolle laillista asemaa. Milviuksen sillan taistelussa lähellä Roomaa Konstantinus voitti kilpailijansa Maxentiuksen vuonna 312 ja yhdessä hallitsijakumppaninsa Liciniuksen kanssa antoi kristityille viimein laillisen aseman

---

⁴⁶ Chesnut 1986, 78.

⁴⁷ Barnes 1981, 2, 11; Hänninen, Kahlos ja Lehtinen 2012, 319.

⁴⁸ Frend 2006, 518; Young 2008, 251.

⁴⁹ Burgess 1996, 158. (Muista mahdollisista ajoituksista, ks. saman artikkelin s. 157).

⁵⁰ HE viii.vi.8.

⁵¹ Chadwick 2001, 179.

⁵² Barnes 1980, 191; Burgess 1997, 847.

⁵³ Frend 2006, 520.

⁵⁴ Markus 2004, 400; Frend 2006, 517, 520.

seuraavana vuonna. Taistelusta alkaen Konstantinus myös kiinnostui kristittyjen asioista.⁵⁵ Keisarin herännyt kiinnostus toi viime kädessä paljon enemmän kuin Eusebius saattoi toivoa: kristinuskolla oli nyt keisarillinen tukija.⁵⁶ Yhä suuremmissa määrin on tutkijoiden keskuudessa kuitenkin alkanut korostua näkemys, jonka mukaan ”Konstantinuksen kääntymys oli pikemminkin osa Rooman kristillistymistä kuin sen syy”.⁵⁷

Monien aikalaisten silmissä nimenomaan tämä oli kristinuskon voittokulun todellinen huipentuma;⁵⁸ keisarin kääntyminen kristityksi tuntui aikalaisista suorastaan ihmeeltä.⁵⁹ Konstantinus ajautui kuitenkin pian sisällissotaan Liciniuksen kanssa. Kristityille tämä tarkoitti, että paikalliset vainot jatkuivat Liciniuksen hallitsemassa valtakunnan itäosissa eli Eusebiuksen kotiseuduilla aina siihen asti, että Konstantinus voitti kilpailijansa vuonna 324.⁶⁰ Konstantinuksen voiton myötä ristityille koitti viimein rauha koko valtakunnassa. Vainojen nähtiin jopa avanneen tien kristitylle keisarille.⁶¹ Vaikka kristittyjen sisäiset ristiriidat leimahtivat täyteen liekkiinsä juuri ulkopuolisen uhan poistumisen myötä,⁶² Eusebius haluaa tietoisesti antaa *Kirkkohistorian* lopussa kuvan kirkolle viimein koittaneesta rauhasta.⁶³

1.3.3 Eusebius Pamphili, Kesarean piispa

Caesarea Maritima (erotuksena sisämaan Filippuksen Kesareasta eli Caesarea Philippistä) eli Kesarea oli roomalaisen Juudean tärkein kaupunki ja valtiovallan edustajien (alkuun prefektien eli ”maaherrojen”, myöhemmin prokuraattoreiden) hallituspaikka.⁶⁴

Kirkollisessa maailmassa Kesarea oli alueensa merkittävin piispanistuin – tämä oli huomattava asema, sillä sen alueella sijaitsivat monet Jeesuksen toiminnan ja kristinuskon varhaisvaiheen merkkipaikoista, ja pyhän kaupungin Jerusalemin piispa oli Kesarean piispalle alisteinen. Kesarean kaupunki oli myös Eusebiuksen kotikaupunki ja sen piispana hän toimi elämänsä loppuun asti.

Vaikka Eusebius oli yksi aikansa merkkihenkilöitä kirkollisessa elämässä ja hänen merkityksensä korostui jälkipolville hänen mittavan kirjallisen tuotantonsa ansiosta, hänen elämänvaihteensa ovat pitkälti hämärän peitossa: hänen seuraajansa piispa Acasiuksen

---

⁵⁵ Hänninen, Kahlos ja Lehtinen 2012, 317–320.

⁵⁶ Markus 2004, 400.

⁵⁷ Hänninen, Kahlos ja Lehtinen 2012, 318.

⁵⁸ Cardman 2008, 947.

⁵⁹ Markus 2004, 401.

⁶⁰ Hänninen, Kahlos ja Lehtinen 2012, 320.

⁶¹ Young 2008, 253.

⁶² Chadwick 2003, 37.

⁶³ HE x.ix.9.

⁶⁴ Klauck 2006, 76.

kirjoittama Eusebiuksen elämäkerta on kadonnut.⁶⁵ Eusebius syntyi vuoden 260 tienoilla.⁶⁶ Kesareassa hän oli paikallisen presbyteeri Pamphiliuksen oppilas. Pamphiliuksesta muodostui Eusebiukselle merkittävä esikuva ja Pamphiliuksen kuolema vainoissa 16.2.310 vaikutti häneen syvästi.⁶⁷ Hän jopa otti lisänimekseen Pamphili oppi-isänsä mukaan.⁶⁸ Pamphilius tutustutti Eusebiuksen edellisen sukupolven tunnetuimman teologin, aleksandrialaisen presbyteerin Origeneen ajatuksiin ja kirjoituksiin. Yhdessä he valmistelivat mm. Origeneen elämäkertaa ja jatkoivat tämän raamatuntutkimustyötä. Vaikka tämä elämäkerta onkin kadonnut, uskotaan, että sen pääosat on sisällytetty *Kirkkohistorian* kuudenteen kirjaan.⁶⁹ Tämä muodostaa vieläkin keskeisimmän lähteen Origeneen elämästä.⁷⁰

Parhaiten Eusebiuksen vaiheet tunnetaan hänen piispuutensa ajalta. Kesarean piispaksi hänet vihittiin joskus vuosien 313 ja 316 välillä, Chadwickin mukaan todennäköisimmin vuonna 314.⁷¹ Piispana hän osallistui myös Nikean ensimmäiseen kirkolliskokoukseen, joka on tullut jälkipolville tunnetuksi Eusebiuksen keksimän nimityksen mukaisesti ensimmäisenä ekumeenisena kirkolliskokouksena.⁷² Pääsiäisen vieton ajankohdan lisäksi kirkolliskokouksen merkittävin kysymys oli ratkaista aleksandrialaisen presbyteeri Areioksen opetuksesta alkanut kiista kristologiasta eli siitä, kuinka Jeesuksen ja Isän Jumalan suhde tulisi ymmärtää ja onko Jeesus luotu olento vai Jumala. Kokous tuomitsi Areioksen kannan ja vahvisti näkemyksen siitä, että Isällä ja Jeesuksella oli yhteinen (*homoousion*) jumalallinen luonto.⁷³

Lähteet esittävän Eusebiuksen roolin kokouksessa varsin eri tavoin: joidenkin lähteiden mukaan hän oli alussa Areioksen kannattajille eli areiolaisille myötämielinen, kun taas toiset, kuten vuosisataa myöhemmin elänyt ja Eusebiuksen työtä jatkanut kirkkohistorioitsija Sokrates, pitivät tällaista väitettä pelkkänä panetteluna ja pahan puhumisena.⁷⁴ Nykyään tutkijat pitävät varmana sitä, että ainakin ennen kokousta Eusebius oli vähintäänkin myötämielinen Areiokselle, vaikka joutui kirkolliskokouksen lopuksi hyväksymään itselleen vieraan kannan.⁷⁵ Oli hänen suhteensa areiolaisuuteen mikä tahansa kirkolliskokouksen alkaessa, sen lopuksi Eusebius hyväksyi kokouksen päätökset ja siellä

---

⁶⁵ Wallace-Hadrill 1960, 11.

⁶⁶ Adler 2008, 548; Barnes 2009, 2.

⁶⁷ Carriker 2003, 37; Barnes 2009, 2.

⁶⁸ Chesnut 1987, 121.

⁶⁹ Harvey 2008, 608.

⁷⁰ Chadwick 1984, 68.

⁷¹ Tabbernee 1997, 329; Chadwick 2001, 195.

⁷² Edwards 2007, 370.

⁷³ Edwards 2006, 552, 561–564; Barnes 2009, 3.

⁷⁴ Chadwick 2003, 37.

⁷⁵ Barnes 2009, 3.

laaditun Nikean uskontunnustuksen samoin kuin melkein kaikki kokoukseen osallistuneet piispat.⁷⁶ Toisaalta huomiota on kiinnitetty siihen, että Eusebius joutui lausumaan uskontunnustuksen kokouksen edessä; oliko kyseessä kunniatehtävä vai vaadittu testi oikeaoppisuudesta, kuten tutkijoista esimerkiksi Barnes ja Wallace-Hadrill sen tulkitsevat?⁷⁷

330-luvulla Eusebius sai huomata olevansa yksi valtakunnan itäosien vaikutusvaltaisimmista piispoista.⁷⁸ Ilmeisesti juuri Nikeassa Eusebius tutustui kristityille rauhan tuoneeseen keisari Konstantinukseen. Barnesin mukaan keisari arvosti Eusebiusta, ja hänen tiedetään pyytäneen raamatuntutkijana tunnettua piispaa järjestämään Raamatun käsikirjoituksia uuden pääkaupungin, Konstantinopolin, lukuisiin vastavalmistuneisiin kirkkoihin. Piispan keisarin puolelta nauttima arvostus näkyy myös siinä, että Eusebius toimitti ylistyspuheen Konstantinuksen hallituskauden kolmekymmenvuotisjuhlallisuuksissa 25.6.336 – tätä voitaneen pitää Eusebiuksen uran huippuhetkenä oman aikansa näkökulmasta.⁷⁹ Eusebius ihaili Konstantinusta ja vertasikin häntä Moosekseen, Jumalan lähettämään pelastavaan profeettaan ja kansan johtajaan, sillä tämä oli kasvanut ”Jumalan kansaa vainoavan tyrannian sydämessä” (kuten Mooses Egyptissä) mutta johdattanut kansan sittemmin vapauteen (kuten Mooses erämaassa).⁸⁰

Vaikka Eusebius onkin jälkipolville tullut tunnetuksi nimenomaan kirkkohistorian isänä, oli hänen omin alansa Raamatun tutkiminen Origeneen ja Pamphiliuksen jalanjäljissä. Suurin osa hänen kirjallisesta tuotannostaan onkin ollut erilaisia raamatunselitysteoksia.⁸¹ Niiden lisäksi Eusebius kirjoitti myös lukuisia apologeettisia teoksia puolustaen niillä kristinuskoa pakanoita ja harhaoppisina pitämiään teologeja vastaan.⁸² Viimeisinä vuosinaan Eusebius kirjoitti vielä Konstantinuksen elämänkerran (*Vita Constantini*) ja teologisia tutkielmia.⁸³

Samoin kuin suurin osa Eusebiuksen elämästä myös hänen viimeiset vaihteensa ovat pitkälti hämärän peitossa. Kesarean piispa kuoli vuonna joko vuonna 339 tai vuonna 340 jättäen jälkeensä valtaisan kirjallisen perinnön.⁸⁴ Vaikka hänen *Kirkkohistoriansa* muodosti vainoista selvinneen kristillisen kirkon tärkeän historianteoksen, joka jo muutaman vuoden kuluttua käännettiin kreikasta syyriaksi, Eusebius itse säilyi kiisteltyinä

---

⁷⁶ Edwards 2006, 564.

⁷⁷ Wallace-Hadrill 1960, 113; Barnes 1981, 266.

⁷⁸ Chesnut 1987, 123.

⁷⁹ Barnes 1981, 266.

⁸⁰ Ibid. 271.

⁸¹ Carriker 2003, 42.

⁸² Wallace-Hadrill 1960, 59.

⁸³ Barnes 1981, 263, 265.

⁸⁴ Chadwick 2001, 195; Adler 2008, 548; Barnes 2009, 4.

hahmona, erityisesti liittyen Nikean kirkolliskokoukseen ja siihen, että vaikka hän oli silminnäkijänä monille vainonaikaisille marttyyrikuolemille, hän selvisi itse vainoista vahingoittumattomana. Toisaalta hänen perintöönsä myös vedottiin: 400-luvulla jopa esitettiin ajatus, että Efesoksen kirkolliskokouksessa vuonna 431 harhaoppiseksi tuomittu Nestorius olisi voinut pysyä poissa ongelmista lukemalla Origeneen ja Eusebiuksen teoksia.⁸⁵

1.4. Päälähde: Ekklesiastike Historia

Kirkkohistoria, (kreik. *Ekklesiastike Historia*, mitä nimeä Eusebius myös itse teoksestaan mitä ilmeisimmin käytti) muodostuu kymmenestä kirjasta. Se ei suinkaan käsittele kristillisen kirkon alkuaikoja vain yhdestä näkökulmasta yhtenäisenä narratiivina, vaan pikemminkin se muistuttaa kokoelmaa lyhyempiä kertomuksia, joita täydentävät ja samalla sitovat yhdeksi kokonaisuudeksi luettelomaiset kronologiat ja suorat lainaukset alkuperäislähteistä.⁸⁶ Eusebius aloittaa *Kirkkohistoriansa* nimeämällä sen, mistä hän aikoo teoksessaan kirjoittaa:

Tarkoitukseni on kirjoittaa pyhien apostolien suksessiosta, ajoista Vapahtajamme päivistä meidän aikaamme, mainita ne, jotka ovat johtaneet ja kainneet merkittävimmissä seurakunnissa, ja niistä, jotka ovat jokaisessa sukupolvessa julistaneet jumalallista sanaa joko puheessa tai kirjoittaen; on myös tarkoitukseni kertoa nimet ja luvut ja ajat niistä, jotka rakkaudesta innovaatioon ovat kulkeneet suurimpiin virheisiin, ja julistamalla itsensä viisauden (väärin sellaiseksi kutsutun) löytäjiksi ovat kuin julmat sudet armotta vainonneet Kristuksen laumaa; ja yhä ne onnettomuudet, jotka välittömästi tulivat koko juutalaisen kansan osaksi seurauksena heidän juonestaan meidän Vapahtajaamme vastaan, ja kertoa tavoista ja ajoista jolloin pakanat ovat hyökänneet jumalallista sanaa kohtaan, ja kuvata niitä jotka eri aikoina ovat kilpailleet verta ja kidutusta vasten, kuin myös omana aikanamme tehdyistä tunnustuksista, ja lopulta armollisesta ja ihanasta avusta, jonka meidän Vapahtajamme on antanut heille kaikille; avuksi tälle kirjoittamiselle on, että aloitan meidän Vapahtajastamme ja Herrastamme Jeesuksesta Kristuksesta Jumalan suunnitelmassa.⁸⁷

Barnes jakaa tämän esityksen kuuteen pääkohtaan: kronologiset kehykset kertomukselle (piispat ja keisarien hallitusvuodet), kirkon oma historia, kristilliset opettajat ja kirjoittajat,

⁸⁵ Chadwick 2003, 38.

⁸⁶ Chadwick 2001, 194; Carriker 2003, xiii, 45.

⁸⁷ HE i.i.1–2. Τὰς τῶν ἱερῶν ἀποστόλων διαδοχάς, σὺν καὶ τοῖς ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν καὶ εἰς ἡμᾶς διηγούμενοις χρόνοις, ὅσα τε καὶ πηλικά πραγματευθῆναι κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν λέγεται, καὶ ὅσοι ταύτης διαπρεπῶς ἐν ταῖς μάλιστα ἐπισημοτάταις παροικίαις ἠγήσαντό τε καὶ προέστησαν, ὅσοι τε κατὰ γενεὰν ἐκάστην ἀγράφως ἢ καὶ διὰ συγγραμμάτων τὸν θεῖον ἐπρέσβευσαν λόγον, τίνες τε καὶ ὅσοι καὶ ὀπηνίκα νεωτεροποιίας ἰμέρῳ πλάνης εἰς ἔσχατον ἐλάσαντες, ψευδωνύμου γνώσεως εἰσηγητὰς ἑαυτοὺς ἀνακεκηρύχασιν, ἀφειδῶς οἷα λύκοι βαρεῖς τὴν Χριστοῦ ποίμνην ἐπεντρίβοντες, προσέτι τούτοις καὶ τὰ παραντίκα, τῆς κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἔνεκεν ἐπιβουλῆς, τὸ πᾶν Ἰουδαίων ἔθνος περιελθόντα, ὅσα τε αὐτῶν καὶ ὅποια καθ' οὓς τε χρόνους πρὸς τῶν ἐθνῶν ὁ θεῖος πεπολέμηται λόγος, καὶ πηλικοί κατὰ καιροὺς τοὺς δι' αἵματος καὶ βασάνων ὑπὲρ αὐτοῦ διεξῆλθον ἀγῶνας, τὰ τ' ἐπὶ τούτοις καὶ καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς μαρτύρια, καὶ τὴν ἐπὶ πᾶσιν ἴλεω καὶ εὐμενῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀντίληψιν γραφῇ παραδοῦναι προηρημένους οὐδ' ἄλλοθεν ἢ ἀπὸ πρώτης ἄρξομαι τῆς κατὰ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ οἰκονομίας.

harhaoppien kehitys, juutalaisten kohtalo ja kristittyjä kohdanneet vainot.⁸⁸ Sen lisäksi hän huomauttaa, että Raamatun kaanonin eli ohjeellisen kokoelman syntyminen on myös yksi merkittävä elementti teoksessa Eusebiuksen edellä esittämien lisäksi. On totta, että Eusebius kirjoittaa monessakin kohtaa Raamatun, erityisesti varhaisen kirkon aikana syntyneen Uuden testamentin, kirjoista ja niiden hyväksymisestä osaksi kristittyjen pyhien kirjoitusten kokoelmaa,⁸⁹ mutta on vaikea uskoa Eusebiuksen itse jättäneen mainitsematta sitä tarkoituksella vaan pikemminkin hänen ajatelleen sen sisältyvän kirkon omaan historiaan ja kirkon opettajien ja kirjoittajien esittelyyn. Eusebiuksen ajattelussa Raamatun kirjoittavat ovat yhtäläillä kirkon omia kirjoittajia ja kirjoitusten synty kirkon omaa historiaa. Barnes sortuukin ajattelemaan myöhemmän teologisen oppialajaottelun kautta, jonka mukaisesti kristinuskon historia ja raamatuntutkimus erotetaan toisistaan. Sen sijaan Barnesin oma jaottelu kuuteen pääkohtaan ei ota huomioon edellä lainatun kappaleen loppua, jossa kerrotaan ensimmäisen kirjan kantava teema: Jeesuksen toiminnan esittely osana Jumalan suurempaa suunnitelmaa.

Myös teoksen nimi *Ekkleastike historia*, ”kirkollinen historia”, kertoo Eusebiuksen teokselleen asettamista tavoitteista. *Kirkkohistorian* katsotaan yleisesti syntyneen Eusebiuksen teoksen myötä,⁹⁰ mutta tämä on usein ohjannut tulkitsemaan teoksen nimeä liiaksi myöhemmästä oppiainejaottelusta käsin, sen sijaan että olisi pohdittu, mitä Eusebius pyrkii teoksensa nimellä tarkoittamaan. Toisin kuin muutamat häntä seuranneet varhaiskristilliset historiankirjoittajat, hän ei pyrkinytkään esittämään koko maailman historiaa alusta nykyyhetkeen tai loppuun. Eusebius pyrki nimenomaan esittämään *kirkon* historian. Nimellä on kuitenkin myös syvempi merkitys. Chesnutin mukaan Eusebiuksen pyrkimyksenä oli nimenomaan esittää se kuinka hänen oikeaoppisena pitämänsä kristillisyyks selvisi ja menestyi kaikista sitä uhanneista vaaroista huolimatta vastoin inhimillisiä odotuksia. Näin Chesnut korostaakin, että sana ”kirkollinen” onkin ymmärrettävä Eusebiuksen tekstissä samassa merkityksessä kuin ”oikeaoppinen”. Kirjan nimi *Ekkleastike historia* tarkoittaa siis oikeastaan oikeaoppisuuden historiaa. Chesnutin mukaan Eusebiukselle juuri oikeaoppisuuden puolustaminen oli keskeisintä, ja siksi on aiheellista nähdä koko teos oikeaoppisuuden puolustuksena.⁹¹ Myös Barnes ja Cardman ajattelevat, että Eusebius halusi esittää *Kirkkohistoriassa* juuri oikeaoppisen kristinuskon voittokulun.⁹²

---

⁸⁸ Barnes 1981, 129.

⁸⁹ Esim. HE i.vii, ii.i ja iii.xxiv.

⁹⁰ Sarasti-Wilenius 2007b, 531.

⁹¹ Chesnut 1986, 127.

⁹² Barnes 1981, 131–132; Cardman 2008, 947.

Käsillä olevan tutkimuskysymyksen kannalta on oleellista hahmottaa *Kirkkohistorian* rakenne. Teoksen ensimmäisen kirjan tarkoituksena on kuvata kristinusko ihmiskunnan alkuperäisenä uskontona, Abrahamin ja muiden patriarkkojen uskontona, jota myös Raamatun juutalaiset noudattivat tosin yksinkertaisemmassa muodossa. Tällä Eusebius pyrki vastaamaan kristinuskoa vastaan esitettyihin syytöksiin sen uutuudesta.⁹³ Muuten ensimmäinen kirja pyrkii esittelemään Jeesuksen elämää ja toimintaa sekä etsimään todisteita evankeliumeiden kuvauksista Raamatun ulkopuolelta.⁹⁴

Toinen, kolmas ja neljäs kirja kuvaavat Jeesuksen lähimpien opetuslasten, apostolien, työtä ja kristinuskon leviämistä. Niissä kuvataan myös ensimmäisiä marttyyreja, piispoja apostolien seuraajina, harhaoppeja ja niitä vastustaneita kristillisiä opettajia sekä juutalaisten kohtaamia kärsimyksiä.⁹⁵ Näissä kirjoissa kuvataan myös ensimmäiset kristittyjä kohdanneet laajemmat vainot; alkuun kristittyjä vainosivat lähinnä juutalaiset ja vasta keisari Nerosta alkaen roomalaiset.⁹⁶ Varsinkin kolmannessa kirjassa roomalaisten ja juutalaisten välillä käyty nk. juutalaissota ja siihen liittynyt Jerusalemin piiritys saavat paljon tilaa.⁹⁷

Kirjat viidestä seitsemänteen kuvaavat muutaman pidemmän kertomuksen kuten esimerkiksi Origeneen elämänvaiheet.⁹⁸ Yhdistävänä tekijänä näiden välillä ovat lähinnä ajalliset raamit luovat keisarien hallituskausien ja piispojen listat. Kahdeksannesta kirjasta alkaen Eusebius kuvaa omaa aikaansa: suurta vainoa Diocletianuksen valtakaudelta alkaen, Konstantinuksen valtaannousua sekä vainon helpottumista ja loppumista. Juuri Konstantinuksen valtaannousua Eusebius piti käänteenä koko maailmanhistoriassa.⁹⁹ Viimeinen eli kymmenes kirja on hyvin todennäköisesti lisäys aikaisempiin,¹⁰⁰ ja siinä kuvataan palannutta rauhanaikaa sekä hetkellisesti idässä uudelleen alkanutta vainoa Liciniuksen ja Konstantinuksen välien kärjistyessä.¹⁰¹ Tässäkin Eusebius halusi osoittaa, kuinka hänen mukaansa Jumala ohjaa historiaa ja tulkitse Konstantinuksen voiton olevan Jumalan tahto.¹⁰²

Yksi silmiinpistävimpiä piirteitä Eusebiuksen *Kirkkohistoriassa* on valtava määrä suoria lainauksia muista teoksista.¹⁰³ Lainaukset eivät ole ainoastaan kristillisiltä

---

⁹³ Barnes 1981, 126–127.

⁹⁴ Ibid. 129.

⁹⁵ Ibid. 132–133.

⁹⁶ Esim. HE ii.i.9 ja ii.xxv.4.

⁹⁷ Hardwick 1989, 71.

⁹⁸ Chadwick 1984, 68; Harvey 2008, 608.

⁹⁹ Sato 1992, 621.

¹⁰⁰ HE x.i.2–3.

¹⁰¹ HE x.viii.2.

¹⁰² Cameron 1997, 145–175; Cardman 2008, 946–947.

¹⁰³ Hardwick 1989, 70; Chadwick 2001, 194; Carriker 2003, xiii, 45.

kirjailijoilta vaan Eusebius lainasi myös ei-kristillisiä kirjailijoita, kuten juutalaista Josefusta.¹⁰⁴ Suhteessa oman aikansa kirjallisuuteen, erityisesti historiankirjoitukseen, tämä oli varsin poikkeuksellista. Kirjallisuudessa arvostettiin tekstin sujuvuutta ja hyvää tyyliä. Valtaosa tutkijoista onkin sitä mieltä, ettei Eusebius edes pyrkinyt noudattamaan aikansa kirjallisuudelle asetettuja esteettisiä odotuksia vaan sanoutui tästä perinteestä irti tietoisesti.¹⁰⁵ Eusebius ei teoksessaan kerrokaan vain yhtä selkeää kronologisesti etenevää kertomusta, vaan pikemminkin *Kirkkohistoria* on kokoelma erilaisia ja eri mittaisia kertomuksia. Myös kirjoitustyyli vaihtelee. Paikoin se muistuttaa kronologiaa, kun taas silloin kun Eusebius kirjoittaa arvostamistaan hahmoista on tyyli suorastaan hagiografinen eli muistuttaa varhaiskeskiajalla syntynsä saanutta pyhimyskirjallisuutta.¹⁰⁶ Usein sanoma on varsin moraalinen; harhaoppeina pitämiään suuntauksia Eusebius kuvasi usein moraalittomiksi,¹⁰⁷ mutta vain harvoin hän kuvasi itse opin varsinaista sisältöä.¹⁰⁸ Tekstissään hän pyrkii osoittamaan oikeaoppisena pitämänsä kristinuskon paremmuuden suhteessa harhaoppeina pitämiinsä kristillisiin suuntauksiin.¹⁰⁹

Runsaan lainausten käytön mahdollisti se, että Eusebiuksella oli käytössään edeltäjiensä perintönä poikkeuksellisen hyvä kirjasto,¹¹⁰ jonka monet ovat nähneet toimineen aikansa varhaiskristillisenä intellektuaalisena keskuksena.¹¹¹ Tämä kokoelma mahdollisti Eusebiuksen laajan tutkimustyön. Lisäksi ajatellaan, että Eusebius tietoisesti myös etsi tekstejä, joita hän saattoi paitsi sisällyttää kirjastoonsa myös käyttää lähteinään. Henry Chadwickin mukaan hän löysi monia käsikirjoituksia Jerusalemissa piispa Alexanderin kirjastosta sekä Tyroksen piispalta Paulinokselta, mikä tukee käsitystä Eusebiuksen pyrkimyksestä löytää alkuperäisdokumentteja kirjoitustyöhönsä.¹¹² Samaa mieltä on myös Carriker.¹¹³

¹⁰⁴ Barnes 1981, 130. Ks. lisäksi esim. EH. i.v. ja EH ii.v.

¹⁰⁵ Attridge ja Hata 1992, 33.

¹⁰⁶ Chesnut 1986, 121.

¹⁰⁷ Ks. esim. HE ii.i.12; iii.xxix.2; iv.vii.8–9.

¹⁰⁸ Selkeän poikkeuksen tähän muodostaa juutalaiskristillinen ebionien liike – tai oikeastaan kaksi samalla nimellä tunnettua liikettä. Näiden oppia Eusebius kuvaa yllättävänkin tarkasti. Ehkä syynä on se, että hän haluaa korostaa näiden kahden liikkeen sisäisiä eroja, sillä hän ilmaisee toisen olleen lähempänä oikeaoppisena pitämäänsä kristinuskkoa. Ks. HE iii.xxvii.1–8.

¹⁰⁹ Chesnut 1986, 129.

¹¹⁰ Kirjasto vaikuttaa olleen erittäin laaja. Sen sisältöä on pystytty päättelemään Eusebiuksen lainausten perusteella. Kuitenkin Chesnutin ehdotus siitä, että koko *Kirkkohistoria* olisi ollut yritys luetteloida kirjaston sisältä tulee torjua liioitteluna. (Chesnut 1986, 119; Carriker 2003, xiii, 299–315.) Siellä oli paljon myös ei-kristillistä kirjallisuutta, mutta pääpaino on selvästi ollut kristillisessä kirjallisuudessa. Juuri Origeneen teokset olivat hyvin edustettuna. Kirjastossa oli myös tämän tutkimusten jäljiltä paljon Raamatun käsikirjoituksia (Barnes 1981, 94, 130; Carriker 2003, 5, 14, 54, 155.)

¹¹¹ Carriker 2003, 2.

¹¹² Chadwick 2001, 194.

¹¹³ Carriker 2003, 54, 69.

Miten Eusebius sitten on käyttänyt näitä lähteitä? Vaikuttaa siltä, että pääsääntöisesti Eusebius pyrki lainaamaan alkuperäislähteitä suoraan. Vertailut tunnettuihin käsikirjoituksiin osoittavat myös sen, että Eusebius pyrki mitä ilmeisemmin esittämään lainauksensa mahdollisimman sanatarkasti. Paikoin hän joutuu kuitenkin turvautumaan toisen käden lainaukseen, eli kopiomaan lainauksensa muualta kuin alkuperäisen kirjailijan teoksesta.¹¹⁴ Toisinaan Eusebius hyödyntää myös kirjoittamatonta perimätietoa, Chadwickin mukaan esimerkiksi kohdissa, joissa Eusebius kertoo Origeneen elämästä.¹¹⁵

Kirkkohistorian kirjoittamisprosessi on oma mielenkiintoinen tarinansa. Varmana pidetään nimittäin sitä, että teoksen lopullinen muoto on vainojen yllättävän lopputuloksen tähden varsin erilainen kuin Eusebius saattoi uskoa aloittaessaan kirjoitusprosessin; varovaisimmatkin tutkijat uskovat teoksella olleen vähintään pari versiota.¹¹⁶ Voimakasta erimielisyyttä on siitä, kuinka pitkän ajan kuluessa Eusebius kirjoitti teoksensa ja missä järjestyksessä.¹¹⁷ Vedenjakajaksi on muodostunut viimekädessä kysymys siitä, valmistuiko *Kirkkohistorian* ensimmäinen versio ennen vai jälkeen Diocletianuksen vainojen alkamisen vuonna 303.¹¹⁸ Nämä erimielisyydet ja kilpailevat teoriat ovat olennaisia tutkimuskysymyksemme kannalta ja näin niihin palataan ensimmäisessä käsittelyluvussa.

---

¹¹⁴ Ibid. 61–63.

¹¹⁵ Chadwick 1984, 68.

¹¹⁶ Attridge ja Hata 1992, 37–39; Tabbernee 1997, 334.

¹¹⁷ Chesnut 1986 115–116; Attridge ja Hata 1992, 37–39.

¹¹⁸ Tabbernee 1997, 319.

2. *Kirkkohistorian* kirjoittaminen

Keskustelu siitä, millaisen prosessin kautta Eusebius saattoi *Kirkkohistoriansa* sen lopulliseen muotoon on ollut varsin kiivasta, ja siitä on esitetty hyvinkin ristiriitaisia näkemyksiä.¹¹⁹ Ainoa yhdistävä näkemys eri tutkijoiden välillä tuntuu olevan se, että eri versioita oli useampi ja että lopullisen muotonsa teos sai vasta vuonna 326, kun Konstantinuksen poikaan Crispukseen liittyvät maininnat editoitiin pois muuttuneen poliittisen tilanteen ja Crispuksen teloituksen myötä. Kuten edellä esitettiin, keskeistä teoksen syntyä koskevassa keskustelussa on ollut se, missä vaiheessa Eusebiuksen katsotaan aloittaneen kirjoitusprosessinsa ja ”julkaisseen” teoksensa ensimmäisen version. Koska tämä kysymys punoutuu nimenomaan siihen, tapahtuiko ensimmäisen version ”ilmestyminen” ennen vai jälkeen Eusebiuksen itse kokemien Diocletianuksen vainojen, eli nk. Suuren vainon, on kysymys erittäin merkittävä selvitettäessä vainojen asemaa *Kirkkohistoriassa*.¹²⁰ Tässä luvussa esitellään keskeiset *Kirkkohistorian* kirjoittamista koskevat teoriat ja pyritään muodostamaan kuva siitä, millaisten vaiheiden kautta teos syntyi.

Käsitteelliset todistavat sen puolesta, että Eusebius kirjoitti *Kirkkohistoriastaan* useamman kuin yhden version.¹²¹ Perinteinen näkökulma, jota jo tutkimushistorian esittelyssä sivuttiin, ajoittaisi teoksen ensimmäisen, kahdeksanosaisen version valmistuneen 310-luvulla.¹²² Tämän alkuperäisen version kahdeksas kirja on ollut varsin erilainen kuin lopullisen version kahdeksas kirja. Eusebius oli nimittäin ottanut teoksensa kahdeksanneksi kirjaksi niin kutsutun lyhyemmän version vuonna 311 valmistuneesta toisesta teoksestaan *Palestiinan marttyyrit*, joka kertoo varsin paikallisesti Diocletianuksen vainoista Eusebiuksen kotiseudulla. Tämä versio valmistui vainon lakatessa idässä viimeistään vuonna 313.¹²³

Eusebius ei ollut ilmeisesti tyytyväinen lopputulokseen ja vuoden 315 tienoilla valmistui uusi versio, jossa kahdeksas kirja oli täysin uusittu. *Palestiinan marttyyrit* oli tässä yhteydessä erotettu *Kirkkohistoriasta* omaksi, laajemmaksi teoksekseen.¹²⁴ Uusitun kahdeksannen kirjan lisäksi mukana olivat nyt yhdeksäs ja kymmenes kirja. Tässä vaiheessa Eusebius saattoi esittää sekä Konstantinuksen että Liciniuksen hyvinä, kristinuskoa suosivina keisareina. Poliittisen tilanteen muututtua, Liciniuksen käynnistettyä

---

¹¹⁹ Attridge ja Hata 1992, 37–39.

¹²⁰ Hardwick 1989, 71.

¹²¹ Burgess 1997, 483.

¹²² Barnes 1980, 199.

¹²³ Barnes 1980, 194, 196; Chesnut 1986, 113.

¹²⁴ Barnes 1981, 156–157.

uudet vainot ja sisällissodan syttyä keisareiden välille ilmeni tarve uudelle muutokselle. Eusebius muokkasi aikaisempaa materiaalia ja lisäsi kymmenenteen kirjaan esityksen viimeisimmistä tapahtumista. Licinius hävisi sodan vuonna 324, ja kolmas versio teoksesta valmistui vuonna 325. Tässä versiossa Eusebius vielä kuvaa positiivisessa valossa Konstantinuksen poikaa Crispusta. Kun Crispus teloitettiin alkuvuodesta 326, häneen liittyvät kohdat oli tarpeen poistaa, mutta tämän jälkeen Eusebius ei vaikuta enää tehneen muutoksia tekstiinsä. Crispusta koskevien mainintojen poistamista ei yleisesti pidetä uuden version laatimisena vaan vuoden 325 version pienenä muokkaamisena.¹²⁵

Perinteisen, varmaan käsikirjoitusaineistoon perustuvan näkemyksen mukaan Eusebius oli jo joutunut elämään Diocletianuksen vainojen läpi laatiessaan ensimmäisen version *Kirkkohistoriastaan*, vaikka vainojen alkaminen uudestaan yllättikin hänet ja muutoksia tarvittiin vielä ennen vuosien 325–326 lopullista versiota. Tämän teorian mukaan vainot olisivat kuitenkin osa alkuperäistä suunnitelmaa, kun Eusebius aloitti teoksensa kirjoittamisen.

2.1 Varhainen ensimmäinen editio

1800-luvulta alkaen monet tutkijat alkoivat kyseenalaistaa Raamatun kirjojen yhtenäisyyden ja katsoivat niiden syntyneen pidemmän ajan kuluessa ja erilaisten vaiheiden kautta. 1900-luvulla tätä samaa sovellettiin myös Raamatun ulkopuolisiin varhaiskristillisiin teksteihin. Eusebiuksen *Kirkkohistorian* kohdalla tämä kulminoitui keskusteluksi siitä, milloin hän kirjoitti teoksensa ensimmäinen version ja oliko hänen tarkoituksensa kertoa vainoista ollenkaan. Richard Laquer esitti, että *Kirkkohistorian* ensimmäinen versio olisi kirjoitettu jo ennen vainojen alkamista vuonna 303 ja se olisi käsittänyt vain teoksen kirjat ensimmäisestä seitsemänteen. Eusebiuksen oman ajan vainoihin viittaavat kohdat hän tulkitsi myöhemmin muokatuiksi tai lisätyiksi osiksi.¹²⁶ Varsinkin erot esitystavassa ja kirjoitustyyliä kirjojen ensimmäisten seitsemän ja seuraavien kolmen välillä tukevat teorian kannattajien mukaan tällaista tulkintaa.¹²⁷

Vieläkin varhaisempaa ajoitusta edusti professori T. D. Barnes. Hänen mukaansa Eusebiuksen ”alkuperäisen” narratiivin loppuminen (ja epätarkkuus piispojen suksessiossa) 280-luvulta puhuu sen puolesta, että ensimmäinen versio olisi saatu valmiiksi juuri 280- tai 290-luvulla. Toisaalta hän näki myös numeroinnin seitsemännen kirjan alussa todistavan sen olleen alun perin viimeinen kirja sillä hänen näkemyksensä mukaan tuohon aikaan vain teoksen viimeinen kirja numeroitiin. Tätä tukee Barnesin mukaan myös seitsemännen

---

¹²⁵ Chesnut 1986, 113–114; Louth 1990, 111–112; Burgess 1997, 483.

¹²⁶ Barnes 1980, 191; Chesnut 1986, 114–115; Louth 1990, 113.

¹²⁷ Louth 1990, 122.

kirjan maininta 280- ja 290-luvuilla toimineista piispoista ”meidän aikamme” piispoina.¹²⁸ Samassa kirjassa Eusebius kertoo vielä teknisesti laittomalle kristinuskolle koittaneesta rauhanajasta, mikä Barnesin näkemyksensä mukaan sopisi loppuhuipennukseksi kristinuskon kertomukselle.¹²⁹ Barnes ajatteleekin Eusebiuksen halunneen esittää *Kirkkohistoriassaan* kristinuskon voittokulun, joka huipentuu tuohon lopulta koittaneeseen rauhaan.¹³⁰ Näin ensimmäisen versio olisi hänen mukaansa valmistunut aikana, jolloin kirkon nauttiman rauhan tuoma optimismi oli mahdollinen.¹³¹ Tämä tarkoittaisi kuitenkin vielä voimakkaampaa tekstin muokkausta (varsinkin seitsemänteen kirjaan) kuin Laquer oli aikaisemmin esittänyt.¹³²

Tästä eteenpäin Barnes kuitenkin seuraa pääpiirteissä perinteistä ajoitusta: kun kahdeksas kirja oli kirjoitettu uudestaan, astui mukaan myös kymmenennen kirjan ensimmäinen versio. Liciniuksen vuonna 324 tapahtuneen tappion jälkeen Eusebius laajensi kymmenettä kirjaa ja muokkasi muita teoksen osia muuttuneeseen tilanteeseen sopivaksi. Barnes ajatteleekin, että yhteensä *Kirkkohistoriasta* olisi ollut neljä eri versiota; ennen vainojen alkamista vuonna 303 valmistunut ensimmäinen, seitsemän kirjaa kattava versio olisi vainojen jälkeen paitsi saanut lisäosia myös kokenut voimakkaan uudelleenkirjoituksen, kun se tuli saattaa ajan tasalle rauhanajan rikkonut vaino huomioiden.¹³³ Näin ymmärrettynä *Kirkkohistorian* kirjoitusprosessi eri versioineen kesti vähintäänkin yli parikymmentä vuotta ja sen alkaessa Eusebius olisi ollut vielä varsin nuori.¹³⁴

2.2 Varhaisen version kritiikki

Vaikka teoria varhaisesta ensimmäisestä versiosta sai paljon kannatusta, sitä on myös kritisoitu. Erityisesti Andrew Louth on yksityiskohtaisesti käsitellyt Barnesin argumentit *Kirkkohistorian* varhaisen ensimmäisen version puolesta. Hänen mukaansa ei ole perusteltua väittää, että kirjan numerointi olisi viitannut sen asemaan teoksen viimeisenä kirjana; Louth osoittaa numerointi käytännön olleen kirjava varhaiskristillisissä teksteissä. Samoin ilmaisu ”meidän aikamme” ei Louthin mukaan tarvitse viitata sen kummemmin kirjoitusajankohtaan kuin siihen, että kyseiset piispat olivat virassaan Eusebiuksen elinaikana. Hän huomauttaa ilmaisun ”ο καθ’ ημάς” (*ho kath’ eemas*) esiintyvän useinkin

---

¹²⁸ Barnes 1980, 199–200; Chesnut 1986, 116.

¹²⁹ HE vii.xxxi; Barnes 1981, 145–147.

¹³⁰ Barnes 1981, 131–132; Cardman 2008, 947.

¹³¹ Barnes 1981, 148.

¹³² Chesnut 1986, 117.

¹³³ Barnes 1980, 200–201.

¹³⁴ Chesnut 1986, 116.

Eusebiuksen viitatessa oman elinaikansa tapahtumiin riippumatta siitä, ovatko ne tapahtuneet hänen nuoruudessaan vai vasta hiljattain.¹³⁵

Louth vastaa myös Barnesin väitteeseen siitä, että *Kirkkohistorian* alkupuolen kertomus pysähtyisi 280-luvulle ennen kuin Eusebius siirtyisi puhumaan vainoista. Eusebiuksen kokonaisesitys ei ole juuri missään yhtenäinen kertomus vaan, kuten todettu, pikemminkin kokoelma lyhyempiä narratiiveja, lainauksia ja nimilistoja. Mikäli Barnesin tapaan oletetaan, että ainakin nimet alun perin loppuisivat vuoden 280 tienoilla, tulee silloin seuraavalle vuosikymmenelle sijoittuvat nimet tulkita myöhemmiksi lisäyksiksi. Louth kuitenkin osoittaa Barnesin lähtökohdan olevan se, että teoksen ensimmäinen seitsemän kirjaa kattava versio on kirjoitettu jo kauan ennen vainojen alkua ja että Barnes vain tätä ajatusta tukeakseen tulkitsee myöhempien nimien olevan jälkikäteen tehtyjä lisäyksiä.¹³⁶ Voidaan sanoa, että Louth osoittaa Barnesin päättelyn olevan tällä kohden takaperoinen.

Louth myöntää kuitenkin sen, että ne erot ensimmäisten seitsemän ja jälkimmäisten kolmen kirjan tyyliissä ja kerronnassa, jotka herättivät ensimmäiset epäilykset ensimmäisestä version ajoittumisesta ennen vainojen alkua, ovat todellisia. Hänen mukaansa niitä ei kuitenkaan tarvitse tulkita niin, että kyseessä olisi kaksi eri versiota. Paljon luonnollisempi selitys on aiheen, näkökulman ja ajankohdan vaihdos: Eusebius siirtyy historian lehdistä omaan aikaansa. Hän on ollut itse silminnäkijänä tapahtumille ja todistanut lainaamiensa dokumenttien julkaisua. Toisin sanoen hän alkaa kirjoittamaan aikalaishistoriaa. Tällaisella näkökulman muutoksella voi jo olettaakin olevan näkyviä seurauksia kirjoittajan tyyliin; pikemminkin mikäli tyyli ei olisi muuttunut olisi syytä ihmetellä.¹³⁷

Louth ei kuitenkaan lausu näkemystään liittyen Eusebiuksen *Kronikonin* ensimmäisen version ajoituksesta ja sen suhteesta *Kirkkohistorian* ensimmäiseen versioon, sillä pitää *Kronikonin* ajoitusta liian epävarmana.¹³⁸ Sen sijaan Burgess pitää juuri *Kronikonin* ajoitusta ratkaisevana tekijänä kysymyksessä *Kirkkohistorian* ensimmäisestä versiosta; lisäksi hän uskoo ajoituksen olevan mahdollinen. *Kronikon* on nimensä mukaisesti erään tyyppinen aikakirja, johon Eusebius on koonnut tapahtumia juutalaisten ja kristittyjen historiasta roomalaisen ja kreikkalaisen maailman tapahtumien rinnalle. Tätä onkin siksi pidetty eräänlaisena valmistelutyönä, joka loi pohjan *Kirkkohistorian* kirjoittamiselle. Burgess osoittaa, ettei Eusebius ole voinut kirjoittaa *Kronikon*ia ennen

---

¹³⁵ Louth 1990, 117–119.

¹³⁶ Barnes 1981, 192; Louth 1990, 118.

¹³⁷ Ibid. 122.

¹³⁸ Ibid. 121.

vuotta 306.¹³⁹ Tämä tarkoittaa, ettei myöskään *Kirkkohistorian* ensimmäinen versio ole voinut valmistua ennen vuotta 306.¹⁴⁰ Burgess tulkitsee *Kirkkohistoriasta* löytyvän viittauksen *Kronikoniin* tarkoittavan, että Eusebius saattoi olettaa hänen historiateoksensa lukijan tuntevan myös hänen aikaisemman teoksensa; näin ollen niiden välissä tulisi olla siinä määrin aikaa, että *Kronikon* oli ehtinyt levitä ja tulla tunnetuksi.¹⁴¹ Koska antiikin aikana se, että teos saavutti lukijakunnan, oli varsin hidas prosessi, tämän voidaan syystäkin olettaa vieneen joitakin vuosia.

Siinä missä Barnes esitti *Kirkkohistorian* käyneen läpi mittavan uudelleenkirjoitusprosessin, jotta teksti saataisiin vastaamaan muuttunutta tilannetta, Burgessin mukaan se ei kokenut läheskään näin suuria muutoksia.¹⁴² Hänen mukaansa suuri määrä viittauksia vuosien 300 ja 313 välillä kirjoitettuihin teoksiin ja viittaukset ”Suureen vainoon” kirjoissa ensimmäisestä seitsemänteen tekevät epäuskottavaksi sen, että ne olisi lisätty vasta vainojen jälkeen. Kirjoista löytyy runsaasti viittauksia jopa Eusebiuksen yhdessä Pamfiliuksen kanssa vuonna 308 aloittamaan *Origeneen puolustukseen*; näitä on aivan turha olettaa ennen tekstin kirjoittamista. Yhteensä tällaisia viittauksia löytyy niin paljon, että kyse ei enää olisi vain pienistä lisäyksistä, vaan mikäli *Kirkkohistoria* olisi valmistunut ennen vuotta 311, olisi Eusebiuksen Burgessin mukaan pitänyt kirjoittaa lopulta lähes koko teos uudestaan vuonna 313 tai 314. Erityisesti hän huomauttaa, että jos kaikki vuoden 303 jälkeisiksi oletetut lisäykset poistetaan, kirjat kuusi ja seitsemän jäävät hyvin hajanaisiksi ja vajaiksi. Tällä perusteella hän olettaa, että teoksen ensimmäinen versio kattoi kirjat ensimmäisestä yhdeksänteen.¹⁴³ Ainoastaan kahdeksas kirja sai hänen mukaansa kokea muodonmuutoksen, sillä muiden tutkijoiden tapaan hänkin ajattelee sen sisältäneen jossain vaiheessa *Palestiinan marttyyrien* lyhyemmän version.¹⁴⁴

Kahdeksannen kirjan kokemien muutosten lisäksi ei ole pystytty osoittamaan yhtään käsikirjoitusta tai muuta kuin hypoteettista todistusaineistoa sen puolesta, että Eusebius olisi saanut valmiiksi minkäänlaista versiota *Kirkkohistoriasta* ennen vuotta 313. Teoksen seuraavat versiot olisivat tämän kahdeksannen kirjan uudelleen kirjoittaminen, pieniä

---

¹³⁹ Burgess havainnoi tarkasti Eusebiuksen *Kronikon*ia ja erityisesti siellä esiintyviä virheitä. *Kronikon* on nimensä mukaisesti kronologia, ja siksi vuodet, erityisesti hallitusvuodet, ovat siinä merkittäviä. Laskiessaan rinnakkaisia hallitsijakausia satojen vuosien ajalta Eusebius sortuu todistettavasti vain muutamaaan virheeseen. Nämä virheet ovat lähellä kronologian loppua ja osa hänen omana elinaikanaan. Näitä virheitä tutkimalla Burgess esittää ajatuksensa, että *Kronikonin* ajoitus ennen vuotta 306 olisi järjetön. Burgess 1997, 476–482.

¹⁴⁰ HE i.i.6.

¹⁴¹ Burgess 1997, 486.

¹⁴² Barnes 1980, 112; Burgess 1997, 483; ks. myös Chesnut 1986, 115–117.

¹⁴³ Burgess 1997, 484–485.

¹⁴⁴ Barnes 1980, 194, 196; Chesnut 1986, 113; Burgess 1997, 484–485.

muutoksia viimeisiin kirjoihin ja kymmenennen kirjan lisäys.¹⁴⁵ Tämän jälkeen olisi tapahtunut vain Crispuksen nimen siivoaminen pois.¹⁴⁶ Burgessin mukaan *Kirkkohistorian* esitys vainoista ei siis ollut jonkinlainen välttämätön uudelleenkirjoitus, joka olisi pilannut Eusebiuksen alkuperäisen suunnitelman, vaan juuri se oli koko teoksen kohokohta.¹⁴⁷

2.3 *Kompromissi: luonnosteoria*

Burgessin ja Louthin analyysit *Kirkkohistorian* varhaista versiota tukevista teorioista ja erityisesti Barnesin näkemyksistä on niin tyhjentävä, että Barnes itsekin päätyi myöhemmässä artikkelissaan hylkäämään aikaisemmin kannattamansa teorian: myös hän päätyy pitämään vuonna 313 tai 314 julkaistua versiota ensimmäisenä versiona. Vastoin Louthin esitystä hän kuitenkin yhä näkee *Kirkkohistorian* kerronnassa katkoksen vuosien 280 ja 303 välillä.¹⁴⁸ Tämä huomio on saanut jotkut olettamaan, että vaikka varsinainen ensimmäinen ”julkistettu” versio ajoittuu vasta 310-luvulle, olisi Eusebiuksella ollut jo jonkinlainen luonnos ensimmäisestä seitsemästä kirjasta olemassa ennen vainojen alkamista.¹⁴⁹ Näin ajattelee erityisesti professori William Tabbernee. Hän esittää, että vaikka itse teos näki päivänvalon vasta myöhemmin, oli Eusebius kirjoittanut jo ennen vainoja joitain tekstikokonaisuuksia tarkoituksenaan kirjoittaa universaali kirkon historia.¹⁵⁰

Kuten Tabbernee itsekin toteaa, ei ennen vuotta 311, saati ennen vuotta 303, tehdystä aikaisemmasta *Kirkkohistorian* luonnoksesta tai varsinkaan julkaistusta versiosta ole ollenkaan käsikirjoituspohjaista todistusaineistoa, vaan ne jotka uskovat tällaiseen varhaisvaiheeseen ovat päättelleet sen olemassaolon tekstikriittisin keinoin. Tällaiset tekstikriittiset perustelut ovat kuitenkin varsin heikolla pohjalla, kuten sekä Burgess että Louth, johon Tabbernee itsekin viittaa, osoittavat.¹⁵¹ Tabberneen oletus siitä, että jonkinlainen aikaisempi luonnos *Kirkkohistoriasta* oli olemassa ennen ensimmäistä versiota, perustuu Barnesin edellä esitetyn huomion lisäksi hänen omaan teoriaansa ”vainojen teologian” kehityksestä. Tabbernee havaitsee eroja siinä, miten vainoajia käsitellään teoksen ensimmäisissä seitsemässä kirjassa ja viimeisissä kolmessa. Näiden muutosten selitykseksi hän näkee muuttuneen poliittisen tilanteen eli Eusebiuksen kokeman vainon. Tästä syystä Tabbernee tekee hyvinkin yksityiskohtaisia oletuksia siitä,

---

¹⁴⁵ Burgess 1997, 486, 494.

¹⁴⁶ Ibid. 483.

¹⁴⁷ Ibid. 499.

¹⁴⁸ Barnes 2009, 6–7.

¹⁴⁹ Chesnut 1987, 121, 123; Tabbernee 1997, 319.

¹⁵⁰ Tabbernee 1997, 319–320.

¹⁵¹ Louth 1990, 117–122; Burgess 1997, 484–485; Tabbernee 1997, 319.

millainen tämä ensimmäinen hypoteettinen luonnos on ollut.¹⁵² Hän myös lähtee siitä, että se oli varsin nopeasti tehty, joskin nimeämättä tälle nopeudelle kuitenkaan eksplisiittisesti mitään syytä, ja että Eusebiuksen tarkoituksena oli lähinnä ”lisätä luita lihan ympärille kronologisiin taulukoihin” eli täydentää *Kronikonia* täysimittaiseksi narratiiviksi.¹⁵³

Kaikki varhaista luonnosta kannattaneet eivät ole yhtä yksityiskohtaisia. Chesnut kiinnittää huomiota siihen, että mikäli tällainen varhainen versio oli, ei ole olemassa kovinkaan paljon näyttöä siitä, millainen se oli yksityiskohdissaan tai suhteessa lopulliseen. Arvioidessaan teoksen eri vaiheita koskevaa pohdintaa Chesnut toteaa:¹⁵⁴ ”Ei ole kuitenkaan mitään varsinaista syytä uskoa, että ’ensimmäisen edition’ loppu muistutti millään tavoin [seitsemännen kirjan] lopullista muotoa, tai oli ollenkaan suuremmalti pidemmällä kuin suunnitteluvaiheessa.”¹⁵⁵ Tässä on suuri kontrasti Tabberneehen, jonka teoria vaatisi, että vainoa edeltänyt luonnos olisi ollut paitsi jo kirjoitettu myös hyvin laaja – vähintään osan tämän luonnoksen tekstistä olisi tullut päätyä lopulliseen versioon sellaisenaan tukeakseen hänen teoriaansa.

Barnesin väite 280-luvulle pysähtyvistä kerronnasta ja siitä tehtävistä johtopäätöksistä on uskottavasti kumottu Louthin ja Burgessin artikkeleissa.¹⁵⁶ Lisäksi tuntuisi absurdilta olettaa, että luonnoksensa kirjoittamisen jälkeen Eusebius palaisi sen pariin ja kirjoittaisi sen käytännössä katsoen uudestaan, mutta jättäisi aukon. Tällä perusteella esimerkiksi Chesnut ajatteleekin, että mikäli tällainen kerronnallinen neljännesvuosisadan aukko on seitsemännen kirjan lopussa, ei Eusebius edes tosissaan yrittänytään täyttää sitä.¹⁵⁷

Sen lisäksi ainoa varsinainen syy olettaa ennen vainoja kirjoitetun luonnoksen olemassaolo on Tabberneen esittämä teoria ”vainojen kehityksestä”. Tätä arvioidaan yksityiskohtaisesti seuraavassa luvussa. Jotta Tabberneen teoriaa voidaan arvioida, on kuitenkin otettava kantaa vielä toiseen *Kirkkohistorian* kirjoittamiseen liittyvään kysymyspariin.

---

¹⁵² Tabbernee 1997, 324–330.

¹⁵³ ”adding meat to the bare bones of the chronological tables” (Tabbernee 1997, 332.)

¹⁵⁴ Chesnut 1987, 121, 123.

¹⁵⁵ ”There is no real reason, however, to believe that the conclusion to this ”first edition” was ever written in anything like finished form, or had even gotten beyond the planning stages for most parts.” (Chesnut 1987, 121.)

¹⁵⁶ Louth 1990, 117–122; Burgess 1997, 484–485; Barnes 2009, 7.

¹⁵⁷ Chesnut 1987, 121. On kuitenkin kiinnitettävä huomiota siihen, että vaikka Chesnut tuntuu kyseenalaistavan kaikki varsinaiset syyt sille, miksi tällainen varhainen luonnos olisi tarpeellista olettaa, hän kuitenkin lähtee siitä, että se on ollut olemassa.

2.4 Mistä Kirkkohistoria kertoo?

Kysymykseen *Kirkkohistorian* kirjoittamisesta liittyy kaksi oleellista kysymystä, joita on syytä käsitellä tässä. Ensimmäinen on kysymys siitä, mitä kirjallisuuden lajia *Kirkkohistoria* edustaa. Perusolettamus on, että nimensä mukaisesti teos edustaa puhdasta historiankirjoitusta – tunnetaanhan Eusebius nimenomaan ”kirkkohistorian isänä”.¹⁵⁸ Toiset tutkijat korostavatkin teoksen edustavan aikansa akateemista historiankirjoitusta ja syntyneen ensisijaisesti Eusebiuksen oman mielenkiinnon seurauksena.¹⁵⁹ Toisaalta osa tutkijoista näkee siinä lukuisia varhaiseen kristilliseen apologetiikkaan liittyviä piirteitä.¹⁶⁰ Toinen kiinteästi edelliseen liittyvä kysymys on se, miksi Eusebius päätyi kirjoittamaan teoksen. Oliko se vain, kuten Tabbernee väittää, yritys lisätä materiaalia *Kronikonin* vuosilukuihin,¹⁶¹ vai oliko teoksen kirjoittamisella muukin merkitys? Tulisiko Eusebiuksen *Kirkkohistoriaa* lukea ensisijaisesti myöhäisantiikin historiankirjoituksena vai varhaiskristillisenä apologiana? Vastaukset vaikuttaa siihen, miten *Kirkkohistorian* vainoja koskevia tekstejä tulisi tulkita ja näin suoraan tutkimuskysymykseen.

2.4.1 Historiankirjoitus antiikissa

Tutkijoista erityisesti ne, jotka kannattavat *Kirkkohistorian* varhaista ajoitusta, näkevät sen myös syntyneen puhtaasti Eusebiuksen mielenkiinnosta historiaan.¹⁶² *Kirkkohistoria* ei ollut Eusebiuksen ainoa historiaa käsittelevä teos: jo aikaisemmin mainittu *Kronikon* eli *Khronikoi kanones* on hänen varhaisempi menneisyyden kronologiaa käsittelevä teoksensa, toisaalta *Palestiinan marttyyrit* ja *Konstantinuksen elämä* ovat esityksiä aikaishistoriasta.¹⁶³ Myöhemmin häntä pidettiin ohittamattomana kristillisenä historioitsijana, jonka työlle muut pyrkivät rakentamaan.¹⁶⁴

Jo ennen Eusebiuksen aikaa historiankirjoituksella oli pitkät perinteet antiikissa. Kirjallisuudenlaji oli syntynyt klassisella kaudella Kreikassa ja varsinkin muinaisuutta arvostavat roomalaiset kokivat suurta mielenkiintoa historiankirjoitusta kohtaan.¹⁶⁵ Onkin aiheellista kysyä, kuinka Eusebius sopi tähän historiankirjoituksen traditioon.

Antiikissa historiankirjoituksen ajateltiin olevan lähellä runoutta, mutta siinä missä runous tutki asioita yleisemmällä tasolla keskityttiin historiankirjoituksissa yksittäistapauksiin.¹⁶⁶ Monille historiankirjoittajille teoksen esteettiset seikat kuten kaunis

¹⁵⁸ Sarasti-Wilenius 2007b, 531.

¹⁵⁹ Tabbernee 1997, 323.

¹⁶⁰ Hardwick 1989, 76–77; Young 2008, 252–255.

¹⁶¹ Tabbernee 1997, 322.

¹⁶² Barnes 1981, 113–120, 126–147; Tabbernee 1997, 322.

¹⁶³ Sarasti-Wilenius 2007b, 531.

¹⁶⁴ Hardwick 1989, 69.

¹⁶⁵ Immerwahr 1985, 437; Sarasti-Wilenius 2007a, 382.

¹⁶⁶ Sarasti-Wilenius 2007a, 382.

kieli, ulkoasu tai rakenne – puhumattakaan teoksen kirjoitustarkoituksesta – ohjasivat heidän esitystapaansa ja sitä, mitä lopulta kerrottiin. Tavoitteena ei ollut välttämättä kovinkaan tarkasti kertoa, mitä oli tapahtunut, vaan tilanteeseen sopivia puheita saatettiin jälkikäteen keksiä. Goodyear esittelee jopa erään roomalaisen historiankirjoittajan Curtiuksen, jolla esiintyy lukuisista epätarkkuuksia sekä ristiriitoja ja joka aivan suoraan ilmaisee toiveensa johtaa lukijan harhaan. Curtius myöntääkin ”kopioineensa enemmän kuin hän uskoo olevan totta”.¹⁶⁷ Jossain tapauksissa ihailun kohteena oli ylevä tyyli, vaikka teosta ei historiallisen sisältönsä tähden arvostettukaan.¹⁶⁸

Oman aikansa sodista kirjoittanut Thukydides edustaa kuitenkin poikkeusta tällaiseen suhtautumiseen.¹⁶⁹ hän pyrki objektiivisuuteen, vältti omien mielipiteidensä esittämistä ja korosti totuudellisuutta ja kriittistä asennetta. Lainaukset olivat lähinnä puheita tai puheenvuoroja, jotka taustoittivat tilanteita. Tätä esikuvaa seurasi myöhemmin mm. Tacitus.¹⁷⁰ Tästä huolimatta viihdyttävyyys, moraalinen ulottuvuus eli ajatus siitä, että historia tarjoaa jälkipolville moraalisen esikuvan, ja ilmaisuvoima säilyvät keskeisinä tavoitteina historiankirjoittajille. Ilmaisut saivatkin vedota tunteisiin, eivätkä suinkaan kaikki pyrkineet Thukydideen tai Tacituksen tavoin parhaan kykynsä mukaan löytämään totuutta, vaikka olisivat sitä ihanteena pitäneetkin. Vaikka retoristen keinojen liioittelua kritisoitiinkin, olivat ne merkittävä piirre myös historiankirjoituksessa.¹⁷¹ Toisaalta retoriikkaan suunnattu kritiikki myös todistaa sen käytöstä historiankirjoituksessa.

Verrattuna tähän perinteeseen Eusebiuksen tyyli käyttää pitkiä suoria lainauksia lähteistä tekstissään vaikuttaa jopa suhteellisen objektiiviselta. Anakronismiin sortuen voisi sitä kutsua jopa ”moderniksi”. Kuitenkin myös muutamat antiikin historiankirjoittajat lainasivat suoraan lähteitään. Esimerkiksi ”historian isäksi” kutsuttu kreikkalainen historioitsija Herodotos lainasi useinkin muita kirjoittajia, mutta ei kertonut siitä lopullisessa esityksessään eksplisiittisesti.¹⁷² Eusebius sen sijaan ilmaisee hyvinkin tarkasti, keneltä lainaus on – paikoin myös mistä kohtaa teoksen sisältä lainaus on.¹⁷³ Paikoin on tosin olemassa epäily siitä, että Eusebius saattoi käyttää lainauksia ”toisen käden tietona”, eli ei lainannut suoraan alkuperäistä teosta vaan toista teosta, jossa alkuperäiseen viitattiin.¹⁷⁴ Samalla kuitenkin on kiinnitetty huomiota siihen, että kiistatta hän pyrki

---

¹⁶⁷ Goodyear 1982, 641.

¹⁶⁸ Immerwahr 1985, 436.

¹⁶⁹ Ibid. 444.

¹⁷⁰ Sarasti-Wilenius 2007a, 386–388, 400.

¹⁷¹ Goodyear 1982, 640, 646, 649, 663–664; Sarasti-Wilenius 2007a, 391.

¹⁷² Sarasti-Wilenius 2007a, 388.

¹⁷³ Esim. HE i.viii.5,9.

¹⁷⁴ Hardwick 1989, 70, ks. erityisesti alaviite 3.

lainauksissaan sanatarkkuuteen aina, kun se oli mahdollista.¹⁷⁵ Herodotoksesta alkaen historia on erotettu kronologisista luetteloista siinä, että se pyrkii kertomaan myös syyt tapahtumien takana.¹⁷⁶ Eusebiuksen *Kirkkohistoriassa* tämä piirre toteutuu kuitenkin vain ajoittain, ja teos sisältää myös selkeästi kronologisia luetteloita, kuten eri kaupunkien piispalistat.

Eusebius ei ollut myöskään ensimmäinen kristitty, joka laati kronologiaa tai kirjoitti historiaa, minkä hän itsekin ilmaisee avoimesti.¹⁷⁷ Tiedot varhaisesta kristillisestä historiasta ovat kuitenkin varsin fragmentaarisia. Joitakin kronologisia teoksia tiedetään olleen ennen Eusebiuksen aikaa, kuten Julianus Africanuksen *Chronografiae*. Suurin osa näistä tunnetaan nykyisin lähinnä Eusebiuksen ansiosta mutta pääsääntöisesti varhaiskristilliset historiatekstit ovat kadonneet.¹⁷⁸ Sen perusteella mitä niistä tiedetään, voidaan kuitenkin sanoa, että kristittyjen syyt kirjoittaa historiaa olivat erilaiset kuin perinteisessä antiikin historiankirjoituksessa. Siinä missä antiikin ei-kristityt historioitsijat pyrkivät kuvaamaan sotahistoriaa, politiikkaa tai suurtekoja,¹⁷⁹ kaikkein keskeisin syy siihen, miksi jo varhaiset kristityt keräsivät tietoa tapahtumista ennen heidän omaa aikaansa, oli tarve puolustaa kristinuskoa.¹⁸⁰ Tätä kutsutaan apologiaksi.¹⁸¹ Oliko näin myös Eusebiuksen kohdalla? Frances Youngin mukaan juuri suorien lainausten käyttö oman argumentin todentamiseksi liittyy *Kirkkohistorian* Eusebiuksen apologisiin teoksiin. Lisäksi vaikuttaa siltä, ettei Eusebiuksen teksti edes pyrkinyt istumaan suoraan antiikin vakiintuneeseen historiankirjoituksen traditioon.¹⁸² Adlerin mukaan voidaan ajatella, että jos Eusebiuksen *Kirkkohistoria* edusti antiikin historiankirjoitusta, oli teos sitä vain lyöhimmissä mahdollisessa merkityksessä, joka sille saatettiin antaa.¹⁸³

2.4.2 Kristillinen apologia

Kuten edellä todettiin, Eusebiuksen teokselle on tunnusomaista lainata suoraan alkuperäislähteistä. Varsin usein vaikuttaa siltä, ettei syynä suinkaan ole ollut tavoite antaa tilaa alkuperäisen kirjoittajan paremmalle ilmaisulle, vaan pikemminkin Eusebius pyrkii erityisesti lainatessaan ei-kristillistä kirjailijaa löytämään ulkopuolisen ja näin ollen riippumattoman todistajan kertomalleen.¹⁸⁴ Hänellä oli tarve puolustaa kertomaansa, ja

---

¹⁷⁵ Ibid. 69.

¹⁷⁶ Immerwahr 1985, 438.

¹⁷⁷ HE i.i.3.

¹⁷⁸ Chadwick 2001, 194; Adler 2008, 586.

¹⁷⁹ Immerwahr 1985, 431; Sarasti-Wilenius 2007a, 384, 389–390.

¹⁸⁰ Adler 2008, 588.

¹⁸¹ Edwards 2008, 550.

¹⁸² Young 2008, 253.

¹⁸³ Adler 2008, 593.

¹⁸⁴ Ks. esim. HE ii.x.10.

juuri tästä syystä monet tulkitsevat Eusebiuksen teoksen edustavan varhaiskristillistä apologiaa.¹⁸⁵

Apologia (joskus myös apologetiikka) eli kristinuskoa puolustava kirjallisuus oli varsinkin 200-luvulla suorastaan vallitseva varhaiskristillisen kirjallisuuden muoto. On tosin huomattava, että lähes puolet tunnetuista varhaiskristillisistä apologioista on hävinnyt ja ne tunnetaan ainoastaan Eusebiuksen kirjoituksista.¹⁸⁶ Jo Eusebiuksen aikana apologettoja eli kristinuskon puolustajia arvostettiin kirkossa suuresti.¹⁸⁷ Erityisesti Eusebiuksen ihaileman Origeneen kirjalliseen tuotantoon mahtuu apologisia teoksia, jotka oli pääasiassa suunnattu pakanafilosofeja vastaan. Tunnetuin näistä on filosofi Celsusta vastaan kirjoitettu *Contra Celsum*.¹⁸⁸ Myös Eusebius itse kirjoitti teoksia, jotka voidaan luokitella yksiselitteisesti kristilliseksi apologiaksi. Tällainen on esimerkiksi *Praeparatio Euangelica*, jossa Eusebius pyrkii puolustamaan evankeliumien historiallisuutta.¹⁸⁹

Apologinen kirjallisuus syntyi tarpeesta kristinuskon järjelliseen puolustukseen. Kristillinen kirkko löysi itsensä vieraalta maaperältä heti synnyttään. Niin juutalaiset kuin kreikkalais-roomalaisen uskonnon (”pakanuuden”) kannattajat hyökkäsivät kristinuskoa, sen oppia ja etiikkaa vastaan – apologian synty tapahtui siis varsin käytännöllisistä syistä. Vaikka apologiaa käsitellään usein omana kirjallisuudenlajinaan, on huomattava, että sitä yhdistää pikemminkin aihe kuin erityiset kirjalliset piirteet. Selkeitä yhdistäviä piirteitä voidaan kuitenkin havaita:

1. kristillisen identiteetin luominen ja erottautuminen juutalaisuudesta,
2. sen osoittaminen, että kristinuskko sopii Vanhan testamentin kirjoituksiin,
3. kristillistä oppia koskevan arvostelun kumoaminen,
4. kristinuskoon liittyvien väärinkäsitysten korjaaminen, josta eräänä tyyppiesimerkkinä vastaukset kannibalismisyytöksiin,
5. kristinuskon järjellisyys puolustaminen osoittamalla sen ”ylemmys” suhteessa pakanallisiin perinteisiin.

Erityisesti kaksi ensimmäistä piirrettä ovat havaittavissa juutalaisille suunnatussa apologiassa, kun taas kolme seuraavaa liittyvät pakanoille eli ei-juutalaistaustaisille suunnattuun apologiaan.¹⁹⁰ Edellä esitettyihin viiteen apologian tunnusomaiseen keinoon Adler lisää vielä, että varsinkin historiankirjoitusta hyödynnettiin apologiassa koska sillä uskottiin voitavan osoittaa Jumalan toiminta historiassa. Tällaiseen historian

---

¹⁸⁵ Edwards 2008, 558–559.

¹⁸⁶ Drobner 2007, 73; Edwards 2008, 550.

¹⁸⁷ Sarasti-Wilenius 2007b, 526.

¹⁸⁸ Drobner 2007, 146.

¹⁸⁹ Young 2008, 253.

¹⁹⁰ Drobner 2007, 71–73; Sarasti-Wilenius 2007b, 526.

kirjoittamiseen löytyivät perinteet jo siitä ”Toisen temppelin juutalaisuudesta”, josta Jeesus Nasaretilaisen kannattajat ajautuivat erilleen muodostaen pohjan kristilliselle kirkolle.¹⁹¹

Chadwickin mukaan Eusebiuksen tarkoituksena olikin kirjoittaa juuri sellainen teos, joka osoittaisi Jumalan varjelleen todellisen kristillisen uskon.¹⁹²

Myös Burgess ajattelee näin. Hänen mukaansa Barnesin *Kirkkohistorian* varhaista ensimmäistä editiota puolustava argumentointi nojaa siihen, että Eusebius aloitti historiantutkijana ja lopetti työnsä apologeettana: vainot pakottivat muuttamaan suuntaa. Burgess osoittaa teosten lukuisiin apologisiin elementteihin, joiden perusteella hän tulkitsee sekä *Kronikonin* että *Kirkkohistorian* olevan pohjimmiltaan apologisia töitä, jotka syntyivät tarpeesta puolustaa kristinuskoa. Hän jopa tunnistaa pakanafilosofi Poryfyroksen olevan se kirjoittaja, jota vastaan Eusebius lähti ottelemaan kirjoittaessaan *Kronikonin*.¹⁹³

2.4.3 Kysymys kirjallisuudenlajista

”Apologia” terminä juontaa juurensa antiikin oikeuslaitoksiin. Se oli puolustuspuhe syytetyn puolesta, jolla pyrittiin todistamaan todellinen asianlaita. Eusebius itsekin käytti termiä viitaten puolustuspuheisiin, joita kristinuskon puolesta osoitettiin keisarille.¹⁹⁴ Tämän tiukan määritelmän mukaan hänen teostaan ei voi laskea apologiaksi, vaikka siinä onkin voimakkaita selkeästi apologisia elementtejä. Eusebius selvästi katsoi itse kirjoittavansa historiaa, mutta oli kuitenkin itse tietoinen historiategoksensa erilaisesta – ja uudennlaisesta – luonteesta: ”Tämä näyttäytyy minulle erityisen tärkeänä, sillä en tiedä yhdenkään kirkollisen kirjoittajan tähän asti omistautuneen vastaavanlaiselle kirjalliselle työlle. Toivon, että se koituu hyödylliseksi niille, joille historian tutkiminen on tärkeää.”¹⁹⁵

Hän valjasti historian apologian käyttöön. Young toteaaakin, että ”Eusebiukselle historiasta oli tullut eräänlaista apologiaa, vaihtoehtoinen tapa todistaa, että kristinuskko on totta”.¹⁹⁶ Vaikkei Eusebius siis itse olisikaan tiukan määritelmänsä vuoksi pitänyt *Kirkkohistoriaa* (ja *Kronikonia*) apologiana, niiden voidaan termin myöhemmän määrittelyn perusteella katsoa täyttävän apologian piirteet. Lisäksi Young huomauttaa, että vaikka Eusebiuksen *Praeparatio Euangelica* lasketaankin yhdeksi hänen apologisista teoksistaan, ei sekään mahtunut Eusebiuksen tiukkaan ja etymologisesti korrektiin

---

¹⁹¹ Adler 2008, 588.

¹⁹² Chadwick 2001, 194.

¹⁹³ Burgess 1997, 496–497.

¹⁹⁴ Sarasti-Wilenius 2007b, 526–527; Young 2008, 254.

¹⁹⁵ ”Αναγκαιότατα δέ μοι πονεῖσθαι τὴν ὑπόθεσιν ἡγοῦμαι, ὅτι μηδὲνα πω εἰς δεῦρο τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφῶν διέγνων περὶ τοῦτο τῆς γραφῆς σπουδὴν πεποιημένον τὸ μέρος. Ἐλπίζω δ' ὅτι καὶ ὠφελιμωτάτη τοῖς φιλοτίμως περὶ τὸ χρηστομαθὲς τῆς ιστορίας ἔχουσιν ἀναφανήσεται.” (HE i.i.5)

¹⁹⁶ ”History, for Eusebius, had become a kind of apologetic, an alternative method of proof that Christianity was true.” (Young 2008, 253.)

apologian määritelmään.¹⁹⁷ Toisaalta voidaan todeta myös, ettei suurin osa varhaisten kristittyjen itse apologiana pitämästä apologiasta mahtunut tähän tiukkaan määritelmään.¹⁹⁸ Siksi sekä *Kirkkohistoriaa* että *Kronikonia* voidaan pitää apologeettisinä teoksina, vaikkeivät ne sopineetkaan Eusebiuksen edustamaan hyvin kapeaan apologian määritelmään.

Eusebius seurasi niitä aikaisempia kristillisiä kirjoittajia, jotka halusivat käyttää historiaa kristinuskon puolustamiseen,¹⁹⁹ mutta myös kehitti jotain uutta. Chesnutin mukaan Eusebius jossain vaiheessa tajusi itsekkin kirjoittavansa jotakin mikä ”oli jotain oikeasti erilaista ja epätavallista: aivan uudenlaista historiankirjoitusta, täysin erilaista kuin pakanallisesta kreikkalais-roomalaisesta poliittissotilaallisen historiankirjoituksen traditio, mutta kuitenkin oikeaa historiaa.”²⁰⁰ Olisikin luontevampaa ilmaista Markuksen tapaan, että ”kirkkohistoria” syntyi omana kirjallisuuden lajinaan Eusebiuksen teosten myötä, kuin että se varsinaisesti edusti antiikin historiankirjoitusta.²⁰¹ Vaikka hänen teoksensa erosi antiikin historiankirjoituksesta selkeästi, Eusebius katsoi kirjoittavansa historiaa; se oli kuitenkin uudenlainen tapa kirjoittaa historiaa, johon kuului myös voimakkaan apologinen ote. Tälle historian uudelle tyylille hänen *Kirkkohistoriansa* lainasi nimensä.

Eusebius kertoi siis kertomuksen siitä, kuinka kirkko selvisi lukuisten vaikeuksien kautta voittoon.²⁰² Käytännössä kirkon sisäiset kahnaukset alkoivat todenteolla vasta kun ulkoinen rauha oli saavutettu. Eusebiuksen myöhempi seuraaja kirkkohistorioitsija Sokrates Scholasticus, joka kirjoitti 440-luvulla, näki asian niin, että tämä oli historioitsijalle positiivinen asia: jos konflikteja ei olisi, ei olisi mitään mistä kirjoittaa.²⁰³

---

¹⁹⁷ Young 2008, 253.

¹⁹⁸ Hänninen, Kahlos ja Lehtinen 2012, 289.

¹⁹⁹ Adler 2008, 588.

²⁰⁰ ”... that what he was really creating was really something quite different and extraordinary: a totally new kind of historiography, completely different from the paga Graeco-Roman tradition of politico-military historiography, but real history nevertheless.” (Chesnut 1987, 120.)

²⁰¹ Markus 2004, 403.

²⁰² Barnes 1981, 131–132; Cardman 2008, 947.

²⁰³ Chadwick 2003, 37.

3. Vainojen teorian kritiikki

Edellisessä luvussa esiteltiin erilaisia teorioita siitä, miten ja millaisten vaiheiden kautta Eusebius kirjoitti *Kirkkohistoriansa*. Valtaosa todisteista viittaa siihen, että Eusebius kirjoitti teoksensa ensimmäisen version 310-luvun alkupuolella vainojen helpotuttua, todennäköisimmin vuonna 313 tai 314.²⁰⁴ William Tabbernee kuitenkin esittää teoriansa, jonka mukaan Eusebiuksen teologinen tulkinta vainoista muuttui hänen kirjoittaessaan *Kirkkohistoriaa*, ja että tämä kehitys on havaittavissa teoksen tekstistä. Hänen teoriansa kuitenkin edellyttää vähintäänkin jonkinlaisen varhaisen, mutta varsin laajan, luonnoksen olemassaoloa ensimmäisistä seitsemästä kirjasta jo ennen vainojen alkamista vuonna 303.²⁰⁵

3.1 Eusebius ja vainot tutkimuskirjallisuudessa

Voidaan hyvin sanoa, että Tabbernee on ennen tätä tutkielmaa ainoa, joka on asettanut tutkimuskysymykseen Eusebiuksen vainoja koskevan ajattelun. Aihe on kuitenkin sellainen, että sitä on usein sivuttu tutkimuskirjallisuudessa, varsinkin jos teemana on ollut Eusebiuksen ajattelu kristinuskon ja valtion suhteesta. Ennen siirtymistä Tabberneen teorian esittelyyn ja kriittiseen arviointiin on hyvä luoda katsaus, millaisia näkökulmia aiheesta on esitetty muussa tutkimuskirjallisuudessa.

Teoksessaan *Constantine and Eusebius* Barnes kuvaa yksityiskohtaisesti vainojen vaiheet. Hänen esityksensä kuitenkin pyrkii kuvaamaan lähinnä historiallisia tapahtumia sekä sitä miten tarkasti ne on esitetty *Kirkkohistoriassa* ja *Palestiina marttyyreissa*; hän ei esitä juurikaan ajatuksia siitä, miten Eusebius itse tulkitse vainoja. Tärkein tulkinnallinen tekijä Barnesin mukaan on se, että Eusebius korosti Rooman valtakunnalle koituneita seurauksia vainojen alkamisen myötä. Ennen vainojen alkua Eusebius kuvasi Rooman valtakunnalle koittanutta kukoistuksen, rauhan ja menestyksen aikaa. Sen sijaan rauhan rikkoutuminen, sisällissota ja näitä seurannut nälänhätä sekä vainot määränneen keisarin kuolema olivat välittömät seuraukset kristittyjen vainojen alkamisesta.²⁰⁶ Mielenkiintoista on, että varsinkin kun Barnes tuntuu katsovan tällaisen jaottelun ja korostuksen olevan Eusebiuksen tietoinen valinta, hän kyseisessä teoksessa puolustaa vielä varhaista ajoitusta. Sen sijaan hänen oma huomionsa siitä, millaisia seurauksia vainot Eusebiuksen mukaan aiheuttivat yhteiskunnallisella tasolla, näyttäisi viittaavan ennemminkin siihen, että kyseessä oli Eusebiuksen alkuperäinen suunnitelma eikä suinkaan pakon sanelema uusi korostus, mikä myös puhuisi sen puolesta, ettei teosta kirjoitettu ennen vainojen alkua.

²⁰⁴ Louth 1990, 117–122; Burgess 1997, 484–485.

²⁰⁵ Tabbernee 1997, 319–320.

²⁰⁶ Barnes 1981, 158.

Chesnut puolestaan tutkii Eusebiuksen näkemystä historiasta. Hänen mukaansa Eusebius irrottautuu antiikin perinteisestä historiankirjoituksesta erityisesti siinä, että hän ei pitänyt kohtaloa (τυχη) tapahtumien kulkua ohjaavana ja selittävänä voimana. Sen sijaan Eusebiuksen ajattelussa tämän korvasi kristillinen konsepti: *logos* eli jumalallinen viisaus. Maailman tapahtumat ohjautuivat tämän mukaan, ja koska kaiken takana oli juuri viisaus, saattoi olettaa, että tapahtumissa olisi logiikka ja säännönmukaisuus.²⁰⁷

Tämä pätee myös vainoihin. Chesnut lähtee siitä, että esimerkiksi keisareille koituvat ”rangaistukset” heidän kristinuskoa vastaan suuntaamistaan toimista toimivat Eusebiuksen esityksessä kuin sääntö.²⁰⁸ Chesnutin mukaan Eusebius tulkitsee vainojen syynä olevan Jumalan vastainen voima.²⁰⁹ Sen sijaan hän ei oikeastaan juuri ollenkaan käsittele sitä, kuinka Eusebius esittää oman aikansa vainot, jotka tämä *Kirkkohistoriassa* tulkitsee jumalalliseksi rangaistukseksi.

3.2 Tabberneen teoria ”vainojen teologian” kehityksestä

Kehittyikö Eusebiuksen vainoja koskeva ajattelu vainojen edetessä? Entä voidaanko tällaisesta havaita jälkiä hänen *Kirkkohistoriassaan*? William Tabberneen teorian mukaan Eusebiuksen ”vainojen teologia”, kuten Tabbernee sitä artikkelissaan nimittää, kehittyi kolmessa vaiheessa. Hänen mukaansa tämä näkyy *Kirkkohistorian* eri versioissa.²¹⁰ Jotta Tabberneen teoriaa, sen vahvuuksia ja heikkouksia, voidaan tarkastella Eusebiuksen tekstien valossa, on tärkeää ensin nähdä, mitä hän tarkalleen teoriassaan esittää. Seuraavassa esitellään Tabberneen teorian hahmottelemat ”vainojen teologian” kehityksen kolme vaihetta.

3.2.1 Ensimmäinen vaihe: tutkija

Tabberneen mukaan tämä ensimmäinen vaihe voidaan havaita *Kirkkohistorian* hypoteettisesta luonnoksesta, joka oli valmiina jo ennen vainojen alkamista vuonna 303, mutta jota ei vielä silloin julkaistu. Tätä vaihetta hän itse nimittää ”tutkijan vainojen teologiaksi” (”The scholar’s theology of persecution”). Vainot Eusebius näki samanlaisena uhkana kirkolle kuin esimerkiksi harhaopit: kyseessä oli Eusebiuksen mukaan Jumalaa vastustavan voiman toiminta. Keskeinen teema tälle vaiheelle on Tabberneen mukaan jumalallinen kosto, jonka Tabbernee nimittää ”vainoajan kuolema”-teemaksi myöhemmin artikkelissaan. Erityisen selkeästi hän näki sen toteutuvan siinä, kuinka Eusebius kuvasi

---

²⁰⁷ Chesnut 1986, 100.

²⁰⁸ Ibid. 51.

²⁰⁹ Chesnut 1986, 50, 79.

²¹⁰ Tabbernee 1997, 333–334.

juutalaisia kohdanneita onnettomuuksia.²¹¹ Tabbernee kuvaa kuinka ”yhä uudestaan ja uudestaan Eusebius teki antisemitistisiä moraalituomioita, liittäen ’juutalaisiin’ kohdistuneet onnettomuudet heidän kohteluunsa Kristusta ja/tai apostoleita kohtaan, vaikkeivät hänen lainaamansa lähteet tee näin”.²¹² Esimerkkeinä Tabbernee viittaa useampaan *Kirkkohistorian* kohtaan, jotka hänen mukaansa puhuvat kostosta (HE i.viii.9-14; ii.v.6; ii.vi.3-5; ii.vii.1).²¹³ Tällainen on esimerkiksi kohta jossa Eusebius kertoo siitä, kuinka lainaa Filoa ja Josefusta: ”[...] joista jätän kuitenkin enemmän huomiotta, asettaen esille vain sen saman ilmoituksen, mikä selkeästi osoittaa lukijalle, että juutalaisten onnettomuudet tulivat heidän osakseen ei niinkään kauan sen jälkeen kun he julkesivat Kristusta vastaan.”²¹⁴

Seuraavaksi Tabbernee kiinnittää huomiota siihen, ettei Eusebius odotusten vastaisesti toteuta tätä logiikkaa kuvatessaan Rooman keisareita kristinuskon vainoajina. Toisin kuin juutalaisten vainoajien kohdalla, ei Eusebius Tabberneen mukaan pyri kuvaamaan roomalaisten vainoajien kurjia kohtaloita. Tämä ei tapahdu edes silloin kun siihen olisi mahdollisuus. Tabberneen mukaan Eusebius ei kuitenkaan ajattele tässä epäloogisesti. Hän liittää sen, kuinka Eusebius esittelee koston juutalaisten kohdalla mutta vaikenee siitä keisarien kohdalla, H. Egerin teoriaan, jonka mukaan *Kirkkohistoria* kuvaa Eusebiuksen poliittisen ajattelun kehitystä. Ensimmäisessä vaiheessa, jossa Tabberneen rekonstruktion mukaan Eusebius laati luonnoksen ensimmäistä seitsemää kirjaa varten, hän ei olisi teorian mukaan nähnyt Rooman keisareiden liittyvän millään tavoin Jumalan suurempiin suunnitelmiin.²¹⁵ Sen sijaan juutalaisilla olisi tässä suunnitelmassa rooli, ja näin heidän saamansa kosto olisi oikeudenmukainen ja tarpeellinen esittää.²¹⁶ Keisarit eivät Tabberneen mukaan olleet Eusebiuksen ajattelussa tässä kehitysvaiheessa jumalallisen toiminnan välikappaleita: ”Jos, kirjoittaessaan ensimmäistä luonnosta *Kirkkohistoriasta*, hän näki Jumalan toimivan maailmassa itsenäisesti suhteessa imperiumiin, seuraa siitä, ettei Eusebius nähnyt keisareita Jumalan suorina instrumentteina.”²¹⁷

²¹¹ Ibid. 323.

²¹² ”Again and again Eusebius makes antisemitic moral judgments, attributing the calamities of “the Jews” to their treatment of Christ and/or the apostles where the sources he quotes do not...” Tabbernee 1997, 324.

²¹³ Tabbernee 1997, 324.

²¹⁴ ”ὡν τὰ πλεῖστα παρείς, ἐκεῖνα μόνα παραθήσομαι, δι’ ὧν τοῖς ἐντυγχάνουσι προφανῆς γενήσεται δῆλως τῶν ἅμα τε καὶ οὐκ εἰς μακρὸν τῶν κατὰ τοῦ Χριστοῦ τετολμημένων ἔνεκεν Ἰουδαίους συμβεβηκότων.” HE ii.v.6.

²¹⁵ Tämä on ristiriidassa Chesnutin näkemyksen kanssa. Vrt. Chesnut 1986, 82.

²¹⁶ Tabbernee 1997, 325-326.

²¹⁷ ”If, when writing the first draft of the HE, he viewed God as working in the world independently of the Empire, it follows that Eusebius did not consider the emperors to be God’s direct instruments.” Tabbernee 1997, 326.

3.2.2 Toinen vaihe: marttyyri

Seuraavan vaiheen Tabbernee nimeää ”’marttyyrin’ vainojen teologiaksi” (”The ’martyr’s’ theology of persecution”). Erikoinen nimivalinta lainausmerkkeineen johtuu siitä, että vaikka Eusebius oli tavattoman kiinnostunut vainoista ja marttyyrien kohtaloista, ja jopa aivan hänen lähipiiristään löytyy marttyyrikuoleman kokeneita, ei hän itse ollut marttyyri.²¹⁸ Tabbernee ajattelee Eusebiuksen näkemyksen vainoista muuttuneen sen myötä, kun hän itse joutui kokemaan vainot, ja siksi hän saattoi nyt kirjoittaa marttyyrin näkökulmasta. Tämän ajatuksensa Tabbernee luonnollisesti nojaa oletukseensa siitä, että ennen vainoja oli olemassa jo jonkinlainen luonnos *Kirkkohistorian* seitsemästä ensimmäisestä kirjasta, johon hänen teoriansa ensimmäinen vaihe voidaan liittää.

Tämä näkökulmanmuutos näkyy Tabberneen mukaan *Kirkkohistorian* ensimmäisessä julkaistussa versioissa, jonka Tabbernee uskoo kattaneen yhdeksän kirjaa ja valmistuneen joko vuonna 313 tai 314. Merkittävimpänä muutoksena aikaisempaan Tabbernee pitää sitä, että kun aikaisemmin Eusebiuksen ajattelussa vainot olivat jonkun ulkopuolisen Jumalaa vastustavan voiman hyökkäyksiä kirkkoa vastaan, nyt kyseessä olikin Jumalan rangaistus laiskistuneelle ja maailmanmenoon sopeutuneelle kirkolle. Kun aikaisemmin jumalallinen kosto oli kohdistunut juutalaisiin, sen tähtäimeen joutuivat nyt kristityt.²¹⁹ Eusebiuksen mukaan Jumalan suojeleva käsi saattoi väistyä sallien tällaisen rangaistuksen – toisaalta se saattoi asettua takaisin.²²⁰

Vaikka Tabberneen mukaan jumalallinen rangaistus tai kosto juutalaisia kohtaan oli ehkäpä keskeisin teema Eusebiuksen ”vainojen teologian” ensimmäisessä vaiheessa, hän kuitenkin esittelee ”vainoajan kuoleman” jonain uutena: ”’Vainoajan kuolema’ oli Eusebiukselle uusi teema, joka merkittävästi esiteltiin hänen ystävänsä ja kollegansa Pamfiliuksen marttyyrikuoleman yhteydessä”.²²¹ Tabbernee ei artikkelissaan ainakaan eksplisiittisesti ilmaise, miksi hän esittelee toisen vaiheen uutuuksena teeman, jonka hän on esitellyt jo edellisessä vaiheessa.²²²

Joka tapauksessa Eusebius Tabberneen teorian mukaan intoutui tästä löytämästään uudesta teemasta, kuten Tabbernee sitä nimittää, niin, että käytti tätä teemaa kuvatakseen oman aikansa vainoja toteuttaneiden keisareiden kohtaloita. Tästä syystä myös keisari Aurelianusen kokema kuoleman tulkittiin myös jumalallisena rangaistuksena, vaikka se kuuluikin alkuperäiseen seitsemään kirjaan – Tabbernee olettaa Eusebiuksen muokanneen

---

²¹⁸ Barnes 1981, 148–149; Tabbernee 1997, 326.

²¹⁹ Tabbernee 1997, 326–327.

²²⁰ Ibid. 328–329.

²²¹ ”’Death of the persecutors’ was for Eusebius a new theme, introduced, significantly, for the first time, in connection with the martyrdom of his friend and colleague Pamphilus.” (Tabbernee 1997, 327.)

²²² Tabbernee 1997, 324.

tältä osin luonnostansa.²²³ Kysymykseksi, johon Tabbernee ei vastaa, jää tietenkin se, miksi Eusebius ei olisi samalla työstänyt muitakin kohtia luonnoksessaan.

3.2.3 Kolmas vaihe: piispa

”Piispan vainojen teologia” (”The bishop’s theology of persecution”) muodostaa Tabberneen esittämän teorian kolmannen ja viimeisen vaiheen. Samoin kuin yleinen tutkijoiden konsensus, hänkin ajattelee Eusebiuksen julkaisseensa joko vuonna 315 tai 316 uuden version teoksestaan. Nyt mukana oli myös lopullisen version viimeinen eli kymmenes kirja. Hänestä oli viimeistään tässä vaiheessa tullut Kesarean piispa, mikä näkyi Tabberneen mukaan mm. siinä, että Eusebius siivosi kahdeksannen kirjansa mainintoja vainoissa uskosta luopuneista piispoista. Tabbernee tiivistää tässä vaiheessa ”vainojen teologian” keskeiset piirteet, jotka ovat säilyneet hänen mielestään muuttumattomina hänen teorian edellisestä vaiheesta: vainot ovat samanaikaisesti Jumalaa vastustavien voimien työtä ja Jumalan sallimuksen/rangaistuksen aikaansaannosta.²²⁴ ”Kun kirkko on kärsinyt ’ansaitun rangaistuksensa syntiensä tähden’ [...], jumalallisen sallimuksen positiivinen puoli tuo kirkon restauraation [...] ja kuoleman vainoajille.”²²⁵

On kuitenkin kysyttävä, mikä muu kuin muutama kosmeettinen muutos piispuuden lähihistoriaan erottaa Tabberneen teoriassa toisen ja kolmannen vaiheen toisistaan. Hän näkee sen ytimessä olevan kristologisen korostuksen: juuri Kristus tuhoaa vainoajat ja uudistaa kirkon, jota jo Uudesta testamentista nousevassa kuvakielessä kutsutaan Kristuksen morsiameksi, oikealle paikalleen. Tabbernee tosin itsekin huomauttaa, että kyseessä on pikemminkin uusi painotus (”a new emphasis”) kuin varsinaisesti uusi teema (”a new theme”).²²⁶

Toinen kolmannen vaiheen korostus Tabberneen artikkelissa on Eusebiuksen orastava Konstantinuksen ja Kristuksen rinnastaminen. Tätä Tabbernee kutsuu ”Eusebiuksen uudeksi kristologiseksi painotukseksi, joka paljastaa merkittävän kehityksen hänen vainojen teologiassaan ja poliittisessa ideologiassaan”.²²⁷ Erityisen selkeästi hän näkee tämän korostuvan siinä, että Eusebius kirjoitti uudelleen *Kirkkohistorian* kahdeksannen kirjan ja uudessa versiossa Jumala itse valitsee Konstantinuksen *augustukseksi* jo kauan ennen armeijan tekemää keisarinvalintaa. Konstantinuksen nouseva

---

²²³ Ibid. 327.

²²⁴ Ibid. 329–330.

²²⁵ ”Once the church had “suffered the merited punishment for her sins” [...] however, the positive side of divine providence brought about the restoration of the church [...] and the death of the persecutors...” (Tabbernee 1997, 330.)

²²⁶ Tabbernee 1997, 330.

²²⁷ ”... Eusebius’ new Christological emphasis which reveals an important development in his theology of persecution and his political ideology.” (Tabbernee 1997, 331.)

erityisasema näkyy myös siinä, että vaikka Eusebius kertoi jo aikaisemmassa versiossa Maximianuksen kuolleen monien rikostensa tähden, uudessa versiossa syyksi ilmoitetaan salajuoni Konstantinusta vastaan. Samasta syystä kärsivät myös Maximinus II ja Maxentius. Tabbernee tulkitsee Eusebiuksen esittäneen nämä jumalallisina väliintuloina, jotka edesauttoivat vainot lopettavaa keisaria saavuttamaan tehtävänsä.²²⁸

Entisestään Konstantinuksen merkitys korostuu Tabberneen mukaan *Kirkkohistorian* kolmannessa versiossa (arviolta valmistunut vuonna 325), jossa Konstantinus esitetään hänen mukaansa jonkinlaisena inhimillisenä vastineena Kristukselle. Liciniusta koskevia mainintoja on jouduttu muuttamaan, ja Tabbernee kiinnittääkin huomiota siihen, että Eusebius eksplisiittisesti kertoo hänen aloittamansa vainon olevan lähtöisin Jumalaa vastustavista voimista. Eusebius ihmettelee, ettei Licinius ottanut oppia aikaisempien vainojen kohtaloista – Tabberneen ilmaisu käyttäen ”kuolema vainojalle” –teemasta. Samoin sota Konstantinuksen kanssa tarkoittaa sotaa itsensä Jumalan kanssa.²²⁹

Sikäli kun Tabberneen teoria pyrkii esittämään Eusebiuksen vainoja koskevan ajattelun, hänen ”vainojen teologiansa”, kehityksen kolmiportaisena, on huomattava, että käytännössä katsottuna tämän teorian toisella ja kolmannella vaiheella ei ole Tabberneen esittämien perusteluiden valossa eroa. Konstantinuksen ja Kristuksen kuvaaminen on tärkeä teema *Kirkkohistoriassa* ja erityisesti sen loppupuolella. Tiettyssä mielessä Eusebius näkee keisarin lähes messiaanisenä hahmona, joka ei kuitenkaan suinkaan korvannut Kristusta.²³⁰ Vainojen päättymistä lukuun ottamatta ei Konstantinuksen korostamisen voida kuitenkaan sanoa muodostavan mitään uutta erityistä vaihetta Eusebiuksen vainoja koskevassa ajattelussa.

Vaikka piispuus sai Eusebiuksen ehkä siivoamaan omaa esitystään piispakunnan luopioista, kuten Tabbernee ajattelee,²³¹ ei sekään varsinaisesti kuvaa mitään uutta hänen vainoja koskevassa ajattelussaan. Ainoaksi tekijäksi jää juuri kristologinen korostus. Tämä tulee esiin nimenomaan *Kirkkohistorian* kymmenennen kirjan alussa olevassa puheessa, jonka Eusebius on pitänyt Tyroksessa. Hän rinnastaa puheessa vainojen jälkeen kunnostetun kirkkorakennuksen koko kristillisen kirkon uudistumiseen ja korostaa Kristuksen merkitystä vainojen voittajana. On kuitenkin kysyttävä, voidaanko sitä, että piispa puhuu kirkossa Jeesuksesta, varsinaisesti pitää uutena painotuksena tai osoituksena siitä, että hänen ajattelunsa on radikaalisti muuttunut. Eusebiuksen puheen kohdalla tällaista johtopäätöstä on vaikea tehdä. Pikemminkin jonkinlainen erityinen korostuminen

---

²²⁸ Tabbernee 1997, 331.

²²⁹ Ibid. 332.

²³⁰ Williams 2007, 43, 48.

²³¹ Tabbernee 1997, 329.

johtuneen siitä, että puhe on eri kontekstista ja liitetty todennäköisesti sellaisenaan *Kirkkohistorian* tekstiin.

3.3 Muutos rangaistuksissa?

Tabberneen teorian hahmottelemista kolmesta vaiheesta jää jäljelle ainoastaan konkreettinen havainto siitä, että *Kirkkohistorian* alkupuolella Eusebius esittelee sen, mitä hän piti juutalaisille vainoajille koituneina rangaistuksina mainitsematta samanlaisia keisareiden kohdalla, kun taas teoksen loppupuolella keisareiden kerrotaan saaneen rangaistuksia heidän toiminnastaan vainoajina. Onko tämä ero niin konkreettinen, että sen perusteella voitaisiin päätellä Eusebiuksen luonnostelleen teoksen alkuosan jo ennen vainojen alkua? Vai tulisiko nämä ymmärtää eri tavoin?

3.3.1 Eusebius ja juutalaisten kärsimykset

Ensimmäisinä kristittyjä vainosivat juutalaiset, sillä kristinusko oli alkujaan juutalaisuudesta eronnut liike ja ensimmäiset kristityt olivat etnisesti juutalaisia.²³² Jeesus Nasaretilaisen pitäminen Jumalan Poikana oli juutalaisten näkökulmasta jumalanpilkkua, mikä johti kristittyjen erottamiseen synagogista. Tästä esimerkkinä myös Eusebius kertoo Saul Tarsoslaisesta, joka tunnettiin ahkerana kristittyjen vainoajana, ennen kuin hän kääntyi itse kristityksi, otti nimen Paavali ja oli aloittamassa kristillistä lähetystyötä myös juutalaisuuden ulkopuolelle.²³³ Varsinkin ensimmäisissä neljässä *Kirkkohistorian* kirjoista juutalaisten toteuttamat vainot ja heidän kokemansa kärsimykset saavat paljon tilaa. Onkin kysyttävä, miksi Eusebius ylipäänsä käyttää niin paljon tilaa tähän aiheeseen. Mikäli *Kirkkohistoriassa* oli kyse vain ”lihan lisäämisestä luiden ympärille” eli laajempien kertomusten liittämisestä *Kronikonin* vuosilukuihin, kuten Barnes ja Tabbernee esittävät,²³⁴ koko aiheen sisällyttäminen teokseen vaikuttaa kummalliselta. Kuitenkaan se ei ole vain sivuttava juonne vaan yksi keskeisimmistä kokonaisuuksista, jonka Eusebius esittelee teoksensa aluksi.²³⁵

Kleemensin *Hypotyposes*-teokseen ja Apostolien tekoihin tukeutuen Eusebius kertoo siitä, että roomalaisena vasallikuninkaana hallinnut kuningas Herodes halusi lujittaa asemaansa miellyttämällä juutalaisia alamaisiaan. Tämän hän pyrki toteuttamaan toimenpiteillä varhaisen kirkon johtoa kohtaan. Hän tapatti apostoli Jaakobin (Sebedeuksen pojan eli ”nuoremman” Jaakobin) ja vangitsi opetuslapsijoukon johtajana tunnetun Pietarin. Pietari vapautui vankilasta, mistä Apostolien teoissa tästä kerrotaan ihmeenä (ks.

---

²³² Segal 1992, 326.

²³³ HE ii.i.7,9; vrt. Apt. 8:1–2; 9:1–2.

²³⁴ Barnes 1981, 164; Tabbernee 1997, 322.

²³⁵ HE i.i.1–2.

Apt. 12:7); Jaakob mestattiin yhdessä pyövelinsä kanssa, jonka Eusebius Kleemensiä seuraten kertoo kääntyneen ennen mestausta kristityksi.²³⁶ Eusebius jatkaa kertomalla kuninkaalle tämän seurauksena koituneesta kohtalosta: hän viittaa yhä Apostolien tekoihin, mutta lainaa suoraan Josefusta kertoen Herodeksen kuolleen sairastuttuaan.²³⁷ Tabbernee kuvaakin, kuinka Eusebius tässä ensimmäisessä vaiheessa halusi esittää kauhean kuoleman Jumalan nimenomaan juutalaisille varattuna kostona (”antisemitistisenä moraalituomiona”), joka kohdistui joko koko kansaan tai juutalaiseen hallitsijaan.²³⁸

Vaikka Eusebius selvästi liittääkin kuninkaan kokeman kuoleman hänen toimiinsa kristittyjä vastaan, Apostolien tekojen ja Josefuksen tekstin rinnastaminen pyrkii pikemminkin osoittamaan sen, että kristillisessä pyhässä tekstissä kuvatulle tapahtumalla on ulkopuolinen todistus. On siis selvää, että Eusebiukselle tämä palvelee tarkoitusta todistaa Apostolien tekojen yhtäpitävyys Josefuksen todistuksen kanssa. Tämän hän ilmaisee tekstissään avoimesti ennen lainausta: ”Ihailtavan arvoista on kuinka jumalalliset kirjoitukset uskomattomalla tavalla ovat harmoniassa Josefuksen kertomuksen kanssa. Hänen todistuksensa mukaan on totuus selkeästi esillä *Muinaisaikojen* yhdeksännessätoista osassa, jossa hän esittää seuraavin sanoin tapahtuneen ihmeen.”²³⁹ Asia vahvistetaan myös lainauksen jälkeen: ”Ihailen sitä, kuinka Josefus niin tässä kuin muussakin pitää yhtä jumalallisten kirjoitusten kanssa.”²⁴⁰ Mikäli Eusebiuksen tavoitteena olisi ollut vain antisemitistinen tapa alleviivata juutalaisille koitunutta kosta, hänellä ei olisi ollut mitään tarvetta esittää rinnakkain sekä Apostolien tekojen että Josefuksen tekstiä. Tässäkin kohtaa Eusebiuksen tekstin apologinen luonne näkyy siis selkeästi.

Tabberneen argumentti, jonka mukaan hänen ”vainojen teologia”-teoriansa ensimmäisessä vaiheessa Eusebius osoitti kauhean kuoleman Jumalan rangaistuksena vain sellaisille hallitsijoille, jotka olivat juutalaisia, vaatii lähempää tarkastelua. Oikeastaan yksikään näistä Tabberneen tarkoittamista hallitsijoista ei ollut juutalainen, vaikka he hallitsivatkin juutalaisia; Herodekset (sekä vanhempi että nuorempi) olivat idumealaisia, kun taas Pilatus roomalainen. On kuitenkin yhä kysyttävä, päteekö Tabberneen näkemys siinä, että Eusebius olisi esitellyt juutalaisen kansan kokemat kauheudet Jumalallisena kostona.

---

²³⁶ HE ii.ix.1–9.

²³⁷ HE ii.x.2–9.

²³⁸ Tabbernee 1997, 323–324.

²³⁹ ”...αυμάσαι δ’ ἄξιον τῆς περὶ τὴν θεῖαν Γραφὴν καὶ ἐν τῷδε τῷ παραδόξῳ συμφωνίας τὴν τοῦ Ἰωσήπου ἱστορίαν. Καθ’ ἣν ἐπιμαρτυρῶν τῇ ἀληθείᾳ δῆλός ἐστιν ἐν τόμῳ τῆς Αρχαιολογίας ἐννεακαιδεκάτῳ, ἔνθα αὐτοῖς γράμμασιν ὧδε πως τὸ θαῦμα διηγεῖται.” (HE ii.x.2., kursivointi lisätty suomennokseen.)

²⁴⁰ ”αὐτὰ τὸν Ἰώσηπον μετὰ τῶν ἄλλων ταῖς θεαῖς συναληθεύοντα Γραφαῖς ἀποθαυμάζω.” (HE ii.x.10a)

Kaikkein huomattavin näistä kauheuksista on nk. juutalaissotaan liittyneen Jerusalemin piirityksen esittely. Eusebius käyttää paljon tilaa ja pitkiä suoria lainauksia Josefuksen teoksista *Juutalaissota* ja *Juutalaisten muinaishistoria* kertoessaan sodan kauheuksista, kuten ihmissyönnistä ruoan loputtua Jerusalemissa.²⁴¹ Jälleen kerran Eusebius kuitenkin eksplisiittisesti kertoo syyn siihen, miksi hän lainaa Josefusta niin laajasti tästä aiheesta. Hänen pyrkimyksensä on osoittaa kristillisten pyhien kirjoitusten paikkansapitävyys:

Kun vertaat [*sygkrinas*, toinen mahdollinen käännös: ”tulkitset”] näitä [juutalaisten kokemia vainoja, joita Eusebius esittelee Josefusta lainaten] evankeliumeiden kirjoitukseen, tulet huomaamaan, ettei mennyt kauan kunnes heille tuli osaksi se, minkä he ääneen julistivat Pilatuksen aikana, huutaessaan ettei heillä ollut toista kuin keisari kuninkaana.²⁴²

Eusebiukselle juutalaisten julistus (Matt. 27:25) oli rikos heidän omaa uskoaan kohtaan, ja hän näki, että tässä he itse sanoutuivat irti Jumalasta. Kysymys oli siis Eusebiuksen näkökulmasta vain siitä, mitä juutalaiset olivat itse pyytäneet. Myös toisessa kohtaa kirjoittaja kertoo avoimesti syyn toiminnalleen. Kirjoittaessaan juutalaissodasta, jolloin kristityt pakenivat Jerusalemissa ennen piirityksen alkamista, Eusebius kiinnittää huomiota Jeesuksen sanoihin: ”On sopivaa esittää meidän Vapahtajamme valehtelematon ennustus, jonka kautta hän teki selväksi että tapahtuisi niin kuin hän profetoι.”²⁴³ On luonnollista, että Eusebius halusi osoittaa Jeesuksen sanojen toteutuneen. Tässäkin korostuu hänen apologeettinen missionsa *Kirkkohistoriassa*.

Eusebius näki kertomissaan tapauksissa toteutuvan sen, mitä evankeliumeissa on kerrottu. Hän pyrki näitä kohtia lainaamalla todistamaan sen, että evankeliumien ilmoitus tuli pitämään paikkansa. Tässä hänen toimintansa ei eroa juurikaan muista kristinuskon puolustajista. Oli varsin yleistä, että kristinuskoa pyrittiin puolustamaan sillä, että Raamatun teksteissä esitettyjen profetioiden täyttymys esiteltiin ja näin yritettiin saada lukija vakuuttumaan tekstin jumalallisesta alkuperästä.²⁴⁴ Kuten Michael S. Williams osoittaa teoksessaan *Authorised Lives in Early Christian Biography*, monien epäluulot kristinuskoa kohtaan liittyivät myöhäisantiikissa nimenomaan Raamattuun kristinuskon pyhänä tekstikokoelmana. Vanhaa, lähes täysin juutalaisten kirjoittamaa tekstiä pidettiin kömpelönä ja epäluotettavana.²⁴⁵ Jotta henkilö saattoi kääntyä kristityksi, hänen tuli

²⁴¹ HE iii.vi–viii.

²⁴² ”αὐτὰ δὲ συγκρίνας τῇ τῶν Εὐαγγελίων γραφῇ, εἶπῃ ὡς οὐκ εἰς μακρὸν αὐτοὺς μετῆλθεν, ἣν ἔρρηξαν ἐπ’ αὐτοῦ Πιλάτου φωνήν, δι’ ἧς οὐκ ἄλλον ἢ μόνον ἔχειν ἐπεβόων Καίσαρα βασιλέα.” (HE ii.vi.5)

²⁴³ ”Παραθεῖναι δ’ αὐτοῖς ἄξιον, τὴν ἀψευδῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πρόρρησιν, δι’ ἧς αὐτὰ ταῦτα δηλοῖ ὧδε πῶς προφητεύων.” (HE iii.vii.1a)

²⁴⁴ Edwards 2008, 551, 553.

²⁴⁵ Williams 2008, 159–160.

vakuuttua myös Raamatusta, sillä juutalaisuuden perintönä pyhien tekstien merkitys on kristinuskossa korostunut.²⁴⁶

Myös Young katsoo, että Raamatun merkityksen valtava korostuminen on ehkä merkittävin tapa, jolla kristityt muuttivat omaksumiaan antiikin kirjallisuuden lajeja ottaessaan niitä omaan käyttöönsä. Hän kiinnittää myös huomiota siihen, kuinka pitkät suorat lainaukset ovat tyypillinen keino oman kannan (tässä Raamatun paikkansa pitävyyden) todentamiseksi.²⁴⁷ Nämä molemmat piirteet näkyvät Eusebiuksen tekstissä selkeinä.

Juutalaisten kokemia kärsimyksiä ei siis *Kirkkohistoriassa* ole suinkaan esitetty tarkoituksena kuvata ”kosta”, vaan näiden esitysten syy on apologia: Eusebius pyrkii näin osoittamaan kristittyjen pyhät kirjoitukset todeksi. Hänen puolustuksensa tässä asiassa ei suinkaan rajaudu vain evankeliumeihin, vaan hän näkee juutalaisten osaksi tulleet kärsimykset todistuksena myös Vanhan testamentin kirjojen, tässä tapauksessa Danielin kirjan, profetoiden jumalallisesta alkuperästä:

Nämä asiat me kerromme, jotta todistettaisiin toinen profetia, joka täyttyi Vapahtajamme Jeesuksen Kristuksen ilmestymisen kautta. Profetoiden nimetään Danielissa selkeästi tietty Kristuksen tulemista viikkojen lukumäärä (jota olemme käsitelleet muissa [kirjoissa]), jonka täyttymisen jälkeen täysin hävitetään voitelu juutalaisilta. Tämä on selvästi sen ajan mukainen, jolloin meidän Vapahtajamme Jeesus Kristus syntyi. Tämä on meidän tarpeellista esittää osoittaaksemme profetoidun ajan totuudellisuuden.²⁴⁸

Tämän tyyppistä raamattuapologiaa esiintyy myös kohdissa, jotka eivät ollenkaan liity vainoihin. Kuten Hardwick osoittaa, Eusebius lainaa Josefusta todistaakseen Apostolien tekojen esityksen nälänhädästä olleen todellinen tapahtuma ulkopuolisten lähteiden valossa.²⁴⁹ *Kirkkohistoriaa* on pidettävä kauttaaltaan apologisena teoksena.²⁵⁰ Jopa Barnes, joka tosiaan lähtökohtaisesti piti sitä alun perin lähinnä tiedonjanon pohjalta syntyneenä, tunnustaa, että lopputulos sisältää runsaasti apologista materiaalia.²⁵¹ Tämän takia Tabberneen teoriaa siitä, että kyse olisi jonkinlaisesta koston osoituksesta, ei voi pitää hyvin tekstiin pohjautuvana, sillä siinä ei oteta huomioon kokonaiskuvaa tai teoksen kiistattoman apologista luonnetta.

²⁴⁶ Ibid. 184.

²⁴⁷ Young 2008, 253, 257.

²⁴⁸ Καὶ ταῦτα δ' ἡμῖν εἰρήσθω, εἰς ἑτέρας ἀπόδειξιν προφητείας κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ πεπερασμένης. Σαφέστατα γοῦν ἐν τῷ Δανιὴλ ἐβδομάδων τινῶν ἀριθμὸν ὀνομαστὶ ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου περιλαβὼν ὁ λόγος, περὶ ὧν ἐν ἑτέροις διειλήφαμεν, μετὰ τὸ τούτων συμπέρασμα ἐξολοθρευθήσεσθαι τὸ παρὰ Ἰουδαίοις χρῆσμα προφητεύει. Καὶ τοῦτο δὲ σαφῶς κατὰ τὸν καιρὸν τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ γενέσεως ἀποδείκνυται συμπληρωμένον. Ταῦτα δ' ἡμῖν ἀναγκαίως εἰς παράστασιν τῆς τῶν χρόνων ἀληθείας προτετηρήσθω. (HE i.vi.11)

²⁴⁹ Hardwick 1989, 83; vrt. HE. ii.xi–xii.

²⁵⁰ Burgess 1997, 496–497; Chadwick 2001, 194; Cardman 2008, 947; Young 2008, 253; Hänninen, Kahlos ja Lehtinen 2012, 289.

²⁵¹ Barnes 1981, 104.

Pyrkimys osoittaa Raamatun profetioita todeksi oli tavanomainen apologinen metodi.

²⁵² Kun juutalaisten kokemien kärsimysten esittelyn apologinen missio ymmärretään, tulee ymmärrettäväksi myös, miksi Eusebius koki ne niin tärkeäksi, että ne saivat paikan yhtenä teoksen keskeisistä teemoista. Ne eivät olleet vain täytettä vaan Eusebiukselle tärkeä osa kokonaisuutta – sitä kokonaisuutta, joka Eusebiuksen mielessä muodosti kristillisen kirkon historian.

3.3.2 Rankaisemattomat keisarit

Roomalaisten harjoittamat kristittyjen vainot alkoivat keisari Neron myötä: ”Kun Neron valta oli nyt vahvistunut, hän epäpyhin aikein varusti itsensä jopa kaikkeuden Jumalan uskontoa vastaan.”²⁵³ Eusebiuksen mukaan tappamalla apostolit (perimätiedon mukaan Paavalin mestattiin miekalla ja Pietari ristiinnaulittiin ylösalaisin) Nero julistautui itse Jumalan viholliseksi.²⁵⁴

Seuraava keisari, jonka toimesta kristittyjä vainottiin oli Domitianus.²⁵⁵ Eusebiuksen lainaa Tertullianusta kertoen, että Domitianuksella ”oli osansa Neron julmuudesta”.²⁵⁶ Kertoessaan Domitianuksesta Eusebius lainaa myös Hegesippusta, jonka mukaan keisari olisi etsinyt myös Jeesuksen sukulaisia selvittääkseen, millainen valtakunta Jumalan valtakunta on, koska ”hän pelkäsi Kristuksen ilmestymistä kuten Herodes”.²⁵⁷ Tällä lainauksella Eusebius rinnastaa Domitianuksen Herodes Suureen ja tämän Matteuksen evankeliumin mukaan toteuttamaan Betlehemin lastenmurhaan (Matt. 2:16–17) eli kertomukseen viattomista, jotka joutuivat kärsimään hallitsijan yrittäessä turvata oman selustansa kuullessaan jumalallisen hallitsijan saapuvan.

Kristittyjä vainonneista keisareista Nero ja Domitianus nousevat erikoisasemaan Eusebiuksen teksteissä. Heidän hallitus kautensa merkitsevät siirtymää kristittyjen vainoissa. Vainosta tuli näiden myötä Rooman valtiovallan hanke. Ennen Diocletianuksen vainoja, jotka tapahtuivat Eusebiuksen omana aikana ja joista kertovat *Kirkkohistorian* kolme viimeistä kirjaa, kristittyjä vainottiin kymmenen keisarin aikana ja ainakin seitsemän toimesta.²⁵⁸

Artikkelissaan Tabbernee kiinnittää erityistä huomiota siihen, ettei Eusebius kerro yhdenkään näistä seitsemästä keisarista kohdanneen kuolemaa, jonka hän olisi tulkinnut

---

²⁵² Edwards 2008, 551, 553.

²⁵³ ”Κραταιουμένης δ’ ἡδὴ τῷ Νέρωνι τῆς ἀρχῆς, εἰς ἀνοσίους ἐξοκεῖλας ἐπιτηδεύσεις, κατ’ αὐτῆς ὠπλίζετο τῆς εἰς τὸν τῶν ὅλων Θεὸν εὐσεβείας.” HE ii.xxv.1.

²⁵⁴ HE ii.xxv.2–5.

²⁵⁵ HE iii.xvii.1.

²⁵⁶ ”μέρος ὢν τῆς Νέρωνος ὁμότητος” (HE iii.xx.7.)

²⁵⁷ ”φοβεῖτο γὰρ τὴν παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ ὡς καὶ Ἡρώδης.” (HE iii.xx.1.)

²⁵⁸ Tabbernee 1997, 324.

”jumalallisena kostona”. Näin oli myös silloin kun Eusebiuksella olisi ollut hyvä tilaisuus kuvata keisareiden kokemien kohtaloiden kurjuutta. Tabbernee tekee tästä johtopäätöksen, että Eusebius jättää tällaisen tulkinnan tekemättä tietoisesti.²⁵⁹

Samoin kuin juutalaisten kohdalla, myös keisarit kelpasivat Eusebiuksen esityksessä apologisiin tarkoitukseen. Eusebius tiesi ja tunsi hyvin Neron huonon maineen roomalaistenkin keskuudessa.²⁶⁰ Hän lainaa *Kirkkohistoriassaan* Tertullianusta (n. 160 – n. 220)²⁶¹:

Tutkikaa merkintöjänne. Sieltä löydätte Neron ensimmäisenä vainoamassa tätä oppia, erityisesti Roomassa, jossa hän harjoitti vainoten julmuutta kaikkia kohtaan alistettuansa kaiken idän.

Ylpeilemme tällaisesta rangaistuksemme päämiehinä. Sillä jokainen joka tietää hänet, voi ymmärtää, että mitä suurempi jokin hyvä, sitä [varmemmin sen] Nero tuomitsee.²⁶²

Vaikkei kyseessä olekaan Eusebiuksen oma teksti, on hän tehnyt valinnan sisällyttää lainauksen nimenomaan tässä ja tällaisessa muodossa: näin Eusebius johdattaa lukijan Pietarin ja Paavalin marttyyrikuolemien äärelle, joiden hän uskoo tapahtuneen Neron toimesta.²⁶³ On selvää, että niin Tertullianus itse kuin häntä lainannut Eusebius näkivät sen puhuvan kristinuskon puolesta, että nimenomaan Nero, jota yhtä lailla kristityt kuin monet pakanat pitivät huonona keisarina, alkoi Rooman hallitsijoista ensimmäisenä vainoamaan kristittyjä. Neron kohdalla ei ollut siis mielekästä puhua argumentaatiosta Raamatun kannalta (Raamattu ei mainitse Neroa kertaakaan suoraan nimeltä), mutta hän kelpasi varsin toisenlaiseen apologiseen ratkaisuun. Koska Nero muistetaan roomalaisessa historiankirjoituksessa varsin usein juuri huonona keisarina, Eusebius pyrki osoittamaan kristinuskon erinomaisuuden sillä, että Nero vainosi heitä.

3.3.3 Rikos ja rangaistus

Eusebiuksen oman ajan kuvauksessa keisareiden käsittely tuntuu muuttuvan siitä, mitä se oli teoksen ensimmäisessä seitsemässä kirjassa. Tästä alkaen keisareita arvioidaan hyviksi tai pahoiksi, ja tämän arvioinnin mukaisesti he myös saavat rangaistuksena kauhean lopun tai sitten palkintona rauhanomaisen ja seesteisen kuoleman.²⁶⁴ On kuitenkin kysyttävä, voidaanko katsoa Eusebiuksen ajattelun muuttuneen niin, että hän näkisi uuden poliittisen tilanteen muuttaneen ajatteluaan ja saaneen hänet hyödyntämään kostotematikkaa.

---

²⁵⁹ Ibid. 324–325.

²⁶⁰ Hänninen, Kahlos ja Lehtinen 2012, 276.

²⁶¹ Drobner 2007, 153.

²⁶² “Ἐντύχετε τοῖς ὑπομνήμασιν ὑμῶν. Ἐκεῖ εὐρήσετε πρῶτον Νέρωνα τοῦτο τὸ δόγμα, ἡνίκα μάλιστα ἐν Ῥώμῃ τὴν ἀνατολὴν πᾶσαν ὑποτάξας, ὡμὸς ἦν εἰς πάντας, διώξας. Τοιοῦτῃ τῆς κολάσεως ἡμῶν ἀρχηγῷ καυχόμεθα. Ὁ γὰρ εἰδὼς ἐκεῖνον, νοῆσαι δύνатаι, ὡς οὐκ ἂν εἰ μὴ μέγα τι ἀγαθὸν ἦν, ὑπὸ Νέρωνος κατακριθῆναι.” (HE ii.xxv.4)

²⁶³ HE ii.xxv.5.

²⁶⁴ Tabbernee 1997, 324.

Teoksessaan *The First Christian Historians* Chesnut katsoo, että Eusebiuksen tyyli esitellä kristittyjä vainonneiden keisareiden karuja kuolemia selittyisi piispan raamatuntutkijan uralla. Chesnut näkee Eusebiuksen soveltavan Raamatun Kuninkaiden kirjoista löytyvää ajatusta,²⁶⁵ joka on vielä voimakkaammin esillä myöhemmin kirjoitetuissa Aikakirjoissa. Israelin ja Juudan (Aikakirjoissa yksinomaan Juudan) kuninkaita arvioidaan retroperspektiivistä, ja heidän loppunsa kuvaa sitä, kuinka hyvin heidän hallitus kautensa oli onnistunut. Mikäli kuningas pyrki suosimaan epäjumalanpalvelusta tai edusti huonoa moraalia, hänen kauheasta kuolemastaan kerrotaan – toisaalta jos hän teki parannuksen, myös se näkyi osaltaan lopputuloksessa.²⁶⁶

Minkä takia tällainen keisareiden arviointi alkaa vasta seitsemännennen kirjan lopussa, kun Eusebiuksen esitys siirtyy hänen omaan aikaansa? Chesnut olettaa tämän johtuvan siitä, että vasta tässä vaiheessa kirjoittaessaan Eusebius olisi lukenut Dionysios Alexandrialaisen tekstejä, jotka ohjasivat häntä tämän tyyppisen tulkintamallin omaksumiseen.²⁶⁷ Dionysios esitellään teoksen kuudennessa kirjassa, vaikka häneen viitataan jo kolmannessa.²⁶⁸ Kehitystä on kuitenkin Chesnutin mukaan havaittavissa juuri siinä, miten Eusebius arvioi keisarin olevan hyvä tai paha. Ensimmäisille hyväksi arvioiduille keisareille riitti se, että he eivät vainonneet tai aktiivisesti kohdistaneet voimatoimia kristittyihin. Olosuhteiden muuttuessa myös Eusebiuksen ”vaatimukset” muuttuivat. Myöhemmin keisarin tuli olla itsekin kristitty saadakseen Eusebiukselta positiivisen arvion.²⁶⁹ Nämä Chesnutin esittämät muutokset näkyvät siinä, miten Eusebius muokkasi keisari Liciniuksen kuvaa teoksessaan. Alkuun ei-kristitty mutta kristittyjä sallinut keisari kelpasi hyväksi, mutta tämän jouduttua sisällissotaan Konstantinuksen kanssa, ja Eusebiuksen jouduttua muokkaamaan teostaan, enää vain kristitty keisari saattoi olla hyvä keisari.²⁷⁰

Vaikka juuri kolmannesta kirjasta löytyvän maininnan takia ei voida Chesnutin tavoin olettaa suoraan Eusebiuksen muuttaneen esitystään, kun hän kuudetta kirjaa kirjoittaessaan olisi lukenut Dionysiosta, on selvä, että tämä tulkintamalli sopii hyvin Eusebiuksen tapaan kuvata keisareita. Tätä tukee myös se, että Eusebius saattoi hyvinkin muistaa myös Raamatusta löytyvän esimerkin siitä, että vainoaja (kuten Babylonian

---

²⁶⁵ Chesnut 1986, 101.

²⁶⁶ Mathys 2000, 268.

²⁶⁷ Chesnut 1986, 126, 131.

²⁶⁸ HE iii.xxviii.3; vi.xxxv.

²⁶⁹ Chesnut 1986, 80.

²⁷⁰ HE ix.ix.1.

suurvalta) saa vainoamisestaan rangaistuksen, vaikka toimikin vainoissa Israeliin kohdistuvan jumalallisen rangaistuksen välikappaleena.²⁷¹

---

²⁷¹ O'Connor 2000, 524–525. Ks. myös esim. Jer. 50:23.

4. Vainojen syy

Kuten William Tabbernee huomauttaa, esittää Eusebius oman aikansa vainot sekä Jumalaa vastustavan voiman hyökkäyksenä kristillistä kirkkoa kohtaan että Jumalan oman toiminnan seurauksena.²⁷² Jotain tästä ristiriitaisuudesta kertoo se, miten Frend esittää oman johtopäätöksensä: ”Eusebius ei kyennyt löytämään syytä vainoille”.²⁷³ Tilanne ei kuitenkaan on ole näin yksinkertainen, kun Eusebiuksen esitystä oman aikansa vainoista tarkastellaan lähempää.

4.1 Eusebiuksen esitys Diocletianuksen vainoista

Kuten Barnes ja hänen kanssaan monet muut tutkijat totesivat, alkaa Eusebiuksen esitys hänen oman aikansa vainoista kuvauksella kristittyjä kohdanneesta rauhan ajasta. Eusebius kertoo, kuinka kristittyjä oli monilla vaikutusvaltaisilla paikoilla ja jopa keisarin hovissa. Kyse ei siis enää ollut mistään pienestä ja vaatimattomasta lahkosta, joka piileskeli maan alla. Pikemminkin voidaan puhua merkittävästä yhteiskunnallisesta tekijästä, johon kyllä liittyi epäluuloja ja jolla ei ollut lain tuomaa suojaa.²⁷⁴

Barnes kiinnittää aivan oikein huomiota siihen, että Eusebius esittää kirkkoon kohdistuneen vainon kontrastina edeltäneeseen rauhan aikaan. Kristittyihin ja kirkkoa vastaan kohdistuneista toimista seurasi Eusebiuksen silmissä välitön rangaistus hyökkääjälle.²⁷⁵ Toisaalta Eusebius näki kristinuskon ikään kuin Jumalalle kuuluvana kansana, johon kohdistui vieraan vallan hyökkäys.²⁷⁶

Kun Eusebius aloittaa kahdeksannessa kirjassa esityksen oman aikansa vainoista, hän kertoo heti, mitä hän aikoo käsitellä, mistä hän kirjoittaa ja mihin hän ei tule esityksessään kiinnittämään huomiota. Kaikkein keskeisimmässä asemassa esityksessä ovat yksittäisten ihmisten tai pienten ryhmien marttyyrikertomukset, joiden kautta Eusebius tarjoaa kuvan koko vainosta. Esimerkkinä vainojen tuhoisuudesta kirkolle Eusebius muun muassa kuvaa, kuinka eräs täysin kristillinen kylä Fryygiassa hävitettiin polttamalla se asukkaineen.²⁷⁷ Nämä kertomukset luonnollisesti sijoittuvat maantieteellisesti lähelle Eusebiuksen omaa elinpiiriä, sillä kirjoittaessaan omasta ajastaan ei Eusebiuksella ollut käytössään juuri

---

²⁷² Tabbernee 1997, 323.

²⁷³ ”Eusebius could find no logical reason for the persecution.” (Frend 2006, 519, katso myös alaviite 106 samalla sivulla.)

²⁷⁴ Chesnut 1986, 66.

²⁷⁵ Barnes 1981, 158. On mielenkiintoista, että vaikka Tabbernee pyrkii näkemään Eusebiuksen esitykset jumalallisina kustoina, näin selkeän viittauksen teemaan hän ohittaa. Tabbernee kuitenkin selvästi tuntee Barnesin teoksen ja viittaa siihen omassa artikkelissaan.

²⁷⁶ Barnes 1981, 128. Ks. myös esim. HE v.i.20. ja x.iv.18–19.

²⁷⁷ HE viii.xi.1–2.

mitään valtakunnan länsiosia käsitteleviä lähteitä. Tästä syntyy monien tutkijoiden havaitsema paikallisuuden tuntu *Kirkkohistorian* marttyyrikertomuksissa.

Kertoessaan oman aikansa tapahtumista Eusebius nojasi yhä voimakkaasti lähteisiin ja näiden mahdollisimman suoriin lainauksiin samoin kuin teoksensa alkupuolella. Siinä missä leipäosan tekstistä muodostavat Eusebiuksen yhteen liittämät lyhyet kertomukset erilaisista marttyyrikuolemista, vainojen vaiheista hän kertoo viitaten keisarillisiin edikteihin. Paikoin, varsinkin kahdeksannessa kirjassa, Eusebius vain viittaa ediktiin kuvaillen sen sisällön omin sanoin.²⁷⁸ Toisaalta useasti hän ilmaisee lainaavansa julistuksen tekstiä suoraan.²⁷⁹

Kuvan siitä, miten hän tulkitsi vainoja kokonaisuutena, antaa hänen oma puheensa, jota hän lainaa ilmeisesti suoraan. Sen voisi hyvinkin sanoa muodostavan kymmenennen kirjan ytimen. Eusebius piti puheensa vainojen hellitettyä vuosien 313 ja 316 välillä, kun Tyroksen uusi kirkko vihittiin käyttöön. Ilmeisesti hän teki sen Tyroksen piispan Paulinuksen kutsusta. Barnes tiivistää puheen ydinsanoman: ”Paholaisen houkutusten kautta Kirkko oli valinnut pahan omasta vapaasta tahdostaan. Tämän tähden Jumala hylkäsi hänet [kirkon] helpoksi saaliiksi hänen [kirkon] vihollisilleen, jotka pilasivat hänet. Jumalallinen Sana [Jeesus] pelasti ja uudisti hänet, kun hän oli maksanut oikeudenmukaisen rangaistuksen synneistään.”²⁸⁰

Oman erityisen jaksonsa muodostaa kymmenennen kirjan loppu, jossa Eusebius päivittää teoksensa ajan tasalle. Tyyllillisesti se eroaa hänen aikaisemmasta mosaiikkimaisesta kerronnastaan, sillä nyt hän tyytyy vain lyhyesti ja kootusti kertomaan Liciniuksen valtakunnan itäosassa uudelleen aloittamista vainoista.²⁸¹ Tässä juuri erilainen tyyli puhuu sen puolesta, että Eusebiuksen tarkoitus lienee ollut nimenomaan vain teoksen päivittäminen kiireesti, ei niinkään sen jatkaminen laajemmin.

Kirkkohistoria esittelee useita marttyyreita, ja Eusebius kirjoitti kokonaisen marttyyreja esittelevän teoksen *Palestiinan Marttyyrit*, joka tietyssä vaiheessa sisältyi *Kirkkohistoriaan* sen kahdeksanneksi kirjaksi.²⁸² Eusebiuksen tapaa esitellä marttyyrikuolemia ei tule nähdä jonkinlaisena väkivaltaviihteen muotona. Eusebiuksen teksteistä käy ilmi, kuinka kristityt arvostivat marttyyrikuoleman kärsineitä tovereitaan. Kristityt näkivät vainoissa kuolleet marttyyrit oikeanlaisena ja mieluisana uhrina Jumalalle

---

²⁷⁸ Esim. HE viii.ii.4 ja viii.v.1.

²⁷⁹ Esim. HE viii.xvii.1. ja ix.x.7 sekä x.vi.1.

²⁸⁰ ”Though at the Devil’s prompting, the Church had chose evil of her own free will. Hence God abandoned her to be an easy prey to her enemies, who despoiled her. The Divine Word rescued and restored her when she had paid the just penalty for her sins.” (Barnes 1981, 162.)

²⁸¹ HE x.ix.2–9.

²⁸² Harvey 2008, 604.

– varsinkin verrattuna heidän vieroksumiinsa pakanoiden lukuisiin uhrieläimiin tempeleissä.²⁸³ Heidän kilvoittelunsa nähtiin ylpeyden aiheena.

Eusebiukselle hänen oman aikansa vainot siis merkitsivät rangaistusta kirkon synneistä, joita hänen mukaansa tapahtui vainoja edeltäneenä rauhan aikana. Kirkko oli syyllistynyt Eusebiuksen näkökulmasta samalla tavoin näihin kuin Israelin kansa Raamatussa: kuin yhtenä kansakuntana.

4.2 Raamatuntutkija historioitsijana

Eusebiuksen kirjoituksia on usein pyritty tulkitsemaan ajan teologisten kysymyksenasetteluiden, poliittisten valtasuhteiden tai filosofisten koulukuntien kautta. Kuten jo johdantoluvussa todettiin, ei Eusebius nähnyt itseään ensisijaisesti filosofina tai edes kirkkohistorioitsijana. Sen sijaan hän oli nimenomaan, varsinkin ennen vihkimystään Kesarean piispaksi, raamatuntutkija. Tämän ottaa huomioon oikeastaan Eusebiusta tulkitessaan vain Chesnut ja hänkin vain muutamassa yksittäisessä kysymyksessä.

Valtaosa Eusebiuksen tunnetusta tuotannosta käsittelee Raamattua, vaikka varsinaisia kommentaareja hän kirjoitti vain vähän. Nykyisin näitä tunnetaan kaksi: kommentaarit Jesajan kirjaan ja Psalmien kirjaan.²⁸⁴ Hän pyrki vertailemaan erilaisia käsikirjoituksia ja pääsemään mahdollisimman tarkasti alkuperäiseen tekstiin, jatkaen näin Origeneen ja Pamfiliuksen työtä. Tämän vertailutyön tulos näkyy erityisesti evankeliumeiden nk. kanoneissa, joissa Eusebius on numeroinut ja järjestänyt neljän evankeliumin kertomukset rinnan sen mukaan, löytyvätkö ne mistä evankeliumista vai kaikista.²⁸⁵

Eusebiuksen mielenkiinto Raamattua kohtaan näkyy myös *Kirkkohistoriassa*. Hän pyrki dokumentoimaan varsin tarkasti sitä, kuinka kristittyjen kaanon eli pyhien kirjoitusten kokoelma muodostui ensimmäisten vuosisatojen aikana. *Kirkkohistoria* ei kuitenkaan jäänyt vain ja ainoastaan kuvaukseksi Raamatusta. Se on selkeästi apologinen teos ja tämä näkyy myös siinä, miten Eusebius käytti historiankirjoitusta keinona puolustaa Raamattua.²⁸⁶ Hän esimerkiksi näki Konstantinuksen käänteentekevän voiton Milviuksen sillalla vuonna 313 olevan Jumalan väliintulon seurausta ja todistavan samalla pyhissä kirjoituksissa kuvatut kertomukset tosiksi.²⁸⁷

Jotta hän [Konstantinus] ei kävisi tyrannin [Maxentiuksen] tähden sotaan roomalaisia vastaan, Jumala itse vei tämän [Maxentiuksen] kuin kahleisiin sidottuna kauaksi porteista, vahvistaen pyhissä

²⁸³ Hänninen, Kahlos ja Lehtonen 2012, 156.

²⁸⁴ Barnes 1981, 97; Droebner 2007, 232.

²⁸⁵ Barnes 1981, 121.

²⁸⁶ Burgess 1997, 496–497; Chadwick 2001, 194.

²⁸⁷ Chesnut 1986, 137, alaviite 78.

kirjoituksissa jumalattomia vastaan kirjoitetut uhkaukset – joita useimmat eivät ole niitä myyteinä pitäen uskoneet; toisaalta uskolliset ovat ne uskoneet – kaikella selvyydellä sekä uskoville että ei-uskoville heidän nähdessään ihmeen [omin] silmin.²⁸⁸

Eusebius uskoi Raamatun kuvaavan maailmanhistorian tapahtumat kokonaisuudessaan. Hän tulkitsi historian tässä valossa. Esimerkiksi Rooman valtakunnan muuttuminen tasavallasta keisarin hallitsemaksi monarkiaksi osui hänen ajoituksissaan yksiin Jeesuksen syntymän kanssa, ja Eusebius näki tämän olevan Jumalan tapa valmistaa maailmaa siirtymään kohti kristinuskoa. Hän nimittäin liitti perinteisen antiikin polyteismin ja tasavaltalaisen hallintomuodon yhteen ja näki monarkian olevan kristillistä monoteismia tukeva valtiomuoto.²⁸⁹ Eusebiuksen mukaan profetiat eivät liittyneet vain kristinuskon ydinkertomukseen Jeesuksen elämästä, kuolemasta ja ylösnousemuksesta vaan myös hänen oman aikansa tapahtumiin.²⁹⁰

Lisäksi hän käytti Raamatusta löytyviä malleja omassa kirjallisessa esityksessään, kuten Chesnut osoitti olevan keisareiden kohtaloiden kuvaamisessa *Kirkkohistorian* viimeisissä kirjoissa. Eusebius seuraa Vanhan testamentin kirjoissa esiintyvää tapaa arvioida ja antaa moraalituomioita hallinneista kuninkaista.²⁹¹ *Konstantinuksen elämässä* Eusebius käyttää Raamattua jälleen mallina, tällä kertaa kuvatakseen omissa silmissään hyvää keisaria.²⁹² Chesnut kuvaa, kuinka vuosien 313 ja 324 Konstantinuksen kuva muuttui Eusebiuksen silmissä. Jos hän aikaisemmin oli esittänyt keisarin ystävämielisesti kristittyihin suhtautuvana, alkoi hän muuttuneen poliittisen tilanteen myötä pitää Konstantinusta Jumalan valitsemana vapauttajana.²⁹³ Vaikka myöhemmin israelilaisten ihannekuningas Daavidia käytettiin kristityn hallitsijan esikuvana, päätyi Eusebius kuvaamaan Konstantinusta uutena Mooseksena.²⁹⁴ Tähän saattoi vaikuttaa paitsi Konstantinuksen näkeminen vapauttajana, myös se, että juutalainen Filon, jota Eusebius suuresti arvosti, käytti Moosesta Daavidin sijasta kreikkalaisen ideaalikuninkaan kuvana. Chesnutin mukaan Eusebiuksen oli näin luontevaa liittyä tähän jo olemassa olleeseen raamatuntulkinnalliseen perinteeseen ja kuvata Konstantinus uutena Mooseksena.²⁹⁵

Eusebius siis ei ainoastaan tehnyt valtaisa tutkimustyötä Raamatun parissa; se vaikutti paitsi siihen miten hän kirjoitti, myös siihen kuinka hän näki ja tulkitsi historiaa.

---

²⁸⁸ ὅ· ὡς μὴ τοῦ τυράννου χάριν Ῥωμαίοις πολεμεῖν ἀναγκάζοιτο, Θεὸς αὐτὸς δεσμοῖς τισιν ὥσπερ τὸν τύραννον πορρωτάτω πυλῶν ἐξέλκει, καὶ τὰ πάλοι δὴ κατὰ ἀσεβῶν ὡς ἐν μύθου λόγῳ παρὰ τοῖς πλείστοις ἀπιστούμενα, πιστὰ γε μὴν πιστοῖς ἐν ἱεραῖς Βίβλοις ἐστηλιτευμένα, αὐτῇ ἐναργεῖα πᾶσιν, ἀπλῶς εἰπεῖν, πιστοῖς καὶ ἀπιστοῖς, ὀφθαλμοῖς τὰ παράδοξα παρελληφόσιν ἐπιστώσατο. (HE ix.ix.4)

²⁸⁹ Chesnut 1986, 67.

²⁹⁰ Barnes 1981, 172.

²⁹¹ Chesnut 1986, 126, 131.

²⁹² Williams 2008, 36–42.

²⁹³ Chesnut 1986, 134.

²⁹⁴ Williams 2008, 42.

²⁹⁵ Chesnut 1986, 163;

4.3 Historia toistaa itseään

Eusebius tulkitse oman aikansa vainoja sekä Jumalan vastaisen voiman hyökkäyksenä kirkkoa kohtaan että Jumalan omana rangaistuksena kirkolle.²⁹⁶ Tämä asetelma vaikuttaa niin ristiriitaiselta, että osa tutkijoista on sen perusteella olettanut, ettei Eusebius itsekään tiennyt mitä asiasta tulisi ajatella.²⁹⁷ Tekstissään Eusebius ei nimittäin tunnu käsittelevän tätä ongelmaa tai ristiriitaa millään tavoin. Kun otetaan huomioon Eusebiuksen teoksen selkeän apologinen ote,²⁹⁸ tällainen ristiriita istuu huonosti kuvaan. Miksi Eusebius olisi jättänyt näin suuren ristiriidan teokseensa, jos hän kerran pyrki ensisijaisesti esittämään kristinuskon voittokulun?²⁹⁹

Sen sijaan että Eusebius olisi toiminut niin epäloogisesti kuin ensi näkemältä vaikuttaa, hänen teoksessaan on kokonaisuudessa oma sisäinen logiikkansa. Uransa raamatuntutkijana tehneen Eusebiuksen ajatus aukeaa hänen esittämänsä raamattulainauksen kautta: ”Herran viha pimensi Siionin tyttären, heitti taivaasta maahan Israelin kunnian, ei muistanut jalkatukeaan vihansa päivänä. Vaan Herra heitti menemään kaiken Israelin kauneuden ja murskasi sen muurit.”³⁰⁰ Lainausta on Valitusvirsistä, jonka Eusebius tulkitsee juutalaisen perinteen mukaisesti olevan profeetta Jeremian kirjoittama. Jottei asia jäisi arvailun varaan, Eusebius esittää heti tämän perään toisen raamatunlauseen, jota hän vahvasti tulkitsee:

*Ja sen mukaan mitä oli edeltä käsin kerrottu Psalmien kirjassa: hän on tehnyt tyhjäksi palvelijansa liiton ja tehnyt epäpyhäksi maahan asti – nimittäin kirkkoja tuhottaessa – hänelle pyhitetyn [paikan], hajottanut kaikki muurinsa, asettanut linnoituksiinsa pelkuruuden, ohikulkijoiden paljous on hävinnyt. Ja siitä tuli häpeä naapureille. Sillä hän on kohottanut sen vihollisten oikean käden, hän on kääntänyt takaisin miekkojen avun, eikä ole ottanut osaansa sodassa [ollakseen sen puolella]. Vaan hän on tuhonnut tämän puhdistuksen, hän on repinyt sen valtaistuimen maahan ja tehnyt lyhyeksi sen päivien ajan. Ja kaiken muun lisäksi, [hän] asetti sen päälle häpeän.*³⁰¹

²⁹⁶ Chesnut 1986, 79; Cardman 2008, 946.

²⁹⁷ Frend 2006, 519.

²⁹⁸ Burgess 1997, 496–497; Chadwick 2001, 194; Young 2008, 253

²⁹⁹ Ks. liittyen Eusebiuksen esitykseen kristinuskon voittokulusta: Barnes 1981, 131–132; Cardman 2008, 947.

³⁰⁰ “Ἐγνόφωσεν ἐν ὀργῇ αὐτοῦ Κύριος τὴν θυγατέρα Σιών, καὶ κατέρριψεν ἐξ οὐρανοῦ εἰς γῆν δόξασμα Ἰσραὴλ, οὐκ ἐμνήσθη τε ὑποποδίου ποδῶν αὐτοῦ ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς αὐτοῦ· ἀλλὰ καὶ κατεπόντισε Κύριος πάντα τὰ ὠραῖα Ἰσραὴλ, καὶ καθεῖλε πάντας τοὺς φραγμοὺς αὐτοῦ.” (HE viii.1.8b) Eusebius käytti lainauksessaan kreikkalaista käännöstä. Hepreasta suomennettu Kirkkoraamattu 1992 suomentaa Eusebiuksen lainaaman kohdan Val. 2:1–2: ”Voi! Vihansa pilveen Herra on peittänyt tytär Siionin! Taivaasta maahan hän heitti sinut, Israelin kruunun. Vihansa päivänä hän ei säästänyt koroketta, joka on hänen valtaistuimensa edessä. Herra tuhosi säälimättä kaikki Jaakobin asuinsijat, vihassaan hän repi raunioiksi Juudan linnoitukset, hajotti ne maahan. Herra häpäisi kuningaskunnan ja sen ruhtinaat.”

³⁰¹ ἀτὰρ τε τὰ ἐν Ψαλμοῖς προθεσπισθέντα, “Κατέστρεψε τὴν διαθήκην τοῦ δούλου αὐτοῦ, καὶ ἐβεβήλωσεν εἰς γῆν διὰ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν καθαιρέσεως τὸ ἅγιασμα αὐτοῦ, καὶ καθεῖλε πάντας τοὺς φραγμοὺς αὐτοῦ, ἔθετο τὰ ὀχυρήματα αὐτοῦ δειλίαν, διήρπασάν τε τὰ πλήθη τοῦ λαοῦ πάντες οἱ διοδεύοντες ὁδόν. Καὶ διὰ ἐπὶ τοῦτοις ὄνειδος ἐγενήθη τοῖς γείτοσιν αὐτοῦ. Ὑψωσε γὰρ τὴν δεξιὰν τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, καὶ ἀπέστρεψε τὴν βοήθειαν τῆς ῥομφαίας αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἀντελάβετο αὐτοῦ ἐν τῷ πολέμῳ· ἀλλὰ καὶ κατέλυσεν ἀπὸ καθαρισμοῦ αὐτόν, καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν κατέρραξεν· ἐσμίκρυνε τε τὰς ἡμέρας τοῦ χρόνου

Nämä lainaukset *Kirkkohistorian* kahdeksannen kirjan alussa asettavan raamit, jotka ohjaavat tulkintaa.

Ennen näitä lainauksia Eusebius on juuri kertonut siitä, kuinka kristittyjen elettyä yltäkylläisessä hyvinvoinnissa olivat vainot alkaneet armeijassa. Hänen tulkintansa mukaan olisi tämän pitänyt toimia merkinä kristityille niin, että nämä olisivat pyrkineet muuttamaan elämäntapaansa:

Kuin tuntematta, emme [yrittäneet] miellyttää tai tehdä suosiolliseksi Jumalaa, vaan oli – niin kuin jotkut ateistit meistä ajattelevat – hallitsematonta ja ajattelematonta, ja lisäsimme vääryyden toisen perään. Ja niin asettivat paimenemme jumalanpelon mukaisen järjestyksen sivuun sytyttäen keskenään riidan liekin, eivätkä tehneet muuta kuin konflikteja ja uhkauksia, kiivautta, vihollisuutta ja vihaa toisiaan vastaan niin kuin vallanhimoiset tyrannit kostavat.³⁰²

Eusebiukselle hänen omana aikanaan koittanut vaino oli siis rangaistus Jumalalta. Tässä tulkinnassa Jumala itse olisi siis vainojen aktiivinen osapuoli. Kuten edellä esitettiin, tämän havainnon ovat tehneet monet tutkijat kokien sen ongelmalliseksi.³⁰³ Tabbernee näkee tässä osoituksen siitä, kuinka Eusebiuksen tulkinta vainoista on muuttunut: siinä missä keisarit ennen olivat täysin riippumattomia ja siinä mielessä ulkopuolisia uhkia, he näyttäytyvät tässä Jumalan toiminnan välikappaleina.³⁰⁴

Kuten edellä on esitetty, Eusebius näki kristityt yhtenä kansakuntana, Jumalan valittuna kansana, samoin kuin israelilaiset ennen heitä.³⁰⁵ Vanhassa testamentissa kuvataan lukuisia israelilaisten kokemia vastoinkäymisiä, mutta eräs merkittävimmistä niistä on Juudan valtion luhistuminen, Jerusalemin ja sen temppelin tuho ja kansan joutuminen pakkosiirtolaisuuteen Babyloniaan 587/586 eKr.³⁰⁶ Mielenkiintoista on se, että Raamatun kirjoissa tapahtuma tulkitaan niin, että Jumala itse rankaisi kansaansa.³⁰⁷ Tällaisia tekstejä ovat esimerkiksi edellä olevat Eusebiuksen psalmista 89 ja Valitusvirsistä

αὐτοῦ· καὶ ἐπὶ πᾶσι κατέχεεν αὐτοῦ αἰσχύνην.” (HE viii.i.9.) Lainaus mukailee Psalmia 89 (Ps. 89:40–46), jonka Kirkkoraamattu 1992 suomentaa: ”Sinä teit tyhjäksi liiton, jonka olit tehnyt palvelijasi kanssa, ja paiskasit maahan hänen kruununsa. Sinä revit rajoilta hänen varustuksensa, raunioitit hänen linnoituksensa. Nyt kaikki ohikulkijat ryöstävät häntä, naapurit tekevät hänestä pilkkaa. Sinä vahvistit hänen vastustajiaan, annoit hänen vihollisilleen aihetta riemuun. Sinä käänsit hänen miekkansa häntä itseään vastaan, et tukenut häntä taistelussa. Sinä teit lopun hänen loistostaan, suistit maahan hänen valtaistuimensa. Sinä riistit häneltä nuoruuden päivät, kiedoit hänet häpeän viittaan.” Yllä olevassa suomennoksessa kursivoidut osat edustavat Eusebiuksen omaa tulkintaa, jonka hän on sisällyttänyt lainaukseen ja jolla hän osoittaa tulkintansa.

³⁰² ”Ὡς δ’ ἀνεπαισθήτως ἔχοντες, οὐχ ὅπως εὐμενὲς καὶ ἰλεων καταστήσεσθαι τὸ Θεῖον προϋθυμούμεθα, οἷα δέ τινες ἄθεοι ἀφρόντιστα καὶ ἀνεπίσκοπα τὰ καθ’ ἡμᾶς ἡγούμενοι, ἄλλας ἐπ’ ἄλλαις προσετίθεμεν κακίας· οἱ τε δοκοῦντες ἡμῶν ποιμένες τὸν τῆς θεοσεβείας θεσμὸν παρωσάμενοι, ταῖς πρὸς ἀλλήλους ἀνεφλέγοντο φιλονεικίαις, αὐτὰ δὲ ταῦτα μόνα, τὰς ἐριδας καὶ τὰς ἀπειλάς, τὸν τε ζῆλον καὶ τὸ πρὸς ἀλλήλους ἔχθος τε καὶ μῖσος ἐπαύξοντες, οἷα τε τυραννίδας τὰς φιλαρχίας ἐκθύμως διεκδικοῦντες,” (HE viii.i.8a)

³⁰³ Cardman 2008, 946.

³⁰⁴ Tabbernee 1997, 327.

³⁰⁵ Barnes 1981, 128.

³⁰⁶ O’Connor 2000, 487.

³⁰⁷ Mathys 2000, 308.

lainaamat kohdat. Eusebius siis tulkitsee näiden paitsi viitanneen alkuperäiseen Jerusalemin tuhoon, myös kertoneen hänen omasta elinajastaan.

Tietyssä mielessä Eusebius näki siis näiden tapahtumien toistuvan historiassa. Tätä väitettä tukee Chesnutin havainto siitä, että Eusebius uskoi, että Jumalan tavassa puuttua historiaan on tietty säännönmukaisuus. Hän nimittäin huomauttaa, että Eusebius käsittelee jumalallisen *logoksen* toimintaa inhimillisessä historiassa ikään kuin luonnonlakina.³⁰⁸ Tästä syystä on helppo ajatella, ettei Eusebiukselle Raamatussa kuvatun tapahtuman toistuminen hänen omana aikanaan ollut ihmeellistä vaan pikemminkin luonnollista ja odotettavaa. Toisaalta Barnes huomauttaa, että Eusebiukselle Raamattu oli myös avain kaikkeen inhimilliseen historiaan: riippumatta ajankohdasta historian tapahtumat saattoi tulkita tätä kautta.³⁰⁹ Frances Young taas esittää, että juuri Raamatun tekstien käyttö on ratkaiseva tapa, joka erotti kristityt kirjailijat antiikin esikuvistaan.³¹⁰ Tämä Youngin esittämä periaate toteutuu Eusebiuksella. Hän nimittäin käyttää Raamatusta löytyvää mallia, jossa vainoajan hyökkäys on hyökkäys Jumalaa vastaan, mutta samalla Jumalan käyttämä väline. Tästä syystä voidaan sanoa, ettei Eusebius itse nähnyt mitään ristiriitaa. Eusebius ei kuitenkaan eksplisiittisesti ilmaise tätä raamatullisen tulkintamallin käyttöä. Hänelle kyse oli itsestäänselvyydestä, ikään kuin luonnonlaista, jota ei tarvinnut enempää selittää.

---

³⁰⁸ Chesnut 1986, 49–51, 100.

³⁰⁹ Barnes 1981, 101, 172.

³¹⁰ Young 2008, 257.

5. Johtopäätökset

Tämän tutkielman keskeisinä tavoitteina on ollut arvioida kriittisesti Tabberneen teoriaa ja etsiä vastausta Eusebiuksen näennäiseen ristiriitaan vainojen tulkinnassa. Nämä ovat jääneet käytännössä huomiotta aikaisemmassa tutkimuksessa. Erityisesti Tabberneen teorian arvioinnin kannalta oli oleellista luoda selkeä kuva Eusebiuksen kirjoitusprosessista ja siitä, miksi hän kirjoitti *Kirkkohistoriansa*.

Voidaan sanoa, että Eusebius kirjoitti *Kirkkohistoriansa* alun perin apologeettiseksi kristinuskon puolustukseksi vainojen jo alettua. Hän hyödynsi perinteistä antiikin kirjallisuuden lajia, mutta samalla valjasti sen omiin tarkoituksiinsa. Ensimmäinen versio on suurimmalla todennäköisyydellä valmistunut 313 tai 314, eli vainojen ensimmäisen vaiheen jälkeen.³¹¹ Myöhemmin Eusebius muokkasi teosta vastaamaan muuttuneita oloja. Burgessin tavoin voidaan todeta, että Eusebius tarkoitti oman aikansa vainot teoksensa kohokohdaksi,³¹² sen sijaan että ne olisivat vain Barnesin esittämä myöhempi lisäys.³¹³

Erot vainojen esityksessä ensimmäisten seitsemän kirjan ja viimeisten kolmen kirjan välillä ovat paitsi aiemmin herättäneet spekulointia teoksen ensimmäisen version ajankohdasta, myös saaneet Tabberneen esittämään teorian siitä, kuinka Eusebiuksen vainoja koskeva tulkinta muuttui.³¹⁴ Vaikka hän sinänsä tekee oikeita havaintoja, hänen johtopäätöksensä erehtyvät, koska hän ei ota teoksen apologeettista roolia huomioon sekä oikoo Eusebiuksen alkutekstin yksityiskohtia. Toisin kuin Tabbernee ajatteli, vainot ovat keskeinen osa Eusebiuksen teosta.

Toiseen huomiotta jääneeseen kysymykseen voidaan vastata Eusebiuksen soveltaneen Raamatusta nousevaa tulkintamallia, jossa ulkopuolinen uhka voidaan samanaikaisesti tulkita sekä Jumalaa vastustavan voiman hyökkäykseksi että Jumalan omaksi tavaksi rangaista omaa kansaansa. Eusebius tulkitsee Vanhan testamentin Jerusalemin tuhoon liittyviä kohtia kuvaamaan omaa aikaansa.³¹⁵ Raamatussa tulkittiin israelilaisten suuri katastrofi Jumalan rangaistukseksi kansalleen sen synneistä.³¹⁶ Samoin Eusebius näki Jumalan nyt rankaisevan kirkkoaan sen synneistä.³¹⁷ Näin hän näkee historian toistavan itseään. Pitkän uran tehneelle raamatuntutkijalle tällainen tulkinta ei ole erikoinen vaan pikemminkin luonnollinen; on selvä, ettei Eusebius itse näe esityksessään

---

³¹¹ Louth 1990, 117–122; Burgess 1997, 484–485.

³¹² Burgess 1997, 499.

³¹³ Barnes 1981, 133.

³¹⁴ Tabbernee 1997, 323–328.

³¹⁵ HE viii.1.8–9

³¹⁶ Mathys 2000, 268; O'Connor 2000, 525.

³¹⁷ HE x.iv.59; Barnes 1981, 162; Young 2008, 253.

vallitsevan minkäänlaista ristiriitaa. Kuten monista esimerkeistä voi huomata, Eusebius sovelsi Raamatusta nousevia malleja muutenkin teksteissään.³¹⁸

Jumalattomia keisareita kohdannut rangaistus liittyy Eusebiuksen teksteissä selkeästi hänen oman aikansa vainoihin. Vainojen esittäminen oli tärkeää, sillä ne kuuluivat oleellisella tavalla varhaisten kristittyjen identiteettiin.³¹⁹ ”Rangaistus vainoajille” ei ollut mikään merkittävä teema. Jopa juutalaisten kokemien kärsimysten esittäminen oli ensisijaisesti apologinen ratkaisu, joka oli oikeastaan varsin tyypillinen varhaiselle kristinuskolle.³²⁰ Se kuului kuitenkin oleellisena osana siihen kokonaiskuvaan, joka Raamatussa annettiin: vaikka ulkoinen vainoaja toimii Jumalan työvälineenä, saa tämä silti rangaistuksensa.³²¹

Vaikka Eusebius olisikin Chesnutin esittämällä tavalla löytänyt Dionysioksen kautta tavan arvioida keisareita kuten Raamatussa arvioitiin kuninkaita,³²² ei sen silti tarvitse tarkoittaa, että Eusebius olisi tämän löydön myötä muuttanut esitystyyliään *Kirkkohistoriassa*. Varsinkaan, kun pidetään kiinni siitä, että koko ensimmäinen versio olisi syntynyt varsin lyhyenä aikana joko vuonna 313 tai 314, ei vaikuta uskottavalta, että Eusebius olisi kirjoittamisprosessin aikana lukenut Dionysioksen tuotannon ja ottanut sieltä sitten kuudennen kirjansa jälkeen käyttöön tämän edustaman tulkintatavan. Pikemminkin hän on hyvin todennäköisesti tuntenut Dionysioksen tekstit jo ennen kirjoittamisen aloittamista; kuten edellä esitettiin Eusebius viittaa Dionysiokseen jo teoksensa kolmannessa kirjassa.³²³ Hän on siis kyllä saattanut löytää tämän tulkintamallin nimenomaan Dionysiokselta jo ennen kuin alkoi kirjoittaa *Kirkkohistoriaa*, mutta on tietoisesti jättänyt soveltamatta sitä teoksensa alkupuolella, jossa hän ei esitä vainoja Jumalalta tulevana rangaistuksena. Sen sijaan kun hän itse kokemiinsa vainoihin soveltaa raamatullista tulkintamallia, hän sisällyttää siihen myös Jumalan työvälineinä toimineiden vainoajien kokemat rangaistukset.

Eusebius oli siis raamatuntutkija henkeen ja vereen. Hänen *Kirkkohistoriansa* oli voimakkaan apologeettinen teos, joka pyrki puolustamaan niin kristinuskoa kuin sen pyhiä kirjoituksia. Näiden seikkojen sivuuttaminen on johtanut väärin johtopäätöksiin ja siihen, että *Kirkkohistoriaa* on ymmärretty väärin ja jopa pilkottu osiin. Erityisen merkittävä tällainen puolustus oli kristilliselle kirkolle, kun se toipui kokemastaan valtavasta vainosta (tai sen ensimmäisestä vaiheesta) eli silloin kun Eusebius kirjoitti teoksensa. Raamatun

³¹⁸ Chesnut 1986, 101; Williams 2008, 36–42

³¹⁹ Hänninen, Kahlos ja Lehtonen 2012, 156.

³²⁰ Edwards 2008, 551, 553.

³²¹ O’Connor 2000, 524–525. Vrt. Jer. 50:23.

³²² Chesnut 1986, 126, 131.

³²³ HE iii.xxviii.3

merkitys *Kirkkohistorialle* ei rajoitu kuitenkaan vain sen puolustamiseen. Kristinuskon keskeisin kirjakokoelma tarjosi Eusebiukselle myös avaimen historiaan: se mahdollisti tulkintamallit, joiden kautta Eusebius saattoi hahmottaa muuten katastrofeina näyttäytyviä oman aikansa tapahtumia suhteessa maailmanhistoriaan.

Kaksi Eusebius-tutkimuksen aukkoa täyttyivät. Tutkielma kuitenkin herätti myös uusia kysymyksiä. Varsinkin kysymys Eusebiuksen historiakäsityksestä on mielenkiintoinen, sillä Chesnutin teos, joka lienee merkittävin puheenvuoro tällä alalla, tulkitsee Eusebiusta lähinnä filosofisten koulukuntien lähtökohdista ottamatta huomioon muita mahdollisia tulkintamalleja muuten kuin vain viittauksessa. Lisäksi Chesnut olettaa paikoin Eusebiukselle uskomuksia, jotka sopivat hyvin huonosti hänen tiukkaan oikeaoppisuuden puolustamiseensa. Hän esittelee Eusebiuksella olleen näkemyksiä, jotka Eusebius yksioikoisesti nimeää teoksissaan harhaoppisiksi.³²⁴ Tämän takia olisikin aiheellista kysyä, millainen oikeastaan oli Eusebiuksen käsitys historiasta ja kuinka oikeaan Chesnutin esittämät, varsin ristiriitaisetkin tulkinnat osuvat.

---

³²⁴ Chesnut 1986, 52, 68.

Lähteet ja kirjallisuus

Painetut lähteet

Eusebius Kesarealainen. *Ekklesiastike Historia*. Kreikkalainen ed. Jacques-Paul Migne, julkaistu sarjassa Patrologiae Graecae (Pariisi, 1866).

Tutkimuskirjallisuus

Adler, William. "Early Christian Histories and Historiography." Teoksessa *The Oxford Handbook of Early Christian Studies*, toimittaneet Harvey, Susanna Ashbrook & Hunter, David G. Oxford: Oxford University Press 2008.

Attridge, Harold W. ja Hata, Gohei. "The Introduction." Teoksessa *Eusebius, Christianity and Judaism*, toimittaneet Harold W. Attridge ja Gohei Hata. Detroit, Michigan: Wayne State University Press 1992.

Barnes, Timothy D. 'The editions of Eusebius' *Ecclesiastical History*.' *Greek Roman and Byzantine Studies*, no. 21.2 (1980).

Barnes, Timothy D. *Constantine and Eusebius*. Cambridge (Massachusetts) ja Lontoo: Harvard University Press 1981.

Barnes, Timothy D. "The Constantinian Settlement." Teoksessa *Eusebius, Christianity and Judaism*, toimittaneet Harold W. Attridge ja Gohei Hata. Detroit, Michigan: Wayne State University Press 1992.

Barnes, Timothy D. 'Eusebius of Caesarea.' *Expository Times*. No. 121.2 (2009).

Burgess, R. W. 'The date of the Persecution of Christians in the Army.' *Journal of Theological Studies*, no. 47.1 (1996).

Burgess, R. W. 'The dates and editions of Eusebius' *Chronicii Canones and Historia Ecclesiastica*.' *Journal of Theological Studies*, no. 48.2 (1997).

Cameron, Averil. "Eusebius' *Vita Constantini* and the Construction of Constantine." Teoksessa *Portraits: Biographical Representation in the Greek and Latin Literature of the Roman Empire*, toimittaneet Edwards, M. J. ja Swain, S. Oxford: Clarendon Press 1997.

Cardman, Francine. "Early Christian Ethics." Teoksessa *The Oxford Handbook of Early Christian Studies*, toimittaneet Harvey, Susanna Ashbrook ja Hunter, David G. Oxford: Oxford University Press 2008.

Carriker, Andrew. *The library of Eusebius of Caesarea*. Boston: Brill 2003.

Chadwick, Henry. *Early Christian Thought and the classical tradition: studies in Justin, Clement, and Origen*. Oxford: Clarendon Press 1984.

Chadwick, Henry. *The Church in Ancient Society: from Galilee to Gregory the Great*. Oxford: Oxford University Press 2001.

Chadwick, Henry. *East and West: The Making of a Rift in the Church: From Apostolic Times until the Council of Florence*. Oxford: Oxford University Press 2003.

Chesnut, Glenn F. *The first Christian histories: Eusebius, Socrates, Sozomen, Theodoret, and Evagrius*. Macon: Mercer University Press 1986.

Drobner, Hubertus R. *The Fathers of the Church*. Saksasta englanniksi kääntänyt Siegfried S. Schatzmann ja englanninkielistä laitosta laajentanut William Harmless. Peabody, MA: Hendrickson Publications 2007.

Edwards, Mark. "The first Council of Nicaea." Teoksessa *The Cambridge History of Christianity*, vol.1. *Origins to Constantine*, toimittaneet Mitchell, Margareth M. ja Young, Frances M. Cambridge: Cambridge University Press 2006.

Edwards, Mark. "Synods and councils". Teoksessa *The Cambridge History of Christianity*, vol.2. *Constantine to c. 600*. Toimittaneet Casiday, Augustine ja Norris, Frederick W. Cambridge: Cambridge University Press 2007.

Edwards, Mark. "Apologetics". Teoksessa *The Oxford Handbook of Early Christian Studies*, toimittaneet Harvey, Susanna Ashbrook ja Hunter, David G. Oxford: Oxford University Press 2008.

Frend, W. H. C. "Persecutions – Genesis and legacy". Teoksessa *The Cambridge History of Christianity*, vol.1. *Origins to Constantine*, toimittaneet Mitchell, Margareth M. ja Young, Frances M. Cambridge: Cambridge University Press 2006.

Goodyear, F. R. D. "History and Biography". Teoksessa *The Cambridge History of Classical literature*, vol.2. *Latin literature*, toimittaneet Kenney, E. J. ja Clausen, W. V. Cambridge: Cambridge University Press 1982.

Hardwick, Michael E. *Josephus as a Historical Source in Patristic Literature through Eusebius*. Julkaistu sarjassa *Brown Judaic Studies* (128). Georgia: Scholars Press 1989.

Harvey Ashbrook, Susanna. "Martyr Passions and Hagiography". Teoksessa *The Oxford Handbook of Early Christian Studies*, toimittaneet Harvey, Susanna Ashbrook ja Hunter, David G. Oxford: Oxford University Press 2008.

Immerwahr, Henry R. "History." Teoksessa *The Cambridge History of Classical literature*, vol.1. *Greek literature*, toimittaneet P. E. Easterling ja Bernard M. W. Knox. Cambridge: Cambridge University Press 1985.

Klauck, Hans-Josef. "The Roman Empire." Teoksessa *The Cambridge History of Christianity*, vol.1. *Origins to Constantine*, toimittaneet Mitchell, Margareth M. ja Young, Frances M. Cambridge: Cambridge University Press 2006.

Louth, Andrew. "Eusebius and the Birth of Church History". Teoksessa *The Cambridge History of Early Christian Literature*, toimittaneet Ayres ja Louth. Cambridge: Cambridge University Press 2004.

Markus, R. A. "Social and historical setting". Teoksessa *The Cambridge History of Early Christian Literature*, toimittaneet Ayres ja Louth. Cambridge: Cambridge University Press 2004.

Mathys, H. P. "1 and 2 Chronicles". Teoksessa *The Oxford Bible Commentary*, toimittaneet John Barton John Muddiman. Oxford: Oxford University Press 2000.

O'Connor, Kathleen M. "Jeremiah". Teoksessa *The Oxford Bible Commentary*, toimittaneet John Barton John Muddiman. Oxford: Oxford University Press 2000.

Sato Yoshiaki. "Martyrdom and Apostasy." Teoksessa *Eusebius, Christianity and Judaism*, toimittaneet Harold W. Attridge ja Gohei Hata. Detroit, Michigan: Wayne State University Press 1992.

Sarasti-Wilenius, Raija. "Historiankirjoitus." Teoksessa *Kirjallisuus antiikin maailmassa*. Toim. Kivistö, Riikonen, Salmenkivi ja Sarasti-Wilenius. Jyväskylä: Gummerus 2007a.

Sarasti-Wilenius, Raija. "Kreikkalainen ja roomalainen kristillinen kirjallisuus." Teoksessa *Kirjallisuus antiikin maailmassa*. Toim. Kivistö, Riikonen, Salmenkivi ja Sarasti-Wilenius. Jyväskylä: Gummerus 2007b.

Segal, Alan F. "Jewish Christianity." Teoksessa *Eusebius, Christianity and Judaism*, toimittaneet Harold W. Attridge ja Gohei Hata. Detroit, Michigan: Wayne State University Press 1992.

Tabbernee, William. 'Eusebius' "Theology of Persecution" as seen in Various Editions of his Church History.' *Journal of Early Christian Studies*, no. 5.3. (1997).

Wallace-Hadrill, D. S. *Eusebius of Caesarea*. Lontoo: A. R. Mowbray & Co. Limited 1960.

Williams, Michael Stuart. *Authorised lives in Early Christian Biography*. Cambridge: Cambridge University Press 2008.

Young, Frances. "Classical genres and Christian genres". Teoksessa *The Cambridge History of Early Christian Literature*, toimittaneet Ayres ja Louth. Cambridge: Cambridge University Press 2004.